

İSMAİL KAYGUSUZ

YAZILAR
ARAŞTIRMALAR
ALEVİ ULULARI

1. Cilt

EMAR VAKFI

DERLEYENİN NOTU:

Değerli dostumuz yoldaşımız, araştırmacı yazar, Alevi-Bektaşî aydını İsmail Kaygusuz'un *Kavga, Kervan ve İşçinin Sesi*'nde yıllar boyunca yazmış olduğu yazıları, inceleme ve araştırmalarını, yayınlanmamış el yazması notlarını, şiirlerini derlemektediriz.

3 Şubat 2026, yoldaşımızın ölümünün dördüncü yıldönümüdür. Bu vesileyle, onun yapıtlarının birinci bölümünü 1.cilt olarak e-kitap formatında hazırladık.

Bu ciltte, İsmail Kaygusuz'un Alevilik-Bektaşîlik konusu üzerine daha yeni yazmaya başlamış ve ilk araştırmalarının sonuçlarını bir araya getirmekte iken yaptığı ve bu alanda katkı sayılması gerektiğini düşündüğümüz çalışmalarının bir bölümünü bulacaksınız.

Alevi-Bektaşî ulularından Yunus Emre'yi ele alışı, Pir Sultan'ın yaşamını tarihsel-toplumsal bir çerçeveye içine oturtması, Abdal Musa'nın Anadolu Alevi hareketlerindeki önemli siyasal rolünü, Şeyh Bedreddin'in inanç ve mücadelesini materyalizmin ruhuna uygun ele alışı, en nihayet Çaldıran savaşını ve Şah İsmail'i günümüze dek yeterince odaklanılmamış bir çerçevede değerlendirmesi, bütün bunlar, daha sonra Alevi-Bektaşî toplumsal gerçeğinin materyalist değerlendirmesine yönelik diğer çalışmalarının ilk adımlarıdır.

Bu değerli aydınımızı, değerli dostum ve yoldaşım İsmail Kaygusuz'u yeniden, sevgiyle anıyorum.

Tüm dostlara iyi okumalar dileğiyle. Ocak 2026

E-kitabı derleyen ve yayına hazırlayan: İsmail Büyükakan
Yayıncı: EMAR Emek Araştırmaları Vakfı
(www.emarvakfi.org);

Yazışma adresi: bilgi@emarvakfi.org

Bu kitapta yer alan yazıların *İşçinin Sesi*'nde, *Kavga* ve *Kervan*'da yayınlanmış nüshalarına aşağıdaki linklerden ulaşabilirsiniz.

[İşçinin Sesi | Emek Araştırmaları Vakfı](#)

[Kavga-Kervan | Emek Araştırmaları Vakfı](#)

EMAR VAKFI

İÇİNDEKİLER

YUNUS BİZANS YÖNTEMİ TARİH DÜŞMÜŞ	7
“SON GÖRGÜ CEMİ”	12
“KIBLEMİZ DOSTTUR, DOSTA SECDE EDERİZ”	21
‘ORUÇ NAMAZ ZEKAT HAC CÜRM Ü CİNAYETTÜRÜR’	35
ABDAL MUSA SULTAN	46
ABDAL MUSA VE OSMANLI BEYLİĞİ.....	57
ŞEYH BEDREDDİN VE SAVAŞIMI	89
HANGİ ZULÜM	121
“CEM TUTALIM YOLA GİDELİM”	135
AMAÇ İNSAN-I KAMİL'E VARMAK	142
PİR SULTAN ABDAL VE HACI BEKTAŞ DERGAHI.....	148
LONDRA'DA LAİKLİK VE DEMOKRASİ GECESİ	192
PİR SULTAN ABDAL.....	195
DEDE KUL HİMMET	213
ÇALDIRAN'DA YAVUZ SELİM DEĞİL, ATEŞLİ SİLAHLAR KAZANDI	241

EMAR VAKFI

Yunus Bizans Yöntemi Tarih DüşmüŖ

Doğudan batıya Anadolu'nun dört biryanında mezarı olduğu söylenen Yunus Emre'nin, son zamanlarda bulunan yeni belgelere dayanarak 1238'lerde doğduğu ve 1320-1321 yıllarında öldüğü kabul edilmektedir. Şiirlerinde andığı bazı mutasavvıf ve ozanların 13.yüzyılın sonları ve 14.yüzyılın başlarında yaşadıklarının bilinmesi zaten onun çağını belirler. Kaldı ki aruz ölçüsüyle yazmış olduğu Risalat-al Nushiyye'sinin son beyitlerinden birine tarih de düşmüştür;

Söze tarih yediyüz yidiyidi
Yunus canı bu yolda fidiyidi
(s.15, beyit 556)

Şimdi asıl konumuz olan, Yunus Emre'nin bir başka şiirinin sonuna attığı tarihe geçelim:

Yunus Emre ve şiirleri üzerinde çalışmış araştırmacılardan kimsenin ilgisini çektiğini göremediğimiz bu tarih, Gölpınarlı'nın "İnanca ait kıssalar" bölümüne soktuğu 169 numaralı şiirin son beyitindedir.

Yedi şiirden oluşan bu bölüme, "Yunus'un Yaratılış Destanları" başlığı konulsaydı belki daha doğru olacaktı. Bu destanlardaki "evrenin özü", "insanı oluşturan dört karşı nesne", "evren çekirdeği (gevher)", "son hızla dönen

¹ Kavga'nın introsu: Yunus'un Risale'si, Aleviliğin Anadolu'nun İslam dışı kültürlerinden de etkilendiğini, tümünün mirasçısı olduğunu kanıtlar.

gevherden oluşun buğu”, “buğudan oluşan gökyüzil ve yıldızlar”, “dönmeye başlayan gökyüzü ve ay”, “boşlukta duran denizler üstüne kurulan yer” gibi, İslami inançlar dışındaki yaradılış düşünce ve varsayımları, Greko-Bizans bilim ve felsefi düşüncelerine dayandırarak yorumlamak olasıdır.

Çalap Adem cismini topraktan var eyledi
Şeytan geldi Adem'e tapınağa ar eyledi

diye başlayan 25 beyitlik şiirde Yunus, kutsal kitaplarda geçen Şeytan söylencesini anlatır ve yorumunu yapar. Şeytan tanrısal buyruğa uymayıp, Adem'e tapmadığı gibi, ateşten atlarıyla ona karşı savaş açmıştır. Tanrı Adem'in kendi göbeğinden yarattığı atla onu korur ve şeytanı cennetten kovarak dünyaya salar. Vakit erişir Musa gelir. Şeytan Musa peygamberden, kendisini bağışlaması için tanrıya dua etmesini rica eder. Ancak Musa tanrıya yakarışı sırasında onun arzusunu unutmuştur. Tanrı anımsatır ve

Vargıl ayıtgıl Musa, rahmet edeyim ona
Secde etsin Adam'e, çün istiğfar eyledi

diyerek eski buyruğunu yineler. Şeytan ise

Ben eğer tapsam ona, ol vaktin tapar idim
Şimdi hod (kendisi) toprak olup
Zir-ü zeber eyledi (tozu bile kalmadı)

sözleriyle karşı koyuşunu sürdürür. Yunus, “bu iblis öyküsünün anlamı, yaşamda fodulluk etmemektir, insan kendi kendisini azdırmazsa ona kimse kâr eylemez” dersini

çıkararak yorumunu yapar ve yargıya varır.

İşte bu şiirinin sonuna tarih düşmektedir Yunus. Ancak bu tarih, Risale'sine attığı Hicri tarih yılı değildir:

Altı bin yediyüz ü
Yıldan geçen Adem'i
Dile getirdi *Yunus*
Şimdi tekrar eyledi

(Şiir 169, beyit 1328)

Gölpınarlı, Yunus Emre'nin şiirlerinde geçen, yedi, dört, onsekiz, yetmiş bin, doksan bin, yüz yirmidört bin gibi sayılar hakkında geniş denecek açıklamalar yaptığı halde, bu rakamı görmezlikten gelmiş. Oysa bu sayı Yunus Emre'nin yaşadığı çağda, Bizans'lıların kullandığı tarih atma sisteminin, yaratılıştan o güne kadar geçen yılı gösteren tarihten başkası değildir.

Farklı el yazmalarına dayanarak, Yunus Divanı'nın çeşitli yazarlar tarafından yapılan baskılarında bu beyitin ilk dizesinin “altı bin yidi yüzi yıldan...”, “altı bin yedi yüz yıldan...”, “altı bin yedi yüz yıllık...” okunuşları da mevcuttur. Risale'deki tarih için de aynı durum söz konusudur. Karaman'daki el yazmasında bunun “sene tarih yediyüzdeydi” olarak geçtiğini Gölpınarlı belirtmektedir.

Bu örneklemelerden de destek alarak biz bu beyitin aslının:

Altı bin yedi yüz (y)ü(z)
Yıldan geçti Adem'i
Dile getirdi *Yunus*
Şimdi tekrar eyledi

olması gerektiği kanısındayız. Böylece hece sayısı $7 + 7 = 14$ olduğu gibi, uyak kafiye uygunluğu da gerçekleşir.

Yunus Emre Adem'den kendi zamanına kadar geçen yılları açık bir sayıyla verdiği göre bu tarihleme sistemini biliyordu; yüz yıllık yanlış yapmış olamaz. Yani yüz rakamı yinelenmiş ve $6700 + 100 = 6800$ rakamı söz konusudur.

Yunus Emre'nin rakam ekleme yoluyla sayı basamakları oluşturduğu örnekler vardır. Birini verelim:

Yüz bin (+) yirmidört bin hası
Dört yüz kırk dört tabakası
Bu mülke bünyad olmadan
Mülkü yaratanda idim
(şiir 135, beyit 100)

Olasıdır ki Yunus, hece ölçüsünü tutturmak için bu tür kullanıma zaman zaman baş vurmuştur.

Şu halde Yunus Emre, adı geçen şiiri, yaratılışın 6800. yılında, yani günümüzün tarihleme sistemine göre 1292 (Hicri 692) yılı içinde, 54 yaşlarında iken yazmıştır.

Erken Bizans'tan başlayarak geliştirilen ve Geç Bizans döneminde diğer bölgesel Era sistemlerinin (bölgelerin Roma imparatorluğuna katılış tarihini başlangıç olarak alan) tamamıyla terk edilmesiyle, kullanılması yaygınlaşan yaratılış yılı, Adem'in ya da dünyanın yaratılmasından İsa'nın doğumuna kadar 5508 yıl geçmiş olduğu hesabına dayanır.

Yani yaratılışın ilk günü, İsa'dan 5508 yıl önce 31 Mart Pazar olarak kabul edilir, İsa'dan sonraki yıllar bu sayıya

eklenerek tarih atılırdı.²

Yunus Emre aruz ölçüsüyle yazdığı Risale'sinde Hicri 707 (Miladi 1307) tarihini, Risale'den daha önce yazıp, Adem ile şeytan söylencesini işlediği ve hece ölçüsünü kullandığı bu şiirinde ise, Bizans yaratılış yılı (6800 - 5508 = 1292) tarihini düşmüştür. Yunus'un tek bu şiiri bile, bizce onun Greko-Bizans dünyasını yakından tanıdığının göstergesidir.

Yazımızı Sabahattin Eyüboğlu'nun sözleriyle noktalamak istiyoruz: “Ne mutlu inandığını Yunus gibi söyleyene, sevdiğini Yunus gibi sevene ve kendi çağının karanlıkları içinden bütün çağların aydınlığını bulana!”

İsmail Kaygusuz, Arkeolog yazar, *KAVGA Sayı 3 Mayıs 1991*

EMAR VAKFI

² Daha geniş bilgi için bakınız. V.Grumei, *Traite d'Etudes Byzantines I. LA CHROLOGIE*, Pres. Univ. Paris, 1958.

SÖYLEŞİ

“Son Görgü Cemi”³

Savaşlı Yıllar, bu güne dek işlenmemiş bir konunun, “cem”in çevresinde örülmüş bir yapıt. Bu özelliğiyle Anadolu kültür tarihini daha yakından tanımaya yardımcı olan romanınızı tanıtır mısınız?

Tasarlanması ve hazırlık çalışmaları 70'li yılların ortalarına dek uzanan *Savaşlı Yıllar*'ı ancak 1986'nın son aylarında biçimlendirerek yazmaya koyuldum. 1990 Mayıs'ında ansızın yazmayı bıraktım, iki bölüm halinde bir roman ortaya çıktı.

Savaşlı Yıllar, inançlarını ortak yaşama geçirmiş, yönetimi ve adaletin suçlama, yargılama, cezalandırma süreçlerini bu inançların uygulamasına bağlamış, kısacası tapınçlarından yeme-içmeleri ve çalışmalarına dek ortaklaşalık, eşitlik ve özeleştirilme ilkeleriyle yaşayan bir toplumun savaşlar içinde geçen yıllarını işliyor.

Bu özel yönetim ve onun adaletiyle üretilen, kendine yetme uğraşısıyla ayakta duran, çok yönlü baskılar yüzünden sindirilmiş ve kusuru kendinde araması gerektiğine inandırılmış Alevi köylük yerinde savaşlı yıllar!

1916'yı 17'ye bağlayan kış, Büyük Ocak Tekkesi'nde yapılmakta olan Görgü Cemi'nde bacılar, büyük ve küçük sofular bir can bir vücut olmuş esriyip coşmaktadır. Ne yazık ki bu Ali dostlarının son büyük Görgü Cemi olacaktır.

Mineyikli Hüseyin Dede, Kamber Mılla İsmail, Rehber

³ Kavga'nın introsu: *Savaşlı Yıllar 1: Son Görgü Cemi* adlı romanı bu ay içinde Alev Yayınları'ndan yayınlanacak olan değerli araştırmacı ve yazar İsmail Kaygusuz'la Suna Bilecik konuştu.

Çavdar Veli ve diğer oniki hizmet sahiplerinin yönetim düzeninde Cem tutulmuştur. Gönül yıkmış bir talip Görgü'ye katılamayacağından, zarar veren zararını ödemiş ve küssülü olanlar barışıp kucaklaşmışlardır. Toplum huzurunda canlar toplantısında bunu teyit etmek için Görgü Cemi'nde müshap çiftlerin Hallac-ı Mansur Dar'ında Pir huzurunda sorgulanması, yalınayak, başıaçık, bellerinde kemerbestle “boy verme” erkanından geçmeleri gerekir.

Dar meydanında hiçbir can yapmış olduğu bir kötülüğü saklayamaz, “Heybesinin gözlerini boşaltıp, döktüğünü doldurmak ve ağlattığını güldürmek zorunluluğu” vardır. Bu erkan boyunca dizgelmiş kırırdamadan oturan ve dar çekenlerin yorgunluklarına ortak canlardan sorulurlar. Sofular, bacılar razılık vermezlerse Dar'dan inemezler.

İşte, romanın birinci bölümünde, “boyverme” durumunda olan canların Dâr meydanında itiraf ettikleri, yani heybelerinden boşalttıkları ya da Pir huzurundayken kendilerini savunmak için anlattıkları olaylar ayrıntılanır. Makedonya, İstanbul, Adana, Sivas ve Erzincan'dan savaş olayları! Ve 1915 yazında, Ermeni sürgünü sırasındaki kırimlar, yağmalar sergilenir.

Köy toplumunun ve bireylerinin dış dünyada ilişkide bulundukları insanların yaşamlarından kesitler, zaman ve mekanı zorlayıp aşarak, savaşlı yıllar ve uzantılarından verilmiş bir dizi yaşam öyküsü. Ülkeyi ve dünyayı kucaklayan olaylar! Yani okuyucuyu yakın, uzak geçmişte ve şimdiki zamanda gezdirmeyi amaçladım. Zaman zaman insanın sekso-psikolojik karmaşıklığını açık, basit, saklantısız, büyük sözcüklerin arkasına gizlenip yüceltmeden ayrıntılama denemesine giriştim.

Bezirganlaşan Taşkal Rasim, “koruma” adı altında emek sömürenler, bir-iki çuval un bulgur karşılığında bağbahçe kapatanlar! Yetkililerle yakın ilişkiler kurup cami hatipliklerine atananlar, katiplik gibi küçük memurluklar bularak savaşa

gitmeyen ve boş alanlarda at oynatarak zenginleşenler! Hepsi savaşlı yıllardan değişik öykülerin kişileridir.

Edebiyat Fakültesi'ndeki görevinizi, arkeolojik kazılarda bulunan yazıtların yorumlanmasını, başka çalışmaları bırakıp, edebiyat ürünü vermeye yöneldiniz. Üzerinde durulmamış bir konuda ve farklı bir yöntemle roman yazıyorsunuz. Bu yönelişinizin nedenini ve yönteminizi açıklar mısınız?

Önceleri, araştırdığım konulardaki çeşitli ilginç yanları, yorum ve karşılaştırmalarla bilimsel makaleler biçiminde çağımıza yaklaştırma çabalarım oldu. Ama sonunda, “akademik düzeydeki çalışmalar halka taşınamadıktan sonra ürettiklerimin ne anlamı var” diye düşündüm. Bildiklerimi bu yoldan halka taşımayı seçtim.

Yöntemime gelince. Büyük çapta görgü tanıklarına dayandırdığım olayları üçüncü kişi gibi gözleyip izleyerek verirken, çocukluğumdan anılarla veya doğrudan günümüzle bağlı olaylarda birinci şahısla (Ben) anlatımı sürdürmeyi denedim. Bazen ikisini içiçe verdim.

Çok büyük çoğunluğu yaşanmış, yer ve zaman birliği olmayan, çoğu kez kendi içlerinde bağımsız olarak işlenen öyküleri çeşitli bağlantılarla ve dışavurumlar, geriye dönüşler, geleceğe atlamalar, çağrışımlar gibi biçimsel denemelerle bütünlüğe ulaştırma yolunu seçtim.

Romanda kendi yaşamım büyük çapta yansımasıdır. Çocukluk, yeniyetme ve yetişkinlik çağlarımdan bir dizi kesit, yer, zaman ve romanın kişilerle yakınlıklarım, tanıklıklarım olaylarla içiçedir. Ben de romanın kişilerinden biriyim. Ama bunu isteyerek yapmadım. Odak noktası doğup büyüdüğüm çevre olduğuna göre kendimi soyutlayamazdım. Ne de, başka biriymiş gibi kendimi 'o' diye anlatamazdım. Bir yerde boyutlarını yok sayarak

zaman kavramını zorlamışımıdır.

Örneğin, romanda Eşo'nun vurulduğu gece Sefer'le köy korucusunun gizlice geldikleri mağara, Roma döneminden kalma kayamezardır. Özde savaşlı yıllara ait bu olay anlatılırken nesne kayamezarına dönüşüyor. Çocukluğumda halay çektiğimiz üçtaş-beştaş oynadığımız, yeniyetmeliğe geçerken ilk cinselliğimizi tanıdığımız, eşek oyunları oynadığımız yerdir burası! Sonra Tüccar Hüseyin gelir, altmış yıl önceki tanıklığını bir güzel ayrıntılar. Görüyorsunuz, zaman boyutları küçülmüş-yitmiş, aşılmıştır.

Biraz da özgeçmişinizden söz edelim. Edebiyattaki bu çıkışınıza hangi süreçlerden geçerek hazırlandınız?

1944 Malatya Arapkir doğumluyum. Babam Alevi Dedesiydi. Okuma yazma bilmezdi ama çok sayıda nefes, deme düvazımam bilir, cura çalardı. Görgü Cemi yürütmesini, gülbenk etmesini, taliplerini Dâr'a çekip sorgulamasını, müshap çiftlerin hutbelerini okumasını iyi bilirdi.

Dede oğlu olarak, 12 yaşında müshap tutup Görgü Cemi'nin tüm erkanlarından geçtim. Babamla birlikte Görgü yürüttük! Babam, erdemliliği ve dürüstlüğünden, “nefsine çeken Dede” olmadığından, talipleri tarafından çok sevilirdi. Taliplerine yol-yordam gösterirken, dedelik hizmeti verirken aralarında öldü. Şimdilerde mezarını, evini türbesi gibi ziyaret edip, üstüne mumlar yakıyor ve adak kurbanı kesiyorlar.

Okuma yazma bilmediği için bilgilerinin sınırlı ve kıt olduğunu, talip indirip kaldırmada kusurları bulunduğunu düşünen babam, beni hep okumuş, bilgili bir Dede olarak görmek istiyordu. Bu nedenle, daha okula başlamadan okuma isteği yaratılmıştı bende. İlkokulu bitirdiğimde okuma zevkim öğrenim görme, bütün okulları okuyup bitirme isteğine dönüşmüştü! Bu

istek yaşamım boyunca beni izledi.

O sıralar, babamın beni Dede yapmak isteğine karşı çıkmıştım. Onun gözünde ise devlet, yezidin yönettiği kıyıcıydı, zalimdi, baskıydı! Sünni inançlı devletin değer ölçütleri içinde toplumuma yabancılaşmamdan çekiniyordu. Bu nedenle, ahlakımın bozulacağını söyledi, köyü terkedip de okumamı, hele bir de, memuru olmamı hiç istemedi.

Aslında bunları anlatmayı, “Alevilik nedir, ne değildir”e girmek istemiyorum. Yalnız, son günlerde konunun sömürülmesi dikkat çekiyor. Alevilik konusu yayımcılar ve gazeteler tarafından isim yapmış yazarlara ısmarlanıyor ve çalakalem araştırmalar - elbette içinde değerlileri var - yapılıyor.

Yine de, sömürülse de, devletin oyunu da olsa, konunun dokunulmaz olmaktan çıkması, Alevi toplumun dimdik ayakta durduğunun kanıtıdır ve Anadolu kültürünün katıksız temsilcilerinin gözler önüne serilmiş olması sevindiricidir. Tehlikeli olan, Alevileri din ve inanç toplumu olarak ele alıp, sınıfsal kurtuluş mücadelesinin dışına çekme girişimleridir, uzlaşmacılıktır! Alevilik konusunda yayınlananların pek çoğunun gerçekçi, ciddi bilimsel araştırmalara eleştirel kaynaklık edeceğini düşünüyorum.

Tam da böyle yapıyor, henüz öykülere ve romanlara pek konu olmamış bu alanı *Savaşlı Yıllar*'da işliyorsunuz.

Romanımda Görgü Cemi çok önemli bir araçtır. Alevi köyünde savaş yıllarda geçen olayları, dünyanın dört bucağıyla ilişkiler kurarak ve geçmişte ve şimdilerde dolaşarak vermekteyim. Bu olaylara Büyükocak Tekkesi'ndeki Görgü Cemi'nde tevhit çekerek, Semah dönerek, düşkün darında ateşi çiğneyerek, Erkan çubuğunun altında, sitem çekerek baktım. Böylece, “işte karaçalmak için söyleyip durduğunuz 'Alevi Mum

Söndüsü!’ Mum mu sönüyor, yoksa bir ışık seli mi yükseliyor, ya da bir sevgi kaynağı mıdır gürül gürül fışkıran?” demiş oluyorum.

Özgeçmişinize dönersek, yaşamınızda çentik attığınız belli dönemler yok mu?

Hayır. Yirmisinde şunu yapmıştım, otuzunda söyledim diyemem. Ama aşağı yukarı yirmişer yıllık iki aşamadan sözedebilirim.

İlk yirmi koca yıl - öğretmen okulu yıllarım dahil - kırsal kesimin en ilkel ve en sıkıntılı koşulları içinde geçti. Köyümde çobanlık, çiftçilik ve ırgatlık ve ahır – kır - tarla üçgeninde yirmi yıl!

İkinci yirmi yılım da kent damgasını taşıyor.

İstanbul'a yüksek öğrenim yapmak için gelmiştim. Ama yanımda dosyalar dolusu öykü - ki bir kısmı yöresel gazetelerde yayınlanmıştı - ve roman çalışmalarım vardı. Büyük tutkum bir çevre edinin bunları yayınlamaktı.

Birkaç yıl. büyük kentin kıyısında köşesinde öğretmenlik yaparken, köy yaşantısı koşullarımızda hiçbir değişiklik olmadan yitip gitti.

Oysa bir nokta olmak değildi amacım. Ünlem olmalı, silkinip doğrulmalı, dikelmeliydim. “Madem ki yazmak istiyorum, temelden başlamalı, çok kültürlü olmalı, çok şey bilmeliyim” demiştim kendi kendime. Kafama takılmıştı, diliyle edebiyatıyla klasik kültürü özümsemeliydim. Eskiyanan-Latin ve Fransız klasiklerinin içine daldım. O güne dek yazdıklarımın çok basit anlamsız şeyler olduğunu düşünüp büyük bir kısmını yırttım. Sanki kendimi bir yerlere klasik kültürü alarak kabul ettirecektim. Aslında bir yabancılaşmanın içine girmiştim.

Edebiyat Fakültesi Klasik Filoloji yıllarım. Her günümü üçlü

kişilikle, yani öğretmen-öğrenci-aile babası olarak yaşadığım yıllar. Başdöndürücü çelişkiler içinde başarılı öğrencilik yılları. Fakülteyi bitirdikten sonra koskoca bir “hiç”i yakalamış olmam!

İş ve meslek vermeyen bir bölümü bitirmiştım. Ölü dilleri sanki açıklıktan ölmek için öğrenmişim. Oysa köyümden İstanbul'a gelenler zenginleşmiş ve ticaret burjuvazisinde yerlerini almışlardı. Rastladıklarında “hoca” diyorlardı, “boşuna dirsek çürüttün okullarda!”

Aile çevremle bu kahredici çelişkiler içinde yaşarken, çok yönlü engeller ve arayışlar sonunda doktorayı bitirdim. Sonra, fakültede Klasik Arkeoloji ve Klasik Filoloji bölümlerinde anlaşmalı öğretim görevlisi oldum. Grek dili ve grameri okuttum. Katıldığım kazı ve araştırmalarda çıkan yazıtları okuyup açıklayarak, toplumdan, halktan soyutlanmış mesleki yazılar yazdım.

Burada, karşılaştığım zorlukların anlaşılması açısından söylemeliyim ki, üniversiteler burjuva ailelerden, aristokrat kesimden gelenlerin çalışma yeri. Benim gibi iğneyle kuyu kazarak, koşulları ölümüne zorlayarak oraya gelmiş olan köylü ve işçi kökenlilerin sayısı bir elin parmaklarının sayısını geçmez! Benim gibileri, önüne dikilmiş yüzlerce engeli devirip oraya vardığında yorgun düşmüştür. Üstelik yaşamak ve yaşatmak zorundadır.

1980 faşist askeri darbesi sonrasında, üniversitelerin medreseleştirilip, ortaokul eğitim düzeyine indirilmesiyle, orada yapacak birşeyim kalmamıştı. Kalsaydım, çamur artık bataklığa dönüşmüş olduğundan, kımıldadıkça yokolabilirdim! Böylece ikinci yirmi yıllık yaşamımın kapısına da kilidi vurdum.

Yani edebiyat alanına girdiniz. Şimdi de bu alanda ilk ürünlerinizi yayınlıyorsunuz...

Edebiyat alanına girmek! Hiç dışında olmadım ki! Kendim için ya da bir avuç birileri için de olsa, okuyarak, anlatarak, daha iyisini, daha güzelini yaratarak hep onun içindeydim.

Hocalığının ve araştırmacılığının ötesinde, kısa-uzun öykü, oyun ve roman, söyleşi türünde çalışmalarım gelişip çoğalıyordu. İlk yirmi yıllık dönemdeki denemeler bir yana, defterler ve dosyalar dolusu notlarda ya da kafamın gizli köşelerindeki birikimin hapsedildiği yerden çıkması gerekiyordu. Üçüncü yirmi yılimda bunu yapmak istiyorum. Bu dönemi, üniversitenin yüksek parmaklıkları ardında bilimsel çalışmalarla yapamadığımı yapma, yani halkıma edebiyat ürünleriyle ulaşma uğraşına ayırdım.

O zaman, ilk iki yirmi yılın mücadele birikimini, “bilimselliğin ardındakileri” şimdi sunmaya başlıyorsunuz diyebiliriz. Tabii üzerinde çalıştığınız , planladığınız başka yapıtlar da olsa gerek...

Şu anda daktilosunu bitirdiğim, yeniden gözden geçirerek düzeltmeler yapmakta olduğum bir roman çalışması, İ.S. 2.yüzyılda yaşamış Küçük Asya'lı (Anadolu) bir kadının yaşamını işliyor. Roma dünyasında belki de eşi bulunmayan bu kent yöneticisi - prenses, kraliçe değil, kent yöneticisi - kadını anlatırken, Traianus (98-117) - Hadrianus (117-138) dönemlerinde Küçük Asya toplumundan kesitler veriyorum.

O çağ insanların inanç, düşünce ve değer ölçülerinin, toplumsal sınıflar arasındaki uzlaşmaz çelişkilerin, sevgi ve cinselliğin, sanat, felsefe, spor, mimari ve urbanizminin romanı...

Bu romanı, yayınlanmasına engel olunmuş bir bilimsel araştırma yazımdan çıkarmıştım. Romanın arkasına bu makalemi de eklemek istiyorum.

Ayrıca, malzemelerini büyük çapta toplamış ve planlarını

yapmış olduğum iki tarihsel roman dosyası hazır durumda.

Birisinde 6.yüzyılın ortalarında Paphlagonia'da (Çankırı-Eskipazar-Ilgaz çevresi) geçen bir başkaldırı olayını ele alıyorum. Bir bakıma, erken Bizans döneminde Anadolu olacak! Romanın çıkış noktası bir Bizans yazıtıdır.

Olaylar tamamen yazıtın içeriğinden kaynaklanıyor. İkincinin ise 13.yüzyılda geçtiğini söylemekle yetineyim, izin verirsiniz.

Öyle anlaşılıyor ki, tarihsel romanlar programınızda ağırlıklı yer tutacak.

Yıllarca Eskiçağ dilleri, tarih ve kültürüyle uğraşmış, o dönemlerden kalma yazıtları okuma çözme uğraşısı içinde antik insanların güncel yaşamlarına kadar girmiş birinin “tarihsel roman” yazmaya yönelmesi bence doğal karşılanmalı.

Ayrıca, üniversite ve bilimsel araştırma çevresinden anılarımı ve öykülerimi derlemekteyim

KAVGA Sayı 6 Ağustos 1991

ANADOLU ALEVİLİĞİNİN BİR BÜYÜK BİLGESİ YUNUS EMRE

“Kiblemiz Dosttur, Dosta Secde Ederiz”⁴

Yunus Emre'den, bizim Yunus'tan, onun evreni kucaklayan hoşgörölü ulu gönlünden dostlara binlerce merhaba!

Aşk imandır bize gönöl selamet
Kiblemiz dost yüzü daimdir salât
Dost yüzün göricek şirk yağmalandı
Anın çün kapıda kaldı şeriat
Gönöl secde eder dost mihrabına
Yüzün yere koyup kılar münacat
Münacat için vakt olmaz arda
Kim ola dost ile bu demde halvet
Derildi beşimiz bir vakte geldi
Din tamam olıcak değer muhabbet
Doğruluk bekleyen dost kapısında
Gümansız ol bulur ilahi devlet
Yunus o kapıda keminde kuldur
Ezelden ebede dektir bu izzet

YUNUS'UN KIBLESİ DOST YÜZÜDÜR

“İnancımız sevgi” diyor Yunus, “kiblemiz dost yüzü, namazımız niyazımız onadır. Dostun yüzünü görünce şeriatı kapıda koyduk. Dostun yüzü, insanın kendisidir, bizim mihrabımız ve

⁴ Kavga'nın introsu: İsmail Kaygusuz, Yunus Emre'yi, Yunus'un felsefesinin temel öğelerini, o döneme damgasını vuran felsefi akımların çerçevesi içinde anlatıyor. Birinci bölümünü bu sayımızda yayınlıyoruz.

secdemiz onadır. İbadet için vakit mi olurmuş? İbadet sevgi-muhabbettir, hiç vakitle kısıtlanır mı? Derip devşirip bire indirdik biz o beş vakti! Bu bir vakit sınırsızlığında din sevmekle tamamlanır... “

Şeriatı kapıda bırakıp gönül evine, hakikat evine girmiş olan Yunus Emre'mizi Sünni yöneticiler, şeriatçılar sahiplenmeye kalkıyorlar. Kapısının önünde yığılmışlar, basın-yayın araçlarıyla, burjuva ve dinci yazarları, bilim adamlarıyla Yunus'u gönül evinden çıkarmak, Sünnileştirmek istiyorlar. Oysa Yunus, şeriata ve onun ilkelerine, bu ilkelerle yönetilen beyliklere ve devlete karşı muhalefetin bayrağını şiirlerinde dalgalandırıyor.

Yunus, Anadolu Aleviliğinin ilk ulularındandır. O şeriatı, şeriat inançlı devleti yadsımış, zararlı bulmuş ve başkaldırmıştır. Şeriat ilkeleriyle birlikte zamanın yönetimlerini, hanlarını ve beylerini hep eleştirmiştir. Bakın Yunus şöyle der:

Danışmand okur tutmaz derviş yolun gözetmez
Bu halk öğüt işitmez ne sarp zaman olığsar
Gitti begler mürveti binmişler birer atı
Yedigi yoksul eti içtiği kan olığsar

...

Müsülmanlar zamana yatlu oldu
Halal yenmez haram kıymatlı oldu
Haram-i hamir tuttu cihanı
Fesat işler eden hürmetli oldu
Şakird ustat ile arbede kılır
Oğul atayla izzetlü oldu
Fakır miskinlikten çekti elini
Gönüller yıkuben heybetlu oldu
Peygamber yerine geçen hocalar
Bu halkın başına zahmetli oldu

Yunus Emre'nin bu dizelerini Sünni yorumcuların dediğine, “bir zahidin, yani dindar bir kimsenin zamanından şikayeti” olarak değerlendirmek tamamıyla yanlıştır.

YUNUS, DÜZENE VE ŞERİATA BAŞKALDIRMIŞTIR

Yunus döneminin düzenine ve yönetimlerine karşıdır. Düzenin temelden bozukluğuna, zalimliğine ve kandökücülüğüne başkaldırmıştır. Şiirlerinde “öğüt işitmez halka” durup dinlenmeden bunu anlatmaktadır. Feodal beyler yoksul halkı iliklerine değin sömürmektedir ve onlar için öldürmek zevktir. Haram-i hamir, yani mayası bozuklar cihanı doldurmuştur, onca fesat ve namussuzluklarına rağmen saygı görürler.

Düzenin getirdiği ahlak bozukluklarına da dikkat çeken Yunus, dervişlerin yolgöstericilik görevlerini yerine getirmediklerinden de yakınıyor. Konyalı dervişlerle birlikte, kendi batını-Alevi çevresinden bazı gezginci dervişleri de kıyasıya eleştirmektedir. Bunların halkı aydınlatma-eğitme görevini bırakıp, bey olarak çevreye korku ve heybet saldıklarını, düzenle kaynaştıklarını kapalı da olsa söylüyor.

Yunus Emre ve onun mensup olduğu çevrenin dervişleri, yolgösterici ve aydınlatıcı, inanç ve düşüncelerinin propagandacılarıdır! Yunus şiirlerinden birinde,

Vardığımız illere şol sefa gönüllere

Halka Taptuk ma'nisin saçtık elhamdülillah

diyerek, Piri Tapduk Emre'nin düşüncelerinin yayıcısı olduklarını açıkça söylüyor.

Yunus, tanrıyı kendi sıfatında görmüştür, bundan hiç kuşkusuz-gümanı yoktur. Oruç, namaz, zekat hac, yani şeri tapınmalar onun için bir cinayettir. O, kendinde gördüğü tanrıyla birleşmiş ve Hak ile Hak olmuştur. Şeriat ve ilkeleri, ibadetler hakkındaki bu düşüncelerinin ayrıntılarını Yunus'un kendi

dilinden izleyelim:

Can olgıl can içinde kalma güman içinde
İstediğin bulasın yakın zaman içinde
Rüku sücuda kalma ameline dayanma
İlm ü amel garkolur naz ü niyaz içinde
Oruç namaz zekât hac cürm ü cinayettürür
Fakir bundan azattır has-ül havas içinde
Ayn-el yakın görüptür *Yunus* mecnun olupdur
BİR ile BİR olupdur Hakk-al yakın içinde

Yunus çok çalışmış, çabalamış, çok çileler çekmiştir bu olgunluğa erişmek için. Öznefsine kılıç çalmıştır. O şimdi “herkeştir”. Kur'an okuyan da, Kuran'ın içindeki de kendisidir. Üstelik meydana çıkmış, bunun siyasetini yapmaktadır:

Siyaset meydanında galebeden çıkan o
Siyaset kendi olmuş girmiş meydan içinde
Tartmış kudret kılıcın çalmış nefsin boynuna
Nefsini tepelemiş elleri kan içinde
Sayn olmuş iniler Kur'an ününü dinler
Kur'an okuyan kendi kendi Kur'an içinde

...

Baştan ayağa değin Haktır ki seni tutmuş
Haktan ayrı ne vardır kalma güman içinde
Oruç namaz gusül hac hicaptır aşıklara
Aşık andan münezzeh halis heves içinde
Girdim gönül şehrine daldım onun bahrine
Aşk ile gideriken iz buldum can içinde
Yunus senin sözlerin ma'nidir bilenlere
Söyleniser sözlerin devr-i zaman içinde

Seksen yılı aşkın yaşamı boyunca bir kez bile hacca gitmemiş olan Yunus, er-evliya'yı ziyaret edip erin eşğine yüz

sürmekle Kâbeyi tavaf kılıyor. O, Hakkı er yüzünde görmektedir. Yunus için bir gönüle girmek, binlerce kez Kâbe'ye gitmekten yeğdir:

Aşık oldum erene ermek ile
Hakkı gördüm er yüzün görmek ile
Her nere baktım ise er oturur
Gönlün aldım yoz yere sürmek ile
Haktan erer türlü nasip erlere
Olmaz imiş Kâbeye varmak ile
Kâbe senin eşiğindir bilmiş ol
Bulamazsın yol çekib aramag ile

...

Ey erenler ey kardeşler görün beni nittim âhi
Ere erdim eri buldum er eteğin tuttum âhi
Canım bir gözsüz bir can idi içi dolu sen-ben idi
Tuttum miskinlik etegin ben menzile yettim âhi

Yunus Emre için cümle yaratıklar birdir, ayrısı gayısı yok, eşittir. Cümle varlığa tek bir gözle bakmayan, hakikatte asidir. Hakikat bir denizdir, şeriat bir gemi. Tahtaları ne denli sağlam olursa olsun gemiye güvenilmez, dalga biraz arttı mı tahtalar kırılıverir. Öyleyse o gemiden çıkıp hakikatın kucağına atılmalıdır. Kurtuluş buradadır. Hakikatın kafiri şeriatın evliyasıyla eşdüzeydedir. Şeriat oğlanları ortalıkta “şeriat da şeriat! “diye çığlık atıyorlar. Girip de Hakikat kapısından şöyle bir baksınlar, bakalım bir daha geri dönebilecekler mi?

“BİZ BİLİMİN TALİBİYİZ”

Bizler bilimin talipleriyiz ve aşk kitabı okuruz, diyor Yunus. Öğretmenimiz Çalap'ın kendisidir! Gittiğimiz yola gelmek isterseniz, dört kitabı yüzeyden şerhedenleri dinleyerek değil, içanlamlarını, yorumlarını öğrenmelisiniz. BEN'likten çıkıp,

adını değiştirip öyle geleceksin. Çünkü bizim inancımızın temel ilke ve buyrukları hiçbir dinde bulunmaz. Yunus, “sözün hülasasını” kendi coşkun diliyle şöyle dile getiriyor:

Söylememek harcı söylemegin hasıdır
 Söylemegin harcı gönüllerin pasıdır
 Gönüllerin pasını ger sileyim derisen
 Şol sözü söylegilkim sözün hülasasıdır
 Cümle yaratılmışa bir göz ile bakmayan
 Şer'in evliyasıysa hakikatta asidir
 Şeriatın haberin şerh ile aydam işit
 Şeriat bir gemidir hakikat deryasıdır
 Ol geminin tahtası her nice muhkem ise
 Deniz merci kat'olsa tahta uşanasıdır
 Bundan içeri habar işit aydeyim ey yar
 Hakikatın kafiri Şer'in evliyasıdır
 Biz talibi ilimleriz aşk kitabın okuruz
 Çalap müderris bize aşk hod medresemizdir

...

Hakikatın ma'nisin şerh ile bilmelidir
 Erenler bu dirliğe riya dirilmelidir
 Hakikat bir denizdir şeriattır gemisi
 Çoklar gemiden çıkıp içine dalmadılar
 Bunlar geldi tapiya şeriat tuttudurur
 İçeri giribeni ne vann bilmediler
 Dön kitabı şerheden asidir hakikate
 Zira tefsir okuyup ma'nisin bilmediler
 Şeriat oğlanları bahsedüp da'vi kılur
 Hakikat erenleri da'viye kalmadılar
 Yunus adın Sadık'tır bu yola geldin ise
 Adın değiştirmeyenler bu yola gelmediler

...

Severem ben seni candan içeri
Yolun ütmez bu erkandan içeri
Şeriat tarikat yoldur varana
Hakikat marifet andan içeri

...

Gayridür her milletten bizim milletimiz
Hiç deinde bulunmadı din ü diyanetimiz
Bu din ü diyanette yetmiş iki millette
Bu dünya ol ahrette ayırdur ayatımız
Zahir suya banmadan el ayak deprenmeden
Baş sücudavarmadan kılunur taatımız
Ne Kâbe vü ne mescid ne rüku ne sücud
Hak ile daim becid olur münacatımız
Gerek Kabeye varalım gerek meclise girelim
Gerek suyla yunalım çün bile illetimiz
Yunus canın yenile kim dostluğun anıla
Aşk ile dinlerisen bilesin kudretimiz

Yunus'un okuduğu kitabı kalem yazmamıştır, yazabilmesi için yedi deniz dolusu mürekkep olmalıdır. Yunus, oruç namaz için içki içer, sarhoş olur. Seccade üzerinde ise altı telli saz ya da kopuz dinlemeyi tercih eder:

Ben bir kitap okudum kalem yazmadı onu
Mürekkep eyler isem yetmeye yedi deniz
Ben oruç namaz için suci içtim esridim
Tesbihü seccadeyçün dinledim çeşte kopuz

Açıkça görüyoruz ki, Yunus'tan verdiğimiz bu birkaç örnekte bile şeriatı, Sünniliği öven tek bir sözcük yoktur. Zamanının bey ve yöneticilerinin yanında olduğunu belirleyen bir dolaylı söylem de yok.

YUNUS, DEVLETİN DEĞİL ALEVİLİĞİNDİR

Her fırsatta Osmanlı'nın kanlı geçmişiyle övünen Türkiye Cumhuriyeti burjuva devleti, bu Yunus'u şimdi "devlet sanatçısı" yapma sevdasında.

O Osmanlı ki, Alevi kanı içmekten doymayan şeyhülislamı Ebu Suud efendi, ölümünden ikiyüz yıl sonra Yunus için "katli vaciptir" diye fetva yazıyordu.

O faşist yönetim ki, 12 Eylül faşist darbesinin ardından, çoğunluğu Alevi ilerici, devrimci binlerce insanımızı kırıma uğratar, hapislerde çürütürken Osmanlı'yı aratmıyordu.

O burjuva devlet ki, "Türkiye'nin %98'i Sünnidir!" diyerek 20 milyon Alevinin varlığını yadsıyan padişahvari Özal yönetimi eliyle, "Türk-İslam sentezi" dediği devlet felsefesini güçlendirmek için düşünür ve ozan avına çıkmış.

Yazarları, çizerleri, tüm basın-yayın araçlarıyla Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre'yi bu sentezin içerisinde eritme ve Sürinileştirme çabalan boşunadır. *Tarihsel gerçek değiştirilemez!*

Bu çaba yeni değil, ötedenberi vardı. Şeriatçı ve milliyetçi yazarlar bunları hep işliyorlardı. Vaktiyle doğruyu yazmaya eğilim göstermiş olanlardan bazıları da, sonradan yazdıklarını yalanlayıp yadsıyarak bu felsefenin temeline harç koydular. Bunun en önde gelen örneği, Yunus Emre üzerine çok sayıda makaleler yazmış ve kitaplar yayınlamış olan Abdülbaki Gölpınarlı'dır.

Abdülbaki Gölpınarlı, 1961'de yayınlanan *Yunus Emre ve Tasavvuf*'da şöyle yazıyordu:

"Alevi-Bektaşî şiiri bu zümrenin inançlarından bahseder...

"Adab ve erkandan bahsederken dört kapıdan, kırk makamdan, mürşitten, rehberden, uyanan çerağdan, tutulan elden, etekten, elin, dilin, belin bağlanmasından, eşikten, dâr-

ı Mansur'dan, Sakaahum şerbetinden, demden, sema'dan bahseder.

“Alevi-Bektaşî şiirinde dünya unutulmaz, dünya nimetleri sevilir, aşk, beşeridir, sevgi yaşayışın bir sonucudur. Sevgili Tanrı oluverir ve sevilen o'dur.” (A. Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 1961, s.234)

Güzel anlatıyor, eksik ama doğru. Yunus Emre için söyledikleri bizi daha çok ilgilendiriyor.

“Artık Yunus'a, Yunus'umuza dönebiliriz... Kudret kandilindeki nur, Ali'nin Cebrail'e hocalığı ve Kırklar meclisi, Üveys, bir neşterle kırkından kan akması, bir üzümün ezilerek Kırklara şerbet oluşu, dört kapı, kırk makam, dünyaya bağlılık, sevgi, sevgili, zahiri emirleri intikad (şariat kurallarının eleştirisi-İ.K.), moral düşünce ... ve kınayan, güzel güzel alay eden eda! Bütün bunlar Yunus'ta var. Yunus, bütün bunlarda ilk. Her Alevi-Bektaşî bunlardan bahseder. Yalnız kıyasıya düşmanlık, Yunus'un bütün insanları kucaklayan düşüncesinde yer bulmaz bir nesnedir.” (agy, s.235)

Gölpınarlı'nın son cümleyi satırların arasına sıkıştırmasının bir nedeni var. Yunus'tan sonraki Alevi- Bektaşî ozanlarının şiirlerinde kullandıkları *Teberra*'yı, yani Ehlibeyt düşmanlarına, Yezit ve Muaviye soyuna lanet etmeyi içine sindiremediği için, “kıyasıya düşmanlık” vurgulaması yapmış burada.

15.yüzyıldan sonra yetişen Alevi-Bektaşî ozanları, Alevi toplumunun sürekli kırımlarla kökünü kazımayı amaçlayan Osmanlı yönetimini ve şariat mensuplarını Muaviye, Yezit ve Mervan'la eşleştirerek, Ehlibeyt ve oniki imam düşmanı gibi sürekli lanetlemişlerdir. Görgü cemlerinde Cem birleme, yani bitiş töreninde, toplu halde “lanet Yezid'e!” çığırışını, Osmanlı'ya karşı sürekli muhalefetin simgesi olarak değerlendirmek olasıdır.

Konuya ilişkin geniş bilgisi olmasına rağmen Alevileri hiç de sevmeyen Gölpinarlı, dili sürçmüş olacak ki, Alevi-Bektaşî edebiyatı ve Yunus'un şiirlerini, bu karşılaştırma sırasında şöyle bağlıyor:

“... Görülüyor ki Alevi-Bektaşî zümre edebiyatının kaynağı, bitmez tükenmez Yunus'tur. (...) Kaygusuz Abdal, Yunus edasını şahsileştinmiş, onun istihzasını, kendi psikolojisiyle daha umumi bir hale getirmiştir. (...) Alevi-Bektaşî edebiyatı, .. didaktik vadide en büyük kudretini Hatayi mahlasıyla... şiirler yazan Şah İsmail-i Safavi'de bulmuştur.” (agy, s.235-236)

YUNUS, ALEVİLİĞİN SİYASETİNİ YAPMIŞTIR

Alevi-Bektaşî, yani Batnî inanç ve gelenekleri, Anadolu'da kesin olarak ilk kez Yunus Emre'nin şiirleriyle – onun kendi deyimiyle - “siyaset meydanına” çıkmıştır. Hacı Bektaş Veli'ye bağlı Tapduk Emre'den el etek tutan, nasibalan Yunus, Anadolu batıniliği Aleviliğin siyasetini yapmıştır.

Erler meydanından geçmiş olan Yunus canını satılığa çıkarmış ve “burada yiter başlar, soran olmaz” demektedir. Alevi cemlerinde “bu meydan er meydanıdır, bu meydanda nice başlar kesilir de hiç soran olmaz” diye gülbenk çekildiğini hatırlayalım.

Aşk pazarıdır bu canlar satılır
Satanm canımı kimseler almaz
Aşık bir kişidir bu dünya malın
Ahiret korkusun bir pula saymaz
Begim aşık isen var sen yoluna
Burda başlar yiter başlar sorulmaz
Erenler meydanı arştan uludur
Salarlar çavganı topu belirmez
Yunus bu tertibe garkoldu gitti

Geri gelmekliğe akli derilmez

diyen *Yunus*, yukarıdan beri yaptığımız alıntı ve açıklamaların da açıkça gösterdiği gibi, *Anadolu Aleviliği inanç ve felsefesinin ilk öncülerindendir*.

Gölpınarlı, Alevi-Bektaşî düşün ve edebiyatında bitmez tükenmez kaynağın Yunus olduğu üzerinde ispatlayıcı açıklamalar geçtiği halde, aynı kitabın bir başka yerinde “Yunus, batını inançtan, telakkileri ve gelenekleri benimsemekle birlikte aşırı bir Alevi değildir” diyor. Bu çelişkisine kanıt olarak da, üç dört şiirde Ebubekir, Ömer ve Osman'ın adlarının geçmesini gösteriyor. Bir kez, bunların Yunus'a ait olup olmadığı kesin bilinmiyor. Yunus'a ait olduğu kabul edilse bile, eğer bunlar gerçekten takıyye (kendini gizleme) zorunluluğundan yazılmamış olsaydı, daha çok benzerleri bulunabilirdi.

A.Gölpınarlı, Yunus'a Alevi dememek için bu dört beyite mal bulmuş magribi gibi sarılıyor. Bununla da kalmamıştır. Ölmezden önce giderayak Yunus'a en büyük kötülüğü yapmış, onu Mevlana'ya bağlayıp Sünnileştirmeye çalışmıştır. Yukarıda sözünü ettiğimiz kitaptan on yıl sonra Altın Kitaplar Yayınevi'nden yayınlamış olduğu Yunus Emre kitabında, “Yunus'da biraz melametilik ve batınilik varsa da yol, erkan, yani tarikat silsilesi Mevlana 'ya çıkmaktadır” demektedir.

Bunu yaparken Gölpınarlı iki çürük destek kullanıyor. Birincisi Ebu 'l Hayri Rumi adlı birinin yazmış olduğu *Saltukname*! İkincisi ise Yunus'un iki şiirinde Mevlana'nın, bir şiirinde de Konya'nın adlarının geçmesi! Ona bakılırsa, Yunus'un en az 12 şiirinde Tapduk Emre'nin adı geçmektedir. Onu bir server, ulu şeyh, kendisini ise kapısında bir kul görmektedir. Yunus'un aşk sultanıdır O. Yüzünü görünce esrimiş, coşmuş ve çiğken pişmiştir. Bu şiirlerden bir beyitte,

Yunus'a Tapduk'tan oldu hem Barak'tan Saltuğa

Bu nasib çün cuş kıldı ben nice pinhan olam
 diyerek Tapduk, Barak ve Saltuk'u, dolayısıyla Hacı Bektaş Veli'ye
 ulaşan yol silsilesini belirtmiştir.

BAZI TARİHSEL GERÇEKLER

Yunus ve Tapduk Emre hakkında uzunca bilgi bulunan *Hacı Bektaş Velayetnamesi* dahil, Otman Baba ve Hacım Sultan *Velayetname*'lerinde ve *Mohaçname*'de Sarı Saltuk Dede hakkında hemen hemen aynı bilgiler verilmektedir.

Saltuk'un Hacı Bektaş Veli'nin gözde halifelerinden biri olduğu, Hacı Bektaş'ın onu önce Gürcistan'a, sonra da Kırım ve Balkanlar'a gönderdiği, büyük olağanüstülükler ve keramet sarmalı içerisinde anlatılır.

Bilinen tarihsel gerçeklere göre, Alevi Türkmen halkı, Hacı Bektaş Veli'nin yönlendirmesiyle, Küçük Asya'yı (Anadolu) baştanbaşa çiğneyerek Selçuklu ülkesini kendilerinin bir ili durumuna sokmuş Moğollara ve işbirlikçi vezir Pervane'ye karşı, İzzettin Keykavus l'i desteklemiştir. Ancak İzzettin, 1256 ve gerekse 1261 girişimlerinde üstün savaşçı Moğol güçleri tarafından yenilir. 1262 yılında 10-12 bin kişilik Türkmen gücünün başındaki Sarı Saltuk Dede ile Konstantinopol'e (İstanbul) gelip Bizans imparatoru VIII. Mikhael Paleologos'dan yardım isterse de, bunu elde edemez.

İstanbul'u Latinlerin elinden yeni almış ve Bizans'ın restorasyonu uğraşmakta olan ve büyük sorunlarla yüzyüze bulunan imparator, Moğolları kendisine düşman etmek istememiştir. Oysa kendisinin Nikaia'da (İznik) imparatorluk tahtına oturuşunu, daha önce Anadolu'daki bağımsız Selçuklu sultanlarının dostluk ve yardımlarına borçluymuştu.

İzzettin tek başına Kırım'a geçer. İzzettin'in Kırım'a geçmesine aldırmayan imparator, Sarı Saltuk Dede'nin

güçlerinden yararlanmak istediğinden, onu alıkoyar. Bizans tarihçilerinin, 1262 yılında İmparatorun 5 bin kişilik bir Türkmen gücünü paralı asker olarak kullanmış olduğunu yazdıklarına bakılırsa, bunlar Sarı Saltuk'un Alevi Türkmenleri olmalıdır!

Velayetnamelerde Sarı Saltuk'un Kalligra kalesini fethettiği ve oradaki kerametleri uzun uzun anlatılır. Örneğin, boynuna geçirilen bir değirmen taşıyla denize atılır, sağ çıkar. Ya da manastır keşişleriyle kaynayan kazanların içine girer, keşişler ölür, kendisi sağ çıkar...

Yunan yarımadasında kullanılan bu Türkmen güçlerinin paraları ödenmediğinden, önlerine gelen kalelere, yerleşim birimlerine saldırarak talan ettikleri ve korsanlık yaptıkları bilinmektedir. Kalligra bunlardan biri olmalıdır.

13. ve 14. yüz yıllarda, Yunus'un yaşadığı dönemde Bizans mistik (Hristiyanlık tasavvufu) akımlarından Hesykhia'nın merkezi Athos dağıydı. Buradaki manastırlarından Kutlumuş manastırının (bu manastırı 12.yüz yılın başlarında Hristiyan olmuş bir Selçuklu prensi Kutlumuş'un kurduğuna ve manastırın bulunduğu yörenin bugün bile Kariye (Köy) adını taşıdığına dikkat çekelim) arşiv belgelerinden, manastır yöneticilerine ilişkin 1313 tarihli bir akt'da “Kalligra kalesi ve manastırının, 50 yıl önce (yani 1263'de) 'karadan ve denizden dinsiz - kafirler tarafından saldırılarak' yıkıldığından” sözedilmektedir.

Yer, tarih ve olayların benzerliği gözönünde tutulursa, bu “kafirler” Sarı Saltuk'un erleri olmalıdır.

Bizans imparatoru aynı yıllarda, Sarı Saltuk'u, Türkmenleriyle birlikte (bugünkü Romanya'da bulunan) Dobruca bölgesine yerleştirmiştir. Nedeni var. Dobruca çevresinde Valaşlar ve Bulgarlar arasında gelişip güçlenen Bogomilizm, siyasi bir güçtü. Bizans, dinsel sapkınlık olarak nitelediği düalist (Manicheizm ve Hristiyanlık mistisizmi) Bogomilizm akımını ezmek için her türlü aracı kullanmış ve kullanmayı sürdürüyordu.

İmparator, Sarı Saltuk'u oraya yerleştirerek, Selçuklu sultanlarının "Türkmenleri 'Uç'lara, yani sınırboylarına yerleştirip buraları güvenceye alma ve düşmana karşı etten kaleler kurma" siyasetini aynen uygulamıştı.

Ancak, Sarı Saltuk'un inancı da Sünni İslam açısından "sapkınlık"tı. Böylece, birbirine yakın inanç ve politik ögeler taşıyan iki akım karşılıklı etkileşim içine girdi. Romen asıllı din felsefesi tarihçisi Mircea Eliade'in tespitlerine göre, 14.yüzyıldan sonra Bogomiller⁵ kitleler halinde İslamiyete geçmişlerdir. Bu, Saltuk Dede ile başlıyor. Ve, "Balkan Bektaşilerinin ataları bunlar olmalıdır" dersek büyük bir iddia olmaz!

Sarı Saltuk'un, piri Hacı Bektaş Veli'yi sık sık ziyarete geldiği ve onun buyruklarına göre hareket ettiği Velayetnamelerden bilinmektedir. (Evliya Çelebi, Dobruca'da Babadağı'nda bulunan Sarı Saltuk türbesi ve tekkesinden ve kendisinden uzun uzun sözettiği gibi, Kanuni Süleyman'ın Sarı Saltuk dervişlerinin kovuşturulmasına ilişkin buyrultuları da vardır!)

O açıdan, Saltuk'un Hacı Bektaş halifesi olduğu gerçeğini yadsıyarak ve Sultan Cem'in isteği üzerine ve ona yaranmak için Sünni inanç ve anlayışı içerisinde kasıtlı yazılmış olan *Saltukname*'de Saltuk Dede'yi Mahmut Hayrani'nin halifesi göstererek, bu yolla Yunus'u Mevlevi ve dolayısıyla Sünni yapmak, sahtekarlıktan başka birşey değildir.

KAVGA Sayı 13 Mart 1992

⁵ *Yazarın notu:* Burada, Bogomil sözcüğünün "evliya, yani tanrının dostu" anlamına geldiğini ve Ortodoks Hristiyanlığa aykırı düşen bu "sapkın" dinsel ve sosyal akımın, Polikenizm olarak Anadolu'da doğduğunu ve Anadolu kültürünün bir parçası olduğunu belirtmeliyiz.

ANADOLU ALEVİLİĞİNİN BİR BÜYÜK BİLGESİ YUNUS EMRE

‘Oruç namaz zekat hac cürm ü cinayettürür’⁶

Yunus'un yaşamı hakkında, *Velayetname*'deki söylencelerin ve halk arasında anlatılanların dışında birşey bilinmemektedir. 1238-1240'larda doğan Yunus, olasıdır ki varlıklica bir Türkmen oymak beyinin oğluydu. Belgelerin gösterdiği gibi bu oymak Hacı İsmail topluluğu olabilir.

Yunus Emre'nin kırsal kesim halkı arasında yetişmiş, doğaçlama şiir söyleyen bir “halk aşığı” olduğunu düşünmek yanlıştır. O iyi eğitim görmüş ve çağının dil ve bilgileriyle donanmış ve bilinçli tercihini yaparak halkın arasına girmiş bir “bilge ozan”dır!

Yunus Emre, Konya'da medrese eğitimi görmüş olup, Arapça ve Farsça bilmektedir. En azından, Mevlana ile tartışacak, Ferüdeddün Attar'ı okuyup tasavvufi öykülerini şiirlerinde kullanacak ve Sadi'den şiirler çevirecek kadar Farsçası vardı. Kur'anı yorumlayacak, Hallacı Mansur'un yapıtlarını okuyup inceleyecek ve onun enelhakçılığını iyi anlayacak kadar Arapça biliyordu Yunus.

Massignon'un Fransızca tertiplemiş olduğu *Hallac Divanı*'ndaki bazı şiirlerden bir kaç dize Türkçeleştirmeyi deneyerek bir küçük karşılaştırma yapalım:

Veryüzü sensiz ne denli boş hey!
Herkesin başı yukarıda

⁶ *Kavga*'nın introsu: İsmail Kaygusuz'un, Yunus Emre'yi anlatan yazısının bu ikinci bölümü, Yunus'la Mevlana ve Hacı Bektaş ilişkisini ele alıyor.

Dikelmış durduklarına bakılırsa
Seni göklerde arıyorlar
Onların sana doğru
görünüşte baktıklarını biliyorsun
Oysa sen öylesine yakınsın ki
Kör olduklarından varlığını farkedemiyorlar
Artık tanrıyla benim aramda
Beni kandıracak ne bir mucize
Ne de onu bana anlatacak bir elçi yoktur
Benim varlığım dinim imanım
hepsi tanrısal birliktir

...

Sana sesleniyorum
Hayır, hayır, beni sende çağıran sensin
Seni nasıl bende sen diye çağırabilirdim
Eğer sen bana 'Ben' diye mırıldanmamış olsaydın
Ey benim varlığımın özümün özü
Ey içinde ruhum asılı olan sen!

Yunus Emre de Hallacı Mansur kadar cesurdur. O, aradığının yeryüzünde olduğunu söylemekle yetinmiyor. Yunus yaratan ve yaratılıandır. İsa ve Muhammed'le göklere ağız, Musa'ya binbir kelam eden odur! Hallacı Mansur ile birlikte “enelhak” der ve dâra asılır. Ama onun boynuna dâr urganını geçiren de kendisidir. Evvel odur, ahir odur. Kendi adını Yunus takmıştır ya, bu söylediklerine inanmayanlara kafir demekten de çekinmez:

Ben ayımı yerde gördüm ne isterim gökyüzünde
Benim yüzüm yerde gerek bana rahmet yerden yağar

...

Gökte peygamber ile miracı kılan benim
Ashab-ı softa ile yalıncak kalan benim

Musa peygamber ile binbir kelamı kıldım
İsa peygamber ile göklere çıkan benim
Hallacı Mansur ile dara asılan benim
O Hallacı Mansur ile söyledim Enel hakkı
Benim gene onun boynuna dar urganı takan benim
Evvel benim ahir benim canlara can olan benim
Azıp yolda kalmışlara Hızır medet olan benim
Dost ile birliğe yeten buyruğu ne ise tutan
Mülk yaratıp dünya düzen ol bahçevan heman benim
Halk içinde dirlik düzen dört kitabı doğru yazan
Ağ üstünde kara düzen ol yazılan Kur'an benim
Yunus değil bunu diyen kendiliğidir söyleyen
Kâfirdürür inanmayan evvel ahir heman benim
Adımı *Yunus* taktım sırrımı aleme çaktım
Bundan ileri dahi dilde söylenen benim

Yunus Emre aykırı inançlarını, düşünce ve felsefesini, çağının gelenek, inanç ve yönetimlerini delerek, kırgöçerlerinin, köylü ve kasabalı halkın dili Türkçe ile ifade etmiş, yani kendi anadiliyle yazmıştı.

Yunus Emre, Anadolu Türkçesinin yazı dili olmasında öncülük eden, Türk halk edebiyatının ilk büyük ozanıdır.

Yunus ve Mevlana

Yunus, medrese eğitimi yıllarında, İran dilinin Anadolu'daki büyük ozanı ve Sünni mutasavvıfı Mevlana'ya, onun görkemine ve görkemli yaşamına hayranlığını, onunla karşılaşmasını belirleyen şiirinde dile getiriyor. Bu şiirde

Mevlana Hüdavendigâr bize nazar kılalu
Onun görklü nazarı gönlümüz aynasıdır

der.

Müzik ve sazdan konuşurken, Yunus'un Mevlana'nın saz ve eğlence sohbetlerinde bulunduğuna dair bir ima varsa da, duyduklarını da söylemiş olabilir:

Ey kopuz ile çeşte aslın nedir bu işte
Sana sual sorarım aydiver bana işte
Aydır ki aslım ağaç koyun kirişi birkaç
Mevlana sohbetinde saz ile işret oldu
Arif ma'niye daldı gün biledir ferişte

Yunus, bu gençlik ve tahsil yıllarında adeta şeriat dindandır. Öyle ki, Müslüman kişinin şeriatın koşullarını yerine getirmesi ve beş vaktini şaşırmadan kılması gerektir, yoksa ona Müslüman denmez, diyor. Bununla da kalmıyor, kıyamet gününde sorulacak soruları yanıtlayabilmek için Arap dilinin öğrenilmesi gereğine bile inanıyor:

Müslümanım diyen kişi şartı nedir bilse gerek
Tangrının buyruğun tutup beş vakt namaz kılsa gerek
Tanla durup başın kaldır ellerini suya daldır
Tamudan azatlı oldur kullar azad olsa gerek

Bununla birlikte Yunus giderek aşk deryasına dalıyor ve orada kendini aramaya başlıyor.

Mevlana'dan kopuş ve halka yöneliş

Bu kendini arayışın başkaldırısı içinde Yunus Mevlana ve çevresini terkeder. Artık onlarla zıtlaşmaya başlamıştır. Melamet yolunun ve batniliğin açık belirtileri içerisinde, o çevrenin çok küçümsediği ve kaba bulduğu Türk diliyle şiirler yazmaktadır. Hem kendisini ve hem de Mevlana ve çevresini eleştirmeye başlamıştır. Okumaya başladığı aşk kitabını denizler dolusu mürekkebin yazamayacağını ileri sürmekte, oruç-namaz yerine içki içmeyi ve seccade üzerinde saz dinlemeyi tercih etmektedir. Kısacası Konya minaresini sivri

uçlu bir çuvaldız olarak görmekte ve büyük rahatsızlık duymaktadır. İnsanların ve toplumun dertleri onu ilgilendirmeye başladığından “Konya rahatlığı”ndan nefret etmektedir.

Gölpınarlı'nın kabul etmemesine rağmen genç Yunus, yaşlı Mevlana ile tartışmış ve onu şu tek beyitle dize getirmiştir:

Et ü deri büründüm geldim size göründüm
Adem adın urundam uşde zuhura geldim

Aralarındaki tartışma sırasında Mevlana, büyük bilgeliğini göstermek için koca mesnevisini ortaya koyunca, Yunus evirir çevirir, sonra yukarıdaki beyiti (ya da değişikliğe uğramış olarak, “ete kemiği büründüm / Yunus deyu göründüm” beyitini) söyleyerek Mevlana'nın kitabını iki küçük dizenin içine sığdırır.

Gerçekten aralarında bir tartışma olmasaydı, halkın bilincinde bu öykü yaratılamazdı. Düşünelim, Mevlana Yunus'un şu dizelerine hiç tahammül edebilir miydi?

Yunus'un bu sözünden sen ma'ni anlar isen
Konya minaresinü göresün bir çuvaldüz

Öyle anlaşılıyor ki, Yunus Konya'yı, Sünni İslam şeriatının tüm bilgileriyle donanmış olmakla birlikte, tasavvufun içerisine balıklamasına dalmış olarak terketmiştir.

Yunus, yaldızlı bir yaşam içinde, vezirlerle sultanlar ve sultan karılarıyla yüzyüze dizdize oturan, bir dediği iki edilmeyen, Türkler için en kaba sözcükleri kullanarak onları horlayan, daima güçlünün yanında durarak “gel, sen de gel, kim olursan ol” derken beyleri, emirleri, tekfurları ve basilleri çağıran Mevlana'nın tasavvuf anlayışına *karşı çıkmıştır*. Bir duygu denizi içerisinde tanrısı ile ülfet eden ama günlük yaşamının cinsel ayrıntılarını bile terennüm etmekten çekinmeyen, bireyci

üstünlüğünün, sevilmişliğinin zevkini çıkaran Mevlana ile görüş ve yaşam biçimi ayrılığına düşmüştür.

Yunus'un,

Hücre ne bucakta Hakka layık amel yok
Kimde derd ü firak var kimülerde eserli söz
Halk hep ayağın durur ben seğirttim oturdum
Geçtim sedir yerine döşek kalın yerim düz

biçimindeki söylemleri, mutlaka Mevlana'yı çileden çıkartıyordu.

Konya ve Kayseri surları dışında ezilmekte olan halk yığınları ve Anadolu Selçuklu devletinin Moğol imparatorluğunun bir uç ili haline dönüşmüş olması, Mevlana'yı ve oğlunu hiç ilgilendirmiyordu. Sultan Veled babasına bir sohbet anında şöyle soruyor: “Bu zaman ne güzel bir zamandır, bütün insanlar samimidir inançlıdır. İnkarcılar varsa da güçleri yoktur!”

Mevlana, “Bahaaddin neden söylüyorsun bunu?” diye sorunca, “Şundan dolayı,” diye karşılık veriyor oğlu, “önceki zamanlarda, 'Enel hak!' dediği için Hallacı Mansur'u darağacına çektiler. Onca ulu şeyhi öldürdüler. Tanrıya hamdolsun! Zamanımızda babamız Mevlana Hüdavendigâr'ın her beyitinde 'ben Allahım ve tesbih edilmeye, zikredilmeye layıkım' sözü vardır, ama kimse ağzını açıp da bir şey demiyor!”

Mevlana'nın yanıtı tam kendi şanına uygun:

“Onların makamı aşıklar makamıydı oğlum, aşıklar belalara düşkün olurlar. Bizim makamımız ise maşukluk (sevilmeklik) makamıdır!” (Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*)

Görüldüğü gibi Küçük Asya, yani Anadolu halkları için bir felaket olan dönem, Mevlana ve çevresi için mutlu bir dönemdir! Devletin, iktidar ve yöneticilerin yanında olmak budur. İşte böylelerine “devlet sanatçısı” denir! Ama Yunus Emre'mize bunu diyemezsiniz, o halkın ozanıdır!

Yunus zalimlere karşı ve yetmiş iki milletin ayak türabı!

Halk yığınlarının sanatçısı! Bunlar bizim yakıştırmamız değildir, şiiirlerden okuyacağız.

Kemdürür yoksulluktan nicelerin varlığı
Bunca varlık var iken gitmez gönül darlığı
Süleyman zembil ördü kendi emeğin yerdı
Onun ile bildiler onlar berhudarlığı

Dürüst kazan ye yedir bir gönül ele getir
Yüz Kabeden yeğrekdir bir gönül ziyareti
Uslu değil delidir Halka salusluk satan
Nefsin müslüman etsin var ise kerameti

Biz kime aşık isek alemler ona aşık
Kime değil diyelim bir kapıdır bir tarık
Yetmiş iki millete kurban ol aşık isen
Ta aşıklar safında tamam olasın aşık

Yunus Emre ve Hacı Bektaş Dergahı

Konya'dan çıkış o çıkıştır. Yunus, Belhli feodal bey İbrahim Edhem'in gizemine ermiş,

İbrahim Edhem baktı tacı tahtı bıraktı
Hak yoluna uyaktı ol sırrı duyan benim

diyerek kırsal kesimdeki halk arasına karışmıştır. Belki daha doğrusu, muhalif Türkmen halk yığınları arasına girmiştir demektir. Uzun gezilere çıkıp, kendini ararken, bu tanıma arayışı onu çekerek ulu Pir Hacı Bektaş'a getirmiştir. Tapduk Emre'nin kişiliğinde “er”ini bulmuş ve onun rehberliğinde Hacı Bektaş ulu dergahına ulaşmıştır.

Deniliyor ki “madem ki Yunus'un Hacı Bektaş'a bu bağlılığı vardı, neden şiiirlerinden hiçbirinde Hacı Bektaş Veli'den söz etmez?” İki şiiirinde adı geçiyor diye Mevlana'ya bağlamak

daha mı mantıklı? Kaldı ki, yazımızın başlarında da sözünü ettiğimiz gibi, en az 12 şiirinde Tapduk Emre'nin adı geçiyor.

Bir nokta daha var. Yunus Emre, uzun yaşamı boyunca elimizdekilerden çok daha fazla şiir üretmiştir. Yunus'un bu şiirlerinin başına ne geldiği sorusunu yanıtlamak gerekiyor. Dünyadan göçüşünden tam iki yüz yıl sonra Yunus'un “katlinin vacip olduğunu” ilan eden şeriat devleti anlayışının onun tüm şiirlerine hoşgörülle baktığı düşünülebilir mi?

Söylenen o ki, Yunus'un *Divan*'ını ele geçiren Molla Kasım, Yunus'un bin şiirini okuyup havaya, binini de suya atmış, “şeriata aykırı” diye. Derken şiirlerden birinde kendi adının geçtiğini ve yapmakta olduğu şiir katliamını önceden haber verdiğini görünce Yunus'un büyüklüğünü anlayıp, bin kez tövbe ederek yırtmaktan vazgeçmiş. Bize kalanlar, bu son bin şiiriymiş.

Halkın belleğinde günümüze değin taşınmış ve güldürü biçiminde öyküleşmiş bu olay, bize Yunus'un şiirlerinin büyük çapta *yokedildiği* gerçeğini yansıtıyor. Yunus'un Aleviliği hakkında kuşku yaratmaya çalışanların sorularını yanıtlamış oluyor.

Yunus Emre, sadece ozan ve halk tasavvufçusu değil, aynı zamanda çağının tüm bilgileriyle donanmış bir halk düşünürüdür. Çünkü, görüşlerini, halkın konuştuğu dille, basit kavramlar ve anlaşılabilirlik içinde halka taşımıştır. Örneğin, insan-tanrı birliğini, insan biçimli tanrıyı (*anthropomorphos theos*),

Baştan ayağa değin Haktır ki seni tutmuş
Haktan gayri ne vardır kalma güman içinde

diyerek ne güzel belirtmiştir. Onun akıllı fikri “Enet Hak”! Tanrıyı gökten yere indirip gönlüne yerleştirmek, onunla birleşmek!

Yunus Emre'nin “gönül gözünün açılması olgunluğuna ulaşarak tanrısal birliğe varma” düşüncesinde ve şiirlerinde kullandığı batni kavramların ikinci kaynağı Bizans mistisizmi, yani

Hristiyan tasavvufudur.

Çok yer gezmiş olan Yunus Emre'nin Anadolu Selçuklu ülkesinin Bizans köme ve khoraları (köy ve küçük kasaba) ile içiçe geçtiği bir kırsal bölgede doğup büyüdüğünü unutmayalım. Konya'ya medrese tahsilini yapmak için, ya da hangi nedenle gelmiş olursa olsun, yeniyetmelik dönemi buralarda geçmiştir.

Arapça ve Farsça öğrenmiş olan Yunus'un Grekçeyi de (Eski Yunanca) bildiğini söylemek, büyük bir iddia olmaz. Yunus Emre'nin bir şiirinde Bizans yöntemiyle tarih düşmüş olduğunu saptadık. (Bakınız: *Kavga*, sayı 4, Haziran 1991)

Bizans yazarları dışında, Yunus'un çağdaşlarından hiç kimse ne şiirlerinde ne de tarih yazılarında bu yöntemi kullanmamış. Yunus'umuzun Bizans kentlerine geziler yaptığı, dillerini bildiği, dolayısıyla Bizans kültürüne yabancı olmadığı düşüncesindeyiz. Gerek bu tarihleme yöntemini tanınması, gerekse evrenin yaratılışını konu alan şiirlerinde işlediği felsefi düşünceler bunu gösterdiği gibi, Bolu'dan Salihli'ye değin batı Anadolu'da Yunus Emre adına anlatılan söylencelerde “onun Hristiyan keşişleriyle yaptığı keramet yaşmalannı kazanarak, düşmüş olduğu savaş tutsaklığından kurtulması” olayları bu ilişkiyi vurgulamaktadır.

Yunus'un ilk büyük temsilcilerinden olduğu Anadolu batınilığının, yani Aleviliğin inanç ve düşünce sisteminde Zerdüş Mazdek'ten Maniheizme, eski Anadolu çoktanrı dinlerinden Neoplatonizm'e, Kabbalizm'den Saben Hermetizmine ve Şamanizme değin her çeşit izler vardı ve aranmaktadır. Hacı Bektaş Veli çevresinin, Horasan erenlerinin Bizanslı din adamları, aziz ve keşişleriyle karşılaşmaları ve ilişkileri masallaşmış, üzerlerine söylenceler oluşturulmuştur. Ama her nedense bu ilişkiler ve Aleviliğin 13-14.yüzyıllardaki Bizans mistik akımlarıyla etkileşimi gözardı edilmektedir.

Bizans imparatorluğu 1204'den 1262'ye kadar Nikaia (İzmit)

sürgünü yaşadı⁷, İznik kenti bu imparatorluğa başkentlik yaptı. Altmış yıla yakın süren bu dönemde, Selçuklu sultanlarıyla Bizans imparatorları arasında sıcak siyasi ve ekonomik ilişkiler yaşandı. Yüksek düzeydeki bu ilişkilerin, zaten içiçe yaşamakta olan kırsal bölge Alevi Türkmen halkına yansımamış olduğu düşünülemez!

İznik, Nikephor Blammydes, Georgos Akropolites gibi doğabilimci ve tarih yazarların, Theodoros Metokhites ve Nikephor Gregoras gibi hümanist, Neoplatonist ve Aristotelesçilerin evren, insan ve doğa, tanrının özü üzerinde yoğun tartışmalarına sahne olmuştur. Bu kentte okullar üniversiteler açılmış, çok sayıda kitaplar yazılmıştır. İznik'de doğup gelişen bilim, felsefe ve hümanizm daha sonra İstanbul'a taşınmıştır. Doryleion (Eskişehir) çevresinde yaşamış olan Yunus Emre, yüz küsur kilometre ötedeki Nikaia'ya (İznik) gitmemiş olabilir mi?

Yunus'un yaşadığı çağda, büyük bir mistik akım olan Hesychasmos ya da Hesychia akımı gelişimini tamamlamıştır ve Ortodoks Hristiyanlığın hemen hemen dört yüzyıl boyunca tüm sistemini altüst eden, “sapkın inanç” dedikleri düalist

⁷ *Derleyenin notu:* 1204 yılında Venediklilerin liderliğinde Haçlı orduları Konstantinopol'ü basıp yağmaladılar ve Bizans egemenliğine büyük zarar verdiler. Konstantinopol'ün taşınabilecek zenginliklerini Venedik'e vb. taşıdılar. Yüzyıllar sonra Fransız ordularının komutanı Napolyon'un “Bizans'ın yağması” sırasında Venedik'e getirilen bu zenginliklerden önemli bir bölümünü Venedik prensliğini tehdit edip Paris'e götürdüğü, bunların bir kısmının bugünkü Louvre müzesinde sergilendiği dile getirilir. Vatikan'da hüküm süren Katolik Papa'nın yakın bir tarihte, 1204 yağmasından ötürü Ortodoks Kilisesinden özür dilemiş oluşu da, bu olayın tarihsel önemini vurgulamaya yardımcıdır. Bir görüşe göre, Konstantinopol'ün (İstanbul) 1453 yılında Türklerce fethinde, Bizans devletinin başkentinin Venediklilerce 1204'te yağmalanmasından sonra bir daha toparlanamaması rol oynamıştır. Kaldı ki, 2.Mehmet'in (Fatih) Bizans'ı fethetmede Katolik Venediklilerden epeyce yardım almış olduğu da ortaya çıkmış veriler arasındadır.

Bogomilizm son dönemlerindedir. Yunus gibi çağının karanlığı içinde parıldayan birinin, “yetmiş iki milletin ayak türabı olma” düşüncesini taşıyan bir bilgenin, tüm bunlardan haberi olmaması ve etkilenmemesi düşünülemez.

Hristiyanlıktaki “Theosis”, yani “tanrıyla birleşme, tanrılaşma” öğretisine göre, “tanrı kalpte saklı bir hazinedir. Onu ancak can gözüyle görebilirsin! Derin derin soluk alıp, adını aralıksız tekrarlıyarak yanı sessiz zikirle tanrıyla birleşilir!”

Yunus Emre'deki tanrıyı “özünde görme”, “tanrısal birliğe” ulaşma inancını bu anlattıklarımızla rahatça karşılaştırabiliriz.

Anadolu Aleviliğinin ilk bilgelerinden ve ilk büyük ozanı Yunus Emre'den dostlarına binlerce selam!

Nicekim ben beni bildim yakın bildim Hakkı buldum
Hakkı buluncadı korktum şimdi korkudan kurtuldum
Azrail gelmez canıma sorucu gelmez sinime
Bunlar beni ne sorsunlar ona sorduran ben oldum
Yunus'a Hak açtı kapı Yunus hakka kıldı tapı
Baki devlet benim imiş ben kul iken sultan oldum

KAVGA Sayı 14 Nisan 1992

HACI BEKTAŞ-I VELİ DERGAHI'NIN İKİNCİ PİRİ

Abdal Musa Sultan⁸

“İmdi, ol Sultanım sırrını sakla. Az söyle, sözü düşün de sonra söyle. Sadık ol. Bilmediğin kişiye yar olma... Dünyalık için ehl-i mansıba varma (büyük makam sahibi beylere yalvarma), meğer irşad ola... Maslahat için vezir ve ricalın kapusuna varma. Düşmanına yüz verme... Kallaş pirsiz adamlarla yoldaş olma. Zira yol erkan bozulur... Vaktini zayi itme. Elden gelirse yalnızca nimet yime.” (*Pend-i (Öğüt) Abdal Musa Sultan'dan*)

Kim ne bilür bizi biz ne sırdanuz
Ne bir zerre oddan ne hod sudanuz

Bizim hususumuz marifet söyler
Biz Horasan mülkindeki boydanuz

Yedi derya bizüm keşkülümüzde
Hacı'm umman oldu biz o göldenüz

Hızır İlyas bizüm yoldaşımızdur
Ne zerrece günden ne hod aydanuz

Yedi tamu bize nevbahar oldu
Sekiz uçmak içindeki köydenüz

Musa Tur'da durup münacaat eyler
Bizüm zahmımuza merhem bulunmaz

Biz kudret okuna gizli yaydanuz
Neslimiz sorarsan asıl Hoy'danız

Ali oldum adım oldu bahane

⁸ *Kervan*'ın introsu: Araştırmacı İsmail Kaygusuz'un Alevi ulularından Abdal Musa Sultan üzerine hazırladığı incelemenin birinci bölümünü yayınlıyoruz

Güvercin donunda geldim bu hane

Abdal Musa oldum geldim Cihane

Arif anlar bizi nice sırdanız

Vilayetname-i Abdal Musa'ya göre, abdallarına nasip verirken gösterdiği kerametlere ikirciklenip gönül içre, “aceb bu sultan ne soydandır?” diye sorduklarında Abdal Musa Sultan bu şiiri okumuştur. Abdal Musa'nın günümüze ulaşmış birkaç şiirinden biri olan bu dizeler, tek başına onun gücünü göstermekte ve Kaygusuz Abdal gibi bir ozan düşünürü yetiştirmesindeki gizi açığa vurmaktadır.

Abdal Musa kendisini tanıtırken “ben”i kullanmadığı gibi, inanç ve düşüncelerini de doğrudan yalın biçimde ya da simgelerle dizelerinin içine ustalıkla yerleştirmiştir.

Soyunu merak edenlere “kendisinin ne bir ateş parçasından, ne su damlasından olmadığını” söylerken, böyle bir cevher aramadığını, sadece etten kemikten insan olduğunu belirleyip geçiyor. Ancak derine inildiğinde, “biz düştüğümüz yeri yakan ateş, geçtiğimiz yeri yıkan su değiliz” anlamına da gelmez mi bu dizeler?

Arkasından, Horasan ülkesinden gelen bir Boy'a mensup olduğunu kestirmeden söylüyorsa da, soyunun özelliklerinin açıklanmasını derin bilgilere bağlıyor. Yedi denizi keşkülüne doldurup kocaman (Hacım) ummana dönüştürüyor ve kendisi de onun içindeki gölden oluyor.

Üçüncü beyiti anlamlandırmada biz başka bir öz seziyoruz: Abdal Musa yedi denizi keşkülüne sığdırmıştır. Ancak Umman (Okyanus), “Hacı'm” dediği *Hacı Bektaş Veli*'dir. Kendisi o ummandan süzülüp çıkmış bir göldür sadece. Yoldaşı, çağırının carına yetişen, gözle görünmeyen ama her yerde hazır ve nazır olan *Hızır İlyas*'tır. Günün ve ayın ötesinde, yani zamandan arınmış olan kendisidir. Kendisi, çevresi ve soyu için yedi

cehennem ilkbahar olmuştur. Zaten sekiz cennet içindeki köyden çıktıklarını vurgulamaktadır. Cenneti cehennemi yadsıması bir yana, zamandan münezzehtir tanrı dahil herşey kendisidir.

Abdal Musa birini yaraladı mı, o yaraya merhem bulunmaz. Çünkü o gizli yayıyla kudret oku atmaktadır. Onun kudret oku sevgi okudur, bilgi okudur. Bu oklardan yiyen bir daha kendini ondan ayıramaz, derman ondadır.

Bir zamanlar Musa peygamber yerine Tur'da yakarıda bulunmuş, ama Abdal Musa donunda dünyaya gelmiş olduğunu kabul ediyor. Neslini Azerbaycan'ın Hoy bölgesinde aramak gerektiğini vurguluyorsa da, sırrını anlamayı ariflere bırakıyor.

Sırrı derindir Abdal Musa'nın. Önce Ali olarak görünmüş, Hacı Bektaş olup güvercin donunda buralara gelmiş ve sonra don değiştirip Abdal Musa ünüyle cihanı tutmuştur. Bu son dizelerinde, tasavvufun *tenasuh* (ruh göçü) inancı çarpıcı bir biçimde yansıtılmaktadır. İkinci Pir olarak Hacı Bektaş'tan devraldığı büyük önderlik hizmetine uygunluğunu, topluma belirleme gereği sezilmektedir.

Onun olduğu bilinen dört şiirin, felsefi yönden içinde maddeci öz taşıyan bu en önemlisini açıkladıktan sonra, Abdal Musa'yı tanımayı, tanıtmayı deneyelim.

Abdal Musa Sultan Nasıl Tanınıyor?

Abdal Musa hakkında ilk önemli bilimsel araştırmayı yapan Fuad Köprülü şu yargıya varmıştır:

“Abdal Musa an'anesi, 15.asır sonlarından başlayarak 17.asıra kadar yazılan tarih ve tercüme-i hal kitaplarında, Abdal Musa'nın Orhan'la birlikte Bursa fethinde bulunduğu ve Geyikli Baba ile münasebetleri anlatılarak, ona ait an'ane Bursa'da temerküz ettirilir. *Şakayık*'tan başlayarak, *Beliğ'in Güldestesi*'ne kadar bütün tarihi ve coğrafi menbalar, bu

hususla ya birbirinden nakillerde bulunmakta, yahut mahalli an'aneleri tesbit ederek bunu teyit etmektedirler... Yukarıdan beri verilen tafsilat ve tarihi vesikalar, görülüyor ki, Abdal Musa'nın tarihi şahsiyetini anlatmaktan uzaktır. Çıkarılabilecek tarihi netice şimdilik şudur: Hacı Bektaş'ın doğrudan müridlerinden olmasa bile, her halde 13.-14.asırda Anadolu'yu dolduran Babai-Abdal dervişlerinden olan Abdal Musa, Bursa fethinde bulunduktan bir müddet sonra, Denizli yoluyla Finike'ye gelmiş ve oraya yerleşmiştir. Denizli kitabesi onun dervişlerinden biri olsa gerektir. Bir eserinde 800 Hicri (1397 Miladi, İ.K.) yılının zikredilmesi dolayısıyla zamanını açıkça tayin kabil olan Kaygusuz Abdal o tekkede intisap etmiştir..." (M.Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları II*, İstanbul-1989, s.425, 427)

1935 yıllarında yazılmış olan bu araştırmanın sonuçları kısmen aşılmış. Kimi yazarlar Abdal Musa'yı savaşçı derviş-gazi olarak, kimileri ise Alevi-Bektaşî Cem geleneğinde yaşayan, Hacı Bektaş'tan sonra, Cem erkanlarını düzenleyen *ikinci* Pir ve kerametler göstermiş büyük Veli olarak öne çıkarmaktadır.

A.Yaşar Ocak, kaynaklar, geleneksel söylenceler ve kısmen tarihsel olaylara dayanarak, Abdal Musa'nın yaşamını üç aşamalı görmek ister:

" 1- Kendini göstermesi Sulucakarahöyük'te Hacı Bektaş çevresinden çıkmış bir derviş olarak başladı.

"2- Sonra birkaç yıl boyunca gazalara katılmış olduğu Bursa bölgesinde yaşadı.

"3- Bazı kötü söylentiler ve iftiraların arkasından, Bursa'dan ayrılmak zorunda kaldı ve Elmalı'ya yerleşti. Orada ölümüne kadar sapkın (Rafizi) inançlarını sürdürebildi: *ou il put continuer ses praiques heretiques jusqu'a sa mort.*"

(A.Yaşar Ocak, *la Revolte de Baba Resul ou la Formation de l'Heterodoxie Musulmane Anatolie aux XIIIe Siecle*, Ankara-1989, s.125)

Abdal Musa Sultan hakkında çok sayıda yazılar yazılmış ve kitaplar basılmış olmasına rağmen, bunlarla ilgili olarak F.Köprülü'nün “Abdal Musa'nın şahsiyetini anlatmaktan uzaktır” şeklindeki yargısı hâlâ geçerlidir. Bununla beraber, onu Orhan Bey'in (1324-1362) gaza-cihad arkadaşı ve sonra I.Murad (1362-1389) döneminde kurulan Yeniçeri ordusuna elvermiş koyu bir Osmanoğulları yandaşı gösteren Osmanlı çağdaş tarih yazıcılarının anlattıkları, günümüzde aynısıyla kabul görmektedir. Hatta bugün daha da ileri giderek şöyle yazan araştırmacılar bulunmaktadır:

“Bu toplum ruhbilimci önderleri kendilerini çok iyi anlayan Osman, Orhan ve özellikle büyük kurucu I.Murad döneminde özgür ve huzur içinde çalıştılar. Denilebilir ki bu özgürlük içinde eski Türkmen gelenekleri yine İslam düşünceleriyle birleşerek yeni yeni yolaklar, birleşimler (sentez) doğurdu ve altın çağını yaşadı. Öyle ki Sultan Orhan, Abdal Musa, Abdal Murad, Geyikli Baba'yı yanından ayırmazken, oğlu Sultan Murad Ahiliğe katılmıştı.” (N. Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, İstanbul-1990, s.116-117)

Abdal Musa'nın Kimliği

Abdal Musa Sultan'ı tanıtan bilgiler, tüm eksiklik ve fazlalıklarıyla dört ana kaynaktan günümüze ulaşmıştır:

1) Birbirini kopya edip bazen fazladan bir-iki cümle eklemiş Osmanlı tarih yazıcıları.

2) Alevi-Bektaşî toplu tapınma Cem geleneği içinde yetişip

dillenmiş Alevi ozanları ve bu geleneği sürdürmüş olan Dedeler.

3) Vilayetname-i Sultan Abdal Musa ve Menakıb-i Kaygusuz Baba.

4) Vaktiyle yaşamış ve gezmiş olduğu yörelerde anlatılan söylenceler.

Abdal Musa, “Biz Horasan mülkündeki boydanız” ve “neslimiz sorarsan asıl Hoy'danız” dizelerinde, Horasan'dan gelerek, Azerbaycan'ın Hoy bölgesine yerleşmiş bir Türkmen boyuna mensup olduğunu belirtmiştir.

Geda Musli adındaki bir Alevi ozanı, onun için yaptığı bir nefeste “Horasan mülkünden Hoy'dandır aslı / Şah İmam Hasan'dır Pirimin nesli” derken, Abdal Musa'yı Ali soyuna bağlıyor. Bir başka ozan ise onu Ali'nin kendisi olarak görmektedir.

Abdal Musa Şah Ali'nin kuludur
Ali'nin sırrıyla gönlü doludur
Kul Şükrü der Abdal Musa Ali'dir
Meydanda mürşid yok gayri Ali'den

Sözünü ettiğimiz kaynaklardan yüzeysel de olsa, elde edilen bilgilerle Abdal Musa hakkında özet olarak şunları biliyoruz.

Abdal Musa 13. v e 14. yüzyıllarda yaşamıştır. Hacı Bektaş Veli'nin önde gelen ardıllarından ve onun Anadolu'daki gözcülerindendir. *İkinci Pir* olarak tanınır. Hacı Bektaş Dergahı'ndaki on iki hizmet postundan *Ayakçı Postu Abdal Musa'nındır*.

Horasan erenlerinden savaşçı gazi Abdal Musa'nın babası Hasan Gazi'dir. Dedesi Haydar Ata, Hacı Bektaş Veli'nin amcasıdır. Bu yolla yakın akraba olmaktadırlar. Ulu Pir Hakka yürümeden önce “beni isteyenler Genceli'de Abdal Musa'da gelsün bulsun” diyerek, onun yerine geçmesini, ardılı olmasını istemiştir. Onunla

yeniden dünyaya geleceğini, onda tezahür edeceğini söylemiştir hal diliyle.

Hacı Bektaş'ın asıl manevi mirasçısı, o dönemde çeşitli zaviye ve tekkenin başında bulunan çok sayıda kadından biri olan Hatun ya da Kadıncık Ana olmuştur. Bacıyan-ı Rum, Hacı Bektaş'a bağlı derviş kadınlar kolu idi. Ö. Lütfi Barkan, sayım sicillerinde Kız Bacı, Ahi Ana, Sağrı Hatun, Hacı Fatma, Hundi Bacı Hatun, Sume Bacı gibi dergah yöneticisi birçok kadın adı bulmuştur. (Ö.Lütfi Barkan, *Vakıflar Dergisi*, V (1942), s.302-303, 322) İşte Hatun Ana bu kola mensuptu ve onun yöneticisiydi. Hacı Bektaş'ın öğrettikleri Hatun Ana tarafından korunmuş, ancak tarikat gerçek anlamıyla onun öğrencisi Abdal Musa tarafından korunmuştur. (İrene Melikoff, *Uyur idik Uyardılar*, İstanbul-1993, s.36, s.56, s.218)

Hacı Bektaş Veli'nin ilkelerini temel alıp Yol'u ve Erkan'ı kuran; Hak Çerağı'nı uyandıran, "demine Hü" deyip gülbenk çeken, talipleri Meydan'da dara durdurup nefsini haklayıp paklayan, Pir-i Sani Abdal Musa Sultan'dır. Sevgili talibi Kaygusuz Abdal tanığımızdır:

Beglerimiz çıktı avlan üstüne
Onlar gelür sultan Abdal Musa'ya
Urum Abdalları postın egnine
Bağlar gelür sultan Abdal Musa'ya
Her matem ayında kanlar saçarlar
Uyandırıp Hak çerağın yakarlar
Demine Hü deyip gülbang çekerler
Nurlar gelir şahım Abdal Musa'ya
Meydanında dâra durmuş gerçekler
(...)
Talib oldur birûn nefsinin haklar
Pir oldur talibi hatadan saklar

Abdal Musa'nın konumu

Bin ikiyüz kırküş yılında Köseadağ zaferiyle Anadolu'yu işgal eden Moğollar, 60 yıl boyunca buradan çıkmadılar. Konya Selçuklu Sultanlığı, Moğol-İlhanlıların bir uç vilayeti oldu. İkinci Gıyaseddin Keyhusrev'in oğullarından Rukneddin Kılıç'ı destekleyip tahta oturtan Moğollar, İkinci İzzeddin Keykavus'un 1249-1262 arasında çok sayıda tahtı ele geçirme girişimlerini kırdılar. Özellikle 1258'den sonra başvezir Pervane'nin hile ve düzenleriyle Konya iyiden Moğol korumalığına girmiş bulunuyordu.

İkinci İzzeddin Keykavus (1228-1276) tahtını ele geçirmenin Diyar-ı Rum'dan Moğolların atılmasına bağlı olduğunu, tahtı ele geçirme deneyimleriyle öğrendi. Kendilerinin ezeli düşmanı olan Moğolları yoketmek için kırsal kesim ve göçebe Alevi Türkmen grupları, İzzeddin'i desteklediler. *Abul Ferac Tarihi*'nde belirtildiği gibi, annesi Türkmen olan İzzeddin bu halk kesimine yakınlık duymaktaydı. Tahtı ele geçirdiğinde yaptığı ilk önemli iş tutuklu 12 bin Babai ve Ahiyi serbest bırakmak oldu.

Karahöyük'te yerleşip dergahını kurmuş olan Hacı Bektaş Veli, Anadolu 'nun birliğinin İzzeddin Keykavus'u desteklemekten geçtiğini anlamıştı. Ancak Moğollar kovulduktan sonra güçlü bir merkezi devlet birliği sağlanabilirdi. Büyük olasılıkla *Velayetname*'de kaydedildiği gibi, o zamanlar heterodoks İslami inanç zümrelerinin (Kalenderi, Haydari, Babai vb.) toplanma merkezi olan Seyyid Battal Gazi Dergahı'nda Kurban Bayramı sırasında yapılan yıllık büyük ayinlerde Hacı Bektaş Veli'nin bu önderliği yapmış olduğu düşünülebilir. Daha sonraları Azam Baba adı verilen Kalenderi şeyhlerinin yönettiği yıllık "Haccı Ekber" törenlerinin bir kaç gün sürdüğü ve sekiz-on bin kişinin katıldığı bilinmektedir. Yine *Menakıb-i Hacı Bektaş Veli*'ye göre kurucusu

ve ilk yöneticisi Hacı Bektaş Veli'dir. Muharrem Matemi törenlerinin ise Hacı Bektaş tekkesinde yapıldığı bildirilmektedir. (Bakınız: Ahmet Yaşar Ocak, *Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara-1992, s.175-176, dipnot 135, 137, 140)

Hacı Bektaş Veli'nin sözünü ettiğimiz siyasetinin en önemli kanıtı, halifelerinden Sarı Saltuk Dede'nin 1262-63'de Rükneddin-Pervane ve Moğol birleşik ordularına yenilip kesinlikle tahtı kaybeden İzzeddin Keykavus'la birlikte Bizans'a sığınmasıdır. *Velayetname*'ye göre Piri Hacı Bektaş Veli'den desturunu almış olan *Sarı Saltuk Dede*, büyük olasılıkla aynı yıl içinde, buyruğu altındaki 10-12 bin kişilik Çepni Türkmenlerinden 5 bin kadarını yeni İmparator Sekizinci Mikhaıl Palaiologos'a paralı asker olarak vermiş. Ancak ertesi yıl parası ödenmediği için, Athos Dağı Manastırları kayıtlarından anlaşıldığı üzere Kalligra çevresinde yağma yapan bu kuvveti de çekip, imparatorun kendisine verdiği bugünkü Romanya'nın Dobruca bölgesine gitmiştir.

1262 yılı içerisinde İzzeddin yenilip Sarı Saltuk Dede ile uzaklaştırıldı. Hacı Bektaş Veli'nin Baba Resul başkaldırısından yoldaşı Nure Sufi bin Sadeddin'in oğlu Karaman Bey de aynı yıl Muineddin Pervane tarafından Karaman'dan çıkarıldı. Yine aynı yıl, Selçuklu-Moğol yandaşı Kırşehir emiri Nureddin Caca Bey, bölgesinde Ahi Evren ve beraberindekilerinin öldürüldüğü bir Ahi kırımını gerçekleştirdi.

Dr.Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu* adlı yapıtında şöyle demektedir:

“Bu katliamdan sonra pek çok Ahi'nin batıya (Uçlara) kaçtıkları görülmektedir. Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Gazi'nin kayınpederi Edipali (Ede Bali-İ.K.), Geyüklü Baba, Abdal Musa da bu katliamdan kurtulup, batıya göçedenlerdendir.”

Bayram daha sonra nereden alındığı bilinmeyen bir rivayetten sözetmektedir:

“Nitekim, Ahi Evren-Şeyh Nasiruddin Mahmud'un eşi Fatma Ana'nın (Kadıncık Ana) uçlardaki Türkmenlerle irtibat kurduğu, Abdal Musa ile gizli siyasi ilişkiler(in)den dolayı Nuru'd-Din Caca tarafından takibata uğradığı ve bu baskıya dayanamayarak Suluca Karahöyüğe göçmek zorunda kaldığı rivayet edilmektedir.” (Dr.Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya-1988, s.122)

Mevlana ve çevresini anlatan “*Ariflerin Menkıbeleri*”ne göre Ahiler, Moğol komutanı Baycu 'nun - ki onu ve Cengiz Han'ı birer evliya olarak yüceltiyordu - çevresine kendisini kabul ettirmek maksadıyla, Ahiliği ve Türkmenleri sevmeyen Mevlana Celaleddin'in girişimleriyle kırdırılmıştı. (Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu olan Ahilik*, Ankara-1989, Fransızca metin, s.232)

Yine Ahmed Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*'nde (cilt 1, s.539-540), kendisinin “halis müridi” olan Kırşehir emiri Nureddin Caca'nın Hacı Bektaş Veli'yi Mevlana'ya, “birgün Hacı Bektaş'ın hizmetine gittim. O dış görünüşe hiç saygı göstermiyor, şeriata uymuyor ve namaz kılmıyordu. Ona mutlaka namaz kılmak lazım geldiğine dair ısrarda bulundum...” diyerek şikayet ettiğini ve Mevlana'nın büyük öfkesi üzerine “Nureddin'in hemen baş koyup Hacı Bektaş'a gösterdiği rağbetten vazgeçtiğini” yazıyor.

Açıkça Mevlana'nın hedef göstermesine rağmen, Nureddin Caca'nın Karaca Höyük'teki Hacı Bektaş Veli'ye, Ahi kırımı bahanesiyle bir zarar vermemiş olması, onun çevresindeki büyük Alevi-Türkmen gücün verdiği korkudan olsa gerektir. Oysa Hacı Bektaş Veli'nin gerek Ahi Evren, gerekse Ede Bali ile çok yakın ilişkisi vardı. Özellikle Ede Bali kendisi gibi Baba İlyas'ın 60 halifesinden biriydi. Elvan Çelebi tarafından yazılan *Baba İlyas Menakıbnamesi*'nde ikisinin de aynı çevreden ve benzer davranış

içinde oldukları belirtiliyor:

Hacı Bektaş ol sebebden hiç
Göze almadı tac-ı sultanı
Ede Bali ve bundağı huddam
Gördüler Hacı'dan bu seyranı
Ulu eşigine gelür ve gider
Can ile seyr ider bu cananı

(İrene Melikoff, *Un Ordre de Derviches Colonisateurs: les Bektachis*, Memorial Ömer Lütfü Barkan, Paris- 1980, s.155; *Uyur İken Uyardılar*, s. 221-222)

Mikail Bayram'ın, Ahi katliamından kurtulup batı uca gitmiş olduklarını yazdıklarından Geyüklü Baba'nın Baba İlyas'a bağlılığını ve dolayısıyla Hacı Bektaş Veli'ye yakınlığını bilmekteyiz. (Mehmet Neşri, *Kitab-ül Cihannuma I*) Ancak Mikail Bayram, Kadıncık Ana'yı Ahi Evren'in eşi olarak sunmakla Kadıncık Ana-Abdal Musa ilişkisinde kafa karışıklığı yaratmaktadır. Şöyle ki, Ahi Evren'in eşi Fatma Ana ile Hacı Bektaş'ın eşi Fatma Nuriye'yi (diğer adlarıyla Hatun Ana, Kutlu Melek, Kadıncık Ana) birbirine karıştırmaktadır. Hacı Bektaş Veli'nin amcası torunu olan ve kendisinden bir kuşak geriden gelen Abdal Musa, 1262'de 10-11 yaşlarında olmalıdır. Hünkar 1271-73 arasında öbür dünyaya göçtüğünde, Bacıyanı Rum'un başındaki eşi Kadıncık Ana, Dergahı bir süre yönetmiş, kuşkusuz iyi tanıdığı Abdal Musa 'yı yetiştirip, hizmeti devretmiştir.

Bunlardan dolayı, M.Bayram'ın rivayetle ileri sürdüğü düşünce havada kalmaktadır.

KERVAN Sayı 39, Temmuz 1994

Abdal Musa ve Osmanlı Beyliği⁹

Hacı Bektaş Dergahı ve buraya bağlı *Bacıyan-ı Rum* (Anadolu Bacıları) ve *Abdalan-ı Rum* (Anadolu Derviş-Gazileri) Osmanlı Beyliği kurulmadan önce, büyük olasılıkla Karamanoğulları'nı desteklemişlerdi.

1262-63'ün önemli olaylarından sonra eski Selçuklu uç beyleri genişleme, büyüme süreci içine girmişlerdi. Ama Anadolu birliğinin sağlanması, Konya Selçuklu-Moğol işbirlikçi yönetiminin ortadan kalkmasına bağlıydı. Konya'nın ele geçirilmesi, Nure Sufi Nureddin'in torunu Karamanoğlu Mehmet Bey'e nasiboldu. Hacı Bektaş Veli çevresinin eski siyasetine uygun olarak II.İzzeddin Keykavus'un oğlu Siyavuş'u desteklediler.

Alevi Türkmenler arasından bir derviş-gazi gibi ortaya çıkan Siyavuş, olasıdır ki Kadıncık Ana ve Abdal Musa'nın başında bulunduğu Dergah çevresinde yetişmişti. İbn Bibi'nin kötülemek için "Cimri" adını verdiği Siyavuş, Karaman Mehmet Bey, başında bulundukları Türkmen kuvvetlerini, Konya'ya başkaldırmış bulunan Hatiroğlu'nunkilerle birleştirerek Konya üzerine yürüdüler, Selçuklu-Moğol birleşik ordusu ve Sahiller Emiri'nin ordusunu yenerek Konya'ya girdiler. Alaeddin Siyavuş padişah, Mehmet Bey başvezir olmak üzere, dili Türkçe olan bir Türkmen yönetimi kurdular. Bir fermanla bunu duyurdular. (15 Mayıs 1277). Ancak bu yönetim 37 gün sürdü. Gönderilen Selçuklu-Moğol ordusu Mehmet Bey'in güçlerini bir ihanet yüzünden yendi. Mehmet Bey yakalanarak kardeşleriyle birlikte öldürüldü.

Alaeddin Siyavuş iki yıl daha Alevi Türkmenlerle birlikte mücadeleleri sürdürdü. Ancak Kütahya ve Denizli çevresinde hüküm süren (ve 1240'da Baba İshak'ın Adıyaman çevresinde

⁹ *Kervan*'ın introsu: İsmail Kaygusuz'un incelemesinin bu bölümünde Alevi ulusu Abdal Musa'nın Osmanlılar ile ilişkisi ele alınıyor. (Abdal Musa Sultan -II)

yenilgiye uğrattığı Alişiroğlu Muzaffereddin tarafından kurulmuş olan) Germiyanogulları onu yakalayıp Konya sultanına teslim ettiler. (1279) (Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara-1991, s.296, 301-302)

Osmanoğulları ile ilişkilere gelince, olasıdır ki bu daha Hacı Bektaş Veli ile başlamıştır. (Bu demek değildir ki, Hacı Bektaş, o dönemden yaklaşık 100 yıl sonra kurulan Yeniçeri ordusuna elvermiş, elif-i taç giydirmiş.) Hacı Bektaş'ın yoldaşı Ede Bali'nin kızını Osman Bey'e verip onun danışmanı olması, herhalde rastlantı değildir.

Vilayetname'de Ertuğrul Gazi'nin “uç beyi” olarak, ya da değilken Hacı Bektaş Veli'yi ziyarete geldiği söylenmektedir. (A. Gölpınarlı, *Vilayetname-i Hacı Bektaş Veli*, s. 74-76'dan aktaran Aziz Yalçın, *Makalat-ı Hacı Bektaş Veli*, İstanbul-1993, s.17) Kanımızca Osman Bey'in babası Ertuğrul Gazi (ölümü 1281), Hacı Bektaş Veli'nin 1262 sonrası “bir olalım, iri olalım, diri olalım” siyasetini kendilerine yönlendirmesini istemiştir.

Alaeddin Siyavuş'un ortadan kaldırılmasıyla Abdal Musa gözünü güneye dikmiş olabilir. *Abdal Musa Vilayetnamesi*'nde onun Genceli'de yetim büyüdüğü ve kendisine kötü davranılmış olduğu anlatıldığına göre, bölheyle siyasi ve yerleşme ilişkileri 1279-80 sonrası yoğun biçimde sürmüştür. Ancak Osmanlı Beyliği'nin kuruluşuyla birlikte, Dergah'ın genel siyaseti içerisinde Abdal Musa, Ede Bali, Hoy'dan hemşehrisi Geyikli Baba, Gözcü Karacaahmet, Murad Baba gibi derviş-gaziler tarafından Osmanlı beyliği topraklarına çağırılmış olmalıdır. Çünkü, Aşık Paşaoğlu'ndan başlayarak ilk dönem Osmanlı tarihçilerinin hepsi, Abdal Musa'nın Orhan Bey zamanında Bursa'nın fethine (1326) katılmış olduğu üzerine hemfikirdirler. Bu iddia doğruysa, Abdal Musa bu sırada yetmiş yaşını aşmış olmalıdır.

Ama, neden Osman zamanında (1299-1324) yapılan savaflara katıldığından söz edilmiyor? Yoksa Osmanlı

topraklarına gelmeye Orhan döneminde mi ikna edildi? Üstelik Aşık Paşaoğlu'nun anlatısından, 1362'lerde kurulan Yeniçeri ordusunun örgütlenmesinde katkısı olduğu ileri sürülmektedir.

Geyikli Baba ile Keramet Yarışı mı, Yoksa Osmanlı Topraklarından Ayrılma tartışması mı?

A.Yaşar Ocak'ın kitabında şöyle denilmektedir:

“Osmanlı Beyliği cihada uygun sahada bulunması dolayısıyla, pek çok tarikat mensubunun akın ettiği bir yer oldu. Şeyh Edebali, Abdal Musa, Geyikli Baba vb. isimleri bize kadar intikal etmiş şeyhler, kısa zamanda devletin desteğini sağlayarak geniş çevreler edinme imkanını buldular. Öyle ki bunların menkıbeleri ilk Osmanlı vekayinamelerine bile yansdı.. (A.Yaşar Ocak, *Menakıbnameler*, Ankara-1992. s.51, dipnot 43,44)

Hangi devletin “desteğini” sağlamışlar'? Tam tersine, bu derviş gazileri, ilk Osmanlılar, geniş kitlesel çevreye sahip bulundukları için yanlarına almışlardı. Destek veren değil, destek alan durumundaydılar.

Haksızlığa, zulme, baskıya başkaldırmış ve bu yüzden kırıma uğramış Babailerin inanç ve geleneğinden geçip gelmiş Horasan Pirleri ve Rum Erenleri'nin Sünni İslam'ın “cihad”ıyla ilgileri yoktu. “Hiçbir milleti ve insanı ayıplamayınız... Yetmiş üç millete tek nazarla bakın” diyen Pir Hacı Bektaş Veli'nin peşinden gidenler, onun yoldaşları, halifeleri, “cihad”ı nasıl kabullenebilirdi'? Hacı Bektaş, Abdal Musa, Hacim Sultan vb. vilayetnamelerde gaziler hep tahta kılıç kuşanır, zalim donunda değil *mazlum* donunda bulunurlar. Örneğin Abdal Musa Sultan, düşmanlarının üstüne semah dönerek gider. Ardına dağı taşı da takarak... Bu simgeler, savaşçı derviş gazilerin kırım yapan,

zulmeden ve açıkçası varlık ve saltanat için fetih yapan haksız savaşları benimsemediklerinin kanıtlarıdır.

Bizce Abdal Musa Sultan Bursa'nın alınışından sonra Osmanlı Beyliği'ni kesinlikle terketmiştir. Terketmeseydi sürülüp çıkartılacaktı. Yeniçeriliğin kuruluşuyla ilgisi olduğunu da sanmıyoruz. Bakın Mustafa Akdağ, Kanuni Süleyman'ın (1520-1546) ilk dönemlerinde şeyhülislamlık yapmış bulunan İbn Kemal Paşazade'den (*Elyazması*, No.26, varak 46b-47b) kaynaklanıp, onunla aynı kaygıları paylaşarak şunları yazıyor:

“Orhan zamanında yeni fethedilen Marmara sahasına doğudan pek çok derviş gelerek tekkeler kurmuş ve ‘Cihet’ler elde etmişlerdi. Fakat Batınilığın mahiyeti icabı, bunlar derhal halk arasında propagandaya girişip, bir takım fesat hareketleri tertibine çalışmaktan kendilerini alamadılar. Böylece Bursa-İznik vesair muhitlerde siyasi ve içtimai düzen bir tehlikeye maruz kaldı. Sultan Orhan (1324-1362) ‘İşkılar’ denilen bütün abdalları yakalatarak şuraya buraya sürdürdü. Kemal Paşazade'nin ifadesine göre, İnegöl civarında tekkesi olan Geyikli Baba, Turgut Alp adındaki gazinin (İnegöl'e tımar üzere sahipti) dürüstlüğüne şahitliği sayesinde kendini kurtardı ve hatta yeniden taltif gördü. Anlaşıyor ki, vaktiyle Selçukiler devrin de tehlikeli isyanlarını gördüğümüz Batıniler, Osmanlı rejiminin ilk başladığı yerlere daha yayılarak, aynı hareketi tekrarlamak istemişlerdi. İlk Osmanlı Batınileri dahi devlet kadrolarında vazife sahibi değillerdi.” (M.Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve içtimai Tarihi I*, s.340)

Burada, yeni fethedilmiş çevrelerdeki “siyasi ve içtimai düzenin” nasıl bir tehlikeye maruz kaldığı örneklenmemiş. Anlaşıyor ki Beyliğin kurulmasında hizmeti geçen Batıni güçler, yani Alevi Türkmenler, önderleri Babalar ve Gazi-Abdallar aracılığıyla iktidardan pay istiyorlardı. Osman ve Orhan Bey'lerin

bölgedeki fetih siyasetinin “siyasi ve içtimai düzenini” beğenmiyor, eleştiriyorlardı. Bu konuda, Dimitar Angelov adlı araştırmacının yazdıkları ilginçtir.

“Orta Çağ Türk tarih yazıcılarının hemen tümü Osman ve Orhan dönemlerinden büyük övgüyle sözederler. Bu sultanların çok adil, asil ruhlu, erdemli, eşitlikçi, sadık ve alçakgönüllü oldukları sıkça vurgulanır. Olayları ve insanları aşırı derecede idealize etme hali ve yüksek övgüler, ne yazık ki, çağdaş Türk burjuva tarihçilerinde de bulunmaktadır. Osmanlı fetihlerini tarih içinde 'uygarlaştırıcı ve ilerletmeci' misyon gibi algılayıp sunuyorlar. Gerçekte tarihsel olaylar bize başka şeyler söylemektedir. Dönemin Bizanslı ve diğer yazarları, Küçük Asya’nın Türkler tarafından fethinin, yerli halk için gerçek afet olduğunu yazmaktadırlar. Bu fetihler maddi üretim araçlarının yok edilmesi, kentlerin tamamen harabeye çevrilmesi, insan kırımı, sürgünler ve yerli halkların binlercesinin tutuklanması sonuçlarını doğurdu. Tek kelimeyle ülkenin üretici gücünün sürekliliği yokoldu. Küçük Asya’yı istila eden Türk nüfusu, hiçbir şekilde üstün bir kültür düzeyini temsil etmiyor, ne de bazı çağdaş Türk tarihçilerinin ileri sürdüğü gibi, yüksek derecede bir örgütlenme biçimine sahiptiler...” (D.Angelov, “cenains aspects de la conquete des peuples Balkaniques par la Turcs” (Balkan halklarının Türkler tarafından fethinden bazı görünüm), *Les Balkans au Moyen Age: La Bulgarie des Bogomils aux Turcs*, London-1978, s.222-223)

Pakhymeres ve Gregoras gibi 14.yüzyıl çağdaş Bizans yazarları da, Osmanlı ve Türk beyliklerinin Marmara ve Ege bölgelerini fetihleri sırasında “cihad” adına yapılan insan kırımlarından, yağma ve yıkımlardan söz etmektedirler. Angelov'un, Osmanlı kuruluş dönemini kısa değerlendirmesi

şöylcdir:

“Sahibolduğumuz çok sayıda kaynaklar, Osmanlılarda Emir’in ailesi ve çevresinin üyeleri ve boyların askeri yöneticileri tarafından oluşturulmuş feodal sınıf çekirdeğini bize açıkça göstermektedir. Bu feodaller, Küçük Asya'nın fethi sırasında, ya silah gücüyle ele geçirip veya geniş bölgeler, çok sayıda köle, bütün oturanlarıyla birlikte pek çok köy ve şehrin tamamını Emir’in bağışı olarak kazandıktan sonra çok büyük toprak sahibi beyler oldular. Bunların arasından, biçimlenme yolundaki yeni devleti yöneten sınıfı oluşturan sivil ve askeri yüksek yöneticiler çıktı.” (agy, s.229, dipnot 34)

Osman Bey (1299-1324), bu askeri şeflerden Hasan Alp ve Turgut Alp, Alp Konukyar'a Anghelokoma (İnegöl), Yar Hisar, Kara Tchepis gibi şehir ve kalelerden geniş paylar bağışlamış, yine büyük askeri şefi Alp Gündüz'e de Subaşılik bölgesini vermişti. Aile üyelerini de ihmal etmemiş, oğlu Orhan'a Kara Hisar'ı, kayınbabası Ede Bali'ye de Bilecik kentinin gelirini bağışlamıştı.

Bu tutum (askeri şeflerin ve emir ailesi üyelerinin ödüllendirilmesi) Orhan Bey tarafından da sürdürüldü. 1337 yılında İzmit alındıktan sonra, Bithynia kıyı bölgesi, korsanlara karşı koruma sorumluluğuyla birlikte askeri şef Kara Mürsel'e bağışlandı. Aynı şekilde Akça Koca'ya, Yankhi Lala'ya önemli toprak parçaları bağışlandı. Orhan, oğlu Süleyman'a Göynük ve Modreni (Mudurnu) çevresini ve Murad'a da Bursa bölgesini paylaştırdı.

İlk kez 1301-1310 arasında Osman tarafından uygulanan, zafer kazanmış başarılı askerleri *tımar* arazisi dağıtarak ödüllendirme siyaseti Orhan tarafından sürdürülmüştür. İzmit (1331), İzmit (1337) alındıktan sonra her iki bölgenin çevresinde arazi ve yerleşme yerleri tımarlara ayrılıp askerlere üleştirildi. (Geniş bilgi için bkz. D.Angelov, agy, s.229-231)

Burada önemli bir noktaya, yerli nüfusa dikkat çekmek gerekir:

“Feodal rejimi yerleştirme ve toprakları askerlere ve Sultan'ın çevresindekilere (yüksek askeri yöneticilere ve Emir ailesi üyelerine) paylaştırmayı takiben Küçük Asya yerli halkı kaçamadı. Kınından kurtuldu ama yeni fetihçilerin ağır baskısı altına düşü. Ağır vergiler ve yeni külfetlerin yüküne dayanamak zorundaydılar ve bu zor, emeğin üzerinde hakim sınıfın refahı inşa edildi... Osmanlı fetihçileri işgal edilmiş bölgelerdeki nüfusu yerinde kalmaya ve ocaklarında oturmaya zorladılar. Neşri'nin (*Kitab-ı Cihannüma I*, s.158) belirttiğine göre Osman, Bilecik, Inegöl, Yar Hisar ve Yeni Hisar'ı aldıktan sonra, köylülerin Bythina'dan gitmelerini yasaklayan bir ferman çıkarmıştı. Gregoras'ın belirttiği gibi (I, s.458) Orhan da bu konuda babasını izlemiştir. Fetihçilerin kafirleri kitle halinde öldürmekten vazgeçmeleri, bedava emek ve vergi mükellefleri sağlamanın en akıllıca olanıydı. Emeksiz, yani toprağa bağlanmış üreticiler olmaksızın Türk feodalleri sınıfı amaçlarını gerçekleştiremeyecek ve artık-değerden yararlanamayacaktı... (D.Angelov, *agy*, s.231-232)

Anlaşıldığı kadarıyla, Sultan Orhan şeyhlerin, derviş gazilerin bu dünya değil “öbür dünya” ile ilgilenenlerini seviyor, koruyordu. Bizans'tan ele geçirilen köy, kent ve geniş araziler Osman ve Orhan tarafından etrafa bağışlanırken savaşçı derviş gaziler *dışlanmıştı*. Onlar tekkelerinde Tanrı ile söyleşip ibadette bulunsunlardı; dünyalık varlık nelerine gerekti? Bundan yararlanan sadece Ede Bali idi. Bilecik kentinin tüm geliri ona bağışlanmıştı. (Çünkü Osman'ın kayınbabasıydı, ailedendi.)

Baba İlyas'ın ardıllarından ve Hacı Bektaş'ın yoldaşı Ede Bali'ye tanınan bu ayrıcalık, yine Baba İlyas'a bağlı bir Babai dervişi ve Hacı Bektaş'ın yoldaşı *Geyikli Baba*'ya tanınmamıştı.

Üstelik cezalandırma, Osmanlı topraklarından çıkartma yoluna gidilmişti. Geyikli Baba, büyük tımar sahibi Turgut Alp'in araya girmesiyle Orhan Bey'in elinden kurtulmuştu.

Fetihlerinde başarısını Alevi Türkmen topluluklarının ve önderlerinin desteğine borçlu olan Orhan, Geyikli Baba ve Abdal Musa gibi önderleri yönetime yaklaştırmıyordu. Öte yanda, Osmanlı beyliğinin topraklarında yaşayan geniş Alevi Türkmen yığınları öfcelendirmemek gerektiğinin de bilincindeydi. Örneğin, bir düzenli yeni ordu (Yeniçeri) kurulması gündeme gelince, *Kadiri tarikatından* kadiasker Çandarlı Halil Paşa vezir yapıldı. Ama Orhan'ın kardeşi Ali Paşa'nın araya girmesiyle, Hacı Bektaş-ı Veli Dergahı'ndan icazet alınıp, Hacı Bektaş Veli'nin koruyuculuğu altına sokuldu. (İ.Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s.222- 223)

Bu davranışla ilk Osmanlı yönetimi, hem Alevi Türkmen kitlesini onurlandırdı, hem de analarından babalarından koparılıp alınan Hristiyan çocuklarının ilk eğitim döneminin sorumluluğunu onlara yükledi. (Toprağa bağlayıp kısmen serfleştirme yoluna gidilen Bizans köylüsüyle, Alevi Türkmen köylüsü ve göçerleri arasında, Hacı Bektaş ilkeleri, heterodoks inançlar doğrultusunda başlayan sıkı ilişkiyle *İslamlaşma* başlamıştı.)

Bütün bu anlattıklarımızı, Geyikli Baba ile Abdal Musa arasında geçtiği anlatılan keramet yarışının yeni yorumuyla sonlandıralım.

Abdal Musa bir parça pamuğun arasına kor parçası koyarak bir müridiyle Geyikli'ye gönderir. O da karşılık olarak bir kase içerisinde süt gönderir. Fuad Köprülü bunu yorumlarken diyor ki:

“Şakayık'ta ve ona isnat eden sonraki tarihçilerde de geçen bu meşhur menkıbede mürid süt göndermedeki mânâyı anlamamış. Fakat Abdal Musa bu sütün geyik sütü olduğunu ve vahşi hayvanlara tahakküm etmenin, ateşle pamuğu

birbirine tesir etmeyecek şekilde imtizaç ettirmekten daha zor olduğunu, yani, kendinin böyle bir remiz ile insanlar üzerindeki tasarrufunu anlattığını söyleyerek, Geyikli Baba'nın mertebeye kendisinden daha yüksek olduğunu itiraf etmiş...” (M.Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları II*, İstanbul 1989, s.420)

Bu yoruma katılmıyoruz. Bize göre Abdal Musa, Osmanlı topraklarını terkederken Geyikli Baba'ya, inanç ve düşünce yönünden taban tabana zıt bir yönetimin altında yaşayamayacağını, kendisiyle birlikte gelmeyi önermiştir.

Geyikli, “ben bunları yola getirmenin yöntemlerini biliyorum, vahşi geyikleri evcilleştirdiğim gibi onları da ıslah ederim” demek istemiş olamaz mı?

Vilayetname-i Abdal Musa Neler Anlatıyor?

F. Köprülü, Abdal Musa'nın Bursa 'dan ayrılışını “Sünniliğin pek tabii olan galebesine” bağlıyor. *Feodal devlet düzeninin temelini atar atmaz, Osmanlı hanedanı, ilk otuz yıl içerisinde Sünnilik dışı inancı resmen tanımayacağını göstermiştir.* (abç-Ed.) Devlet geleneğinde Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nın devamı olmayı benimsemiş, hatta Sultan Alaeddin Keykubat'a ulaşan bir bağ kurmaya çalışmış olanlar, elbette aynı din siyasetini de sürdürecekti.

“Göçebe Türkmen kitlelerinin Uç'larda veya orduda hizmetleri bile birer aşiret topluluğu şeklinde değil, birer ücret ve menfaatler mukabilinde fert fert yapılagelmekteydi. Şu halde, mevcudiyetleri ihmal edilemeyecek miktarda olan göçebelere siyasi bakımdan büyük bir yer ayıramaz. Köy, kasaba ve şehirlerden ibaret yerleşik hayatın ise nasıl bir hiyerarşiye tabi olduğu malumdur. Onun için, idaresi kuvvetli

bir şehir topluluğunun elinde bulunan Anadolu Türk Devletinin Sünnilik esaslarına bağlı olacağı tabiidir.

“Belirli büyük şeyhlerin uzun gayretlerle elde ettikleri felsefi görüşleri ve geniş din bilgileri müstesna, Şiilik-Kızılbaşlık (Alevi-Bektaşilik, Batınlık denilmek isteniyor - İ.K.) din anlayışı ve İslam prensibini... basitliğe naklediyordu.” (M.Akdağ, *agy*, s.338-339)

Genel sosyal bilim doğrularıymış gibi sunulan bu düşünceler Osmanlı'nın Sünniliği seçmesini aklamaya çalışıyor. Ama haksızlık ediyor. Arkalarındaki büyük Alevi Türkmen kitleleriyle Osmanlı devletinin kuruluşunda emeği olan Geyikli Baba, Abdal Musa vb. derviş- gaziler, Abdalan-ı Rum “fert fert” hangi çıkarı sağladılar? Dinin “basite indirgenmesi”, gökten yere indirilip geniş halk yığınlarınca anlaşılır kılınması, yöneten sınıfın tarihte ve bugün ne zaman işine gelmiş?

KERVAN Sayı 40, Ağustos 1994

Abdal Musa'nın Elmalı Yöresine Gelişi¹⁰

Fuad Köprülü, Abdal Musa'nın Elmalı-Antalya yöresine gelişini şöyle anlatmaktadır:

“Abdal Musa an'anesinin Bursa'da Yatağan Baba ile Aydın vilayeti cenubunda, sonra en kuvvetli surette Teke havalisinde yerleşmiş olması, belki de bu an'enenin

¹⁰ *Kervan*'ın introsu: İsmail Kaygusuz'un incelemesinin üçüncü bölümünde "mevki sahibi kimselere yüzünü dökmek, elden gelirse yalnızca nimet yeme, kallaş ve pirsiz adamlarla yoldaş olma" diyen ve Osmanlı'nın başkentini terkeden Abdal Musa Sultan'ın Elmalı-Antalya yöresine gelişi ve Teke beyi ile savaşının gerçek nedenleri üzerinde duruluyor. (Abdal Musa Sultan – III)

takibedilmiş olduğu istikameti gösterir. Hükümet merkezi olan Bursa'da Sünniliğin pek tabii olan galebesinden sonra, Abdal Musa an'anesi eskiden beri Kızılbaş, daha doğrusu Heterodoks Türk oymaklarının yaşadığı Aydın taraflanna hicret etmiş ve yine o vasıta ile en koyu bir Kızılbaş merkezi olan Teke Eyaletine girerek orada kuvvetli surette yerleşmiştir. Bu havalinin eskiden beri çok mühim bir Batını-Şii merkezi olduğu ve bu türlü akidelere çok bağlı Türkmen oymaklarının buralarda yaşadığı, hatta Tahtacılar zümresinin de burada yoğun surette bulunduğu düşünülürse bu nokta daha iyi anlaşılır.” (F. Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları II*, s.426) (abç)

Abdal Musa Sultan'ın Osmanlı topraklarından ayrıldıktan sonra yaşadığı Teke yöresinde oluşturulmuş, yazarı belli olmayan bir menakıbnamesi bulunmaktadır. A.Yaşar Ocak bu menakıbname hakkında şunları söylüyor:

“*Vilayetname-i Abdal Musa*'ya gelince, yazarı meçhul bu eser Bektaşî menakıbnameleri içinde hacim bakımından en küçük olanıdır. XIV.yüzyılda Osmanlı beyliği sınırları içinde faaliyet gösteren Abdalan-ı Rum zümresinin ileri gelenlerinden olup Yeniçeriliğin teşkilatlanmasına adı karışan Abdal Musa'nın menkabelerini nakleder. Onun Bursa'nın fethine katıldığı rivayet edilir. Bektaşiliğin Kalenderilik içinde teşekkül sürecini başlatması itibariyle tarihi önemi büyük olan bu zat Bektaşilerce halen, en önde gelen evliyadan sanılmaktadır.

“Yazılış tarihi kesin belli olmayan menakıbname, Abdal Musa'nın doğumundan başlayarak Teke yöresine gelişini ve burada kurduğu tekkedeki hayatını anlatır. “(A.Yaşar Ocak, *Menakıbnameler*, s.53-54)

Burada hemen belirtelim ki, biz Abdal Musa'nın

“Yeniçeriliğin teşkilatlanmasına adı karıştığı rivayetini” kabul etmiyoruz. Ocak'ın küçümsemesine rağmen *Abdal Musa Vilayetnamesi*'ni oldukça önemli görmekteyiz.

Menakıbname, tarih kitabı değildir, elbetteki olaylar arasında her zaman sıkı mantıksal bağlar aranmaz. Önemli olan, olağanüstü söylencesel (mitolojik) olayların özündeki gerçeği yakalamaktır. *Kaygusuz Abdal Menakıbnamesi*'ndeki olaylarla doğal olarak birçok benzerlikler bulunmasına rağmen, Abdal Musa'nınkinden çoğu kez farklı sebep ve sonuçlarla karşı karşıyayız.

Herşeyden önce *Abdal Musa Vilayetnamesi*'nde, Osmanlı tarihîyazıcılarının çoğunun ısrarla yazmalarına rağmen, Orhan'dan (1326-1362), dolayısıyla ilk Osmanlılarla ilişkilerinden tek söz etmemektedir. Belli ki Osmanoğlu Orhan'a karşı hiç de dost olmayan bir tavır içindedir. Musa Seyirci'nin (*Abdal Musa Sultan*, s.79-92) Tekke Köyü-Elmalı çevresinden derlemiş olduğu yöresel Abdal Musa söylenceleri arasından da bu ilişki çıkarılamıyor. Buna karşılık Aydınoğlu Gazi Umur'dan (1334-1348) övgüyle söz ediliyor. Zaten dikkatle incelenecek olursa, birkaçı dışında öykülerin çoğu *Menakıbname*'den yalın yansımalarıdır.

Vilayetname-i Abdal Musa'da geçen birkaç olay üzerinde durmak istiyoruz:

1) Abdal Musa Sultan'ın Teke Beyi ile savaşıp Genceli'yi alması, onu beylikten indirip oğlunu yerine geçirmesi, bölgede üstünlük sağlaması.

2) Rodos cemaatı ile ilişki.

3) Aydınoğlu Gazi Umur'u deniz kıyısında karşılayıp askerlerini doyurması ve kendisine kızıl börk giydirmesi, Kızıl Deli'yi yanına vermesi.

Abdal Musa ile Teke beyi arasındaki bu savaş ilişkisi bizce, onun bu bölgeye yerleşmesi sırasındaki çıkartılan güçlükleri yoketme ve bölgeyi yurt edinme mücadelesidir. Bursa'nın

fethinden (1326) az bir zaman sonra Osmanoğulları Beyliği topraklarından ayrılmak zorunda bırakılan Abdal Musa'nın - büyük olasılıkla, Karamanoğlu Mehmet Bey ve Prens Siyavuş (Cimri) başkaldırısından (1277-1278) sonraki yıllarda uzun süre yaşadığı – bu bölgeye girmesi istenmemiştir. Teke İli'nde yaşayanların büyük çoğunluğu Alevi Türkmenler olduğundan, “bölgenin beyi olur” korkusu vardır.

Teke beyi Abdal Musa'ya, isteklerini bildirmek, hatta onu tutup getirmek üzere elçiler göndermiş:

“Teke beği günden güne ikiden üçden kul gönderirdi, hiç biri gerü gelmezdi. Heman varan Abdal Musa'ya derviş olurdu. Bu vechile ta yaz boyunca tamam beşyüz kul geldi. Hiçbirisi geri gitmedi; yanında derviş olub kaldılar. Teke Beği dahi yarağlandı (silahlandı), yaylağa çıktı. Abdal Musa Sultan dahi Genceli'ye çıktılar. Teke Beği günde beşden ondan kul gönderirdi, diler ki Abdal Musa Sultanı getürde. Cemi gönderdikleri sekiz yüz kadar kul oldu ... ” (*Abdal Musa Vilayetnamesi*'nden aktaran Musa Seyirci, *Abdal Musa Sultan*, s.117)

Kulları Abdal Musa Sultan'a bağlanıp hizmetinde kalınca, Teke beyi son olarak vezirini (Göde Yusuf veya Kılağılı İsa'yı) göndermişse de, Abdal Musa 'nın yanına varır varmaz helak olmuşlar.

“Dahi beni seven yürüsün! dediği gibi cemi dağlar ve taşlar ardınca kopdı, bile geldi, Genceli şehrini bastı altına aldı... Teke Beği yüksek bir yerden temaşa iderdi. Durmadı ormandan ormana kaçtı. Sonra çıktı... Kulları dahi gördüler ki Beğleri geliyor. Cümlesi çığıştılar. Eyitdiler ki ‘sen bizim beğimiz olamazsın; biz beğimizi bulduk’ dediler. Teke Beği geldi, yüzün yere sürdi. ‘Biz kendü bilmezliğümüzle etdik, Sultanım!’ Abdal Musa Sultan nutka gelüb eyitdi ki, ‘okun atdık,

yayın yasdık; atılan ok geri gelmez; başına yarağ eyle!... Sonra oğlu Halil'e Padişahlık emanetini ısmarladı... Abdal Musa eyitdi: 'Bizim sağlığımızda anın üzerine hiç kimse gelmesün ...' Oğlu babasının halini gördi: 'Buna n'oldi?' sual eyledi. Yanında olanlar halını bir bir bildirdiler. Halil Beğ eyitdi: 'Bu Hod er okına uğramış' dedi. 'Ol Abdal Musa benim babam olsun şimden geru.' Heman olanca askerin alub kalkdı. Abdal Musa Sultanın yanına geldi, elini öpdü, eyitdi: 'Ne etdi ise babam etdi, benim suçum yokdur, Sultanum!' dedi.” (Musa Seyirci, *agy*, s.118-119)

Tarih kitapları, Hamidoğulları'nın Antalya şubesinin Tekeoğulları Beyliği olduğunu yazmaktadır. Anadolu Selçukluları'nın yıkılmaya yüz tuttuğu bir sırada Isparta ve Eğridir çevresindeki Türkmenler'in başında bulunan Dünder Bey, 15.yüzyıl başlarında Hamidoğulları Beyliği'ni kurdu. Selçukluların uç beylerinden Hamit Bey'in torunu olan Dünder Bey kuruluştan hemen sonra Gölhisar, Korkuteli ve Antalya'yı 1321'de ele geçirerek Beyliğin topraklarını güneye doğru genişletti. Sonra Antalya'yı kardeşi Yunus Bey'e bıraktı. Ancak fazla değil on yıl sonra İlhanlılar'ın Anadolu valisi Timurtaş'ın saldırısına uğradı. Antalya'ya sığınan Dümlar Bey'i yeğeni Mahmut İlhanlılara teslim etti ve onun öldürülmesiyle Hamidoğulları'na son verildi (1324). Ancak, Timurtaş'ın uzaklaşmasıyla Dünder Bey'in oğulları Hızır ve İshak Bey'ler duruma hakim oldular. Bu soydan gelenler 1391 yılına kadar Beyliği sürdürdüler.

Timurtaş'ın Memlükler'e sığınmasından sonra Teke İli (Antalya) Beyi Mahmud da Kahire'ye kaçınca, kardeşi Sinaeddin Hızır Bey yerine geçti (1527). Hamidoğulları'nın bu şubesinde Hızır Bey'i oğlu Dadı Bey ve onu da Mahmud'un oğlu Mübarizeddin Mehmet Bey izledi. (Geniş bilgi için bakınız: Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s.297-299,

s.320)

Vilayetname-i Abdal Musa'daki Teke Beyi, Hamidoğulları'nın Antalya şubesindeki Hızır Bey olmalıdır. Hızır Bey'in beyliğinin sınırlarını batıya, Finike'ye doğru genişletmek arzusunun önünde Abdal Musa'yı engel gördüğü anlaşılmaktadır. Bey, Teke İli'nde yaşayan Türkmenlerin onun müridleri olduğunu hesaba katmaksızın, Abdal Musa Sultan'ı ortadan kaldırma sevdasına kapılmıştır. Ancak savaşta yenilince oğlunun (Dadı Bey) lehine Beyliği bırakmak zorunda kalmış görünüyor.

Başında, Osmanoğulları topraklarından gelmiş olan, Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin ilk ardılı Abdal Musa Sultan'ın olduğu Alevi Türkmen boyları ile Teke Beyi güçleri arasındaki savaşın sonucu, Abdal Musa ve Kaygusuz Baba Menakıbnameleri'nde aynı, nedenleri ise farklı anlatılmaktadır. Her ikisinde de Abdal Musa Teke beyinin ruhunu bir kara canavar (yaban domuzu) olarak görmüş, dileği üzerine tekkenin oduncusu Baltacı Gedik Kara Abdal, bu canavarı bir vuruşta öldürmüştür.

“Meğer ol vakit Teke Beği Döşeme derununda Antalya'ya giderken atı sürçti, atdan yıkıldı; başı taşa tokundu, helak oldu. Leşini Antalya'ya getürdiler.” (Musa Seyirci, *agy*, s.119)

Bir keramet söylemi içerisinde anlatılanlardan anlaşılan, yenik Hızır Bey'in Antalya'ya yeniden girmesi istenmemiş ve yolda işi görülmüştür.

Kaygusuz Abdal Menakıbnamesi'ne göre savaş Alaiye (Alanya) Beyi 'nin oğlu Alaeddin Gaybi yüzünden çıkmıştır. M.Fuad Köprülü, olayı şöyle özetlemektedir:

“Bektaşî an'anesinde umumiyetle kabul edildiği gibi, Kaygusuz Abdal - Antalya beyine tabi Alaiye sancağı (Bu saptama doğru değil. Alaiye Beyliği 1293'den 1471'e kadar, önce Karamanoğulları' na, sonra Memlükler'e bağlı bir Şeylik

olarak hüküm sürmüştür- İ.K.) beyinin oğlu Gaybi – tarikatçe Abdal Musa'nın mürididir. *Kaygusuz Abdal Menakıbı*'nde bu münasebet üstünde verilen tafsilatın hülasası şudur: Kaygusuz Abdal bir gün avda okla bir geyik vurdu. Yaralı geyik kaç a kaç a bir asitanenin (eşik, Tekke, dergah) kapısından girdi. Gaybi de arkasından dergaha girerek geyiği sordu. Dervişler haberleri olmadığını söylediler. Meğer bu geyik suretinde görünen, bu dergahın şeyhi olan Abdal Musa Sultan imiş. Abdal Musa, Gaybi'yi huzuruna çağırarak geyiğe attığı oku gösterdi. Bu kerameti gören Gaybi şeyhe mürid olmak istedi. Şeyhi ona mücerretlik tarikatının zorluklarını anlattı, babasından izin almasını söyledi. Gaybi'nin ısrarı üzerine onu tarikat usulünce tıraş ettiler; taç ve hırka giyirdiler; beline kemer bağladılar. Bunu duyan babası çok müteessir oldu. Genç oğlunun mücerretler dergahına girmesi haysiyetine dokunmuştu. Hemen Teke beyine giderek oğlunu Abdal Musa'nın elinden kurtarmasını rica etti.” (F.Köprülü, *agy*, s.421)

Bu rica üzerine, yukarıda anlattığımız biçimde olaylar gelişir. Dağlar, taşlar, ağaçlar, Abdal Musa'nın ardından yürür ve aralarında savaş olur. Teke Beyi yenilir ve öldürülür. Gaybi'nin babası, onun büyük keramet sahibi olduğunu anlayıp Abdal Musa'nın elini öperek oğlunun kalmasına izin verir.

Böyle bir savaşın çıkması için bu neden yeterli görünmüyor. Eğer Köprülü'nün kendi yorumu değilse, *Menakıbnamesi*'ye bunlar Abdal Musa Dergahı ve Alevi inancını küçültmek ve bu inançtakilere karşı savaş açmak gerektiğini vurgulamak için sokulmuştur. A.Yaşar Ocak'ın değerlendirmesine göre, *Kaygusuz Abdal Menakıbnamesi*, Yavuz döneminde (1512-1520) yazılmıştır. Böyle olunca, daha büyük karalamalar da bulunabilirdi.

Balım Sultan (1473-1516) zamanında Hacı Bektaş

Dergahı'na giren “mücerretlik” (bekar kalma zorunluğu), 150 yıldan fazla bir zaman önce Abdal Musa Dergahı'nda nasıl bulunabilir?

Sonra Kaygusuz'un kötü bir evlilik geçirdiğini, alaylı güldürü niteliğindeki bir şiiri bize bildirmektedir:

Avrad oldu bize vezir
Bizi etdi köye kızır
Gah tuz ister gahi bezir
İnek gibi sağayazdı
Kaygusuz'um der ki ni'dem
Başım alıp nere gidem
Ben bu avradı ne idem
Bizi köyden koğayazdı

Ayrıca, Alaiye (Alanya) kenti ve çevresini 1293 yıllarında ele geçirerek bir beylik kurmuş olan Mecdeddin Mahmud, Karamanoğlu beylerindendi. Eğer Alaaddin Gaybi'nin babası bu bey ise (A.Güzel, *Kaygusuz Abdal* adlı kitabında bu adı “Müsamüd'Din Mahmud” olarak vermektedir), Hacı Bektaş Veli ve yerine ardıl koyduğu Abdal Musa Sultan'ı tanıması olası değildir. Karamanoğulları sülalesinin kurucusu Nure Sufi, Baba İlyas'ın halifelerinden ve Hacı Bektaş'ın yoldaşlarındandı. Karamanoğlu beylerinden Mecdeddin Mahmud'un koyu Sünni inançlı biri olduğunu sanmıyoruz. Dolayısıyla Teke Beyi'ne de oğlunu Abdal Musa'nın elinden kurtarma ricasında bulunduğunu iddiası zayıf kalmaktadır.

Teke Beyi İle Savaşın Gerçek Nedenleri

Vilayetname-i Abdal Musa, savaşın nedenini görünür iki ve açıkça görünmeyen bir olmak üzere üç maddi olaya dayandırmaktadır: Birincisi para, ikincisi Rodos cemaatı ve

dolaylı olarak Menteşe Beyliği ile ilişki, üçüncüsü ise Abdal Musa'nın Aydınoğlu Gazi Umur'u karşılayıp ağırlaması.

Her ne denli birbiriyle karışmış ve zaman zaman çelişkiliyse de, olaylar, olağanüstülükler ve keramet sarmalı içerisine daha gerçekçi ve tarafsız olarak girmiştir bu *Menakıbname*'ye. Bizce bu *Menakıbname*, *Kaygusuz Baba Menakıbı*'nden daha eski ve önemli gözükmektedir.

Menakıbname'de saptadığımız üç neden de, Teke beyi için, Abdal Musa Sultan'a savaş açarak onu bölgeden çıkartmak için önemli gerekçelerdir.

“Abdal Musa Sultan yaylaktan sahil evine indi; anda bir tekye bünyad itdi. Ol tekyeyi yaptıkları yerden bir kazan altun çıkardılar. Abdal Musa Sultan eyitdi: 'Bu malların yetimleri vardır. Kan ve irindür. Derya kenarında bir kafir gemisi vardır. Ol malın varisleri ol gemidedür. Varun söylen, haber verün gelsünler, alsunlar, gitsünler' dedi” (*Vilayetname*'den aktaran Musa Seyirci, *agy*, s.116)

Haber verilir. Gemiden şaşkınlık ve merak içinde bir heyet gelir. Kendilerine yaban domuzu ve şaraplı bir ziyafet verildikten sonra kazanı tekkeye bırakıp, kendilerine verilen içindeki altınları alır, dönerler. Abdal Musa'nın büyük bir Veli olduğuna inanarak ve onun sevgisiyle dolu gemilerine binip denize açılırlar.

Bunlar Rodoslu gemiciler, ya da yerli Hristiyanlardır. Bölgede antik uygarlıkların yerleşme alanlarının çokluğu dolayısıyla böylesine definelerin çıkması çok doğaldır. Abdal Musa'nın, altınları atalarına ait olduğunu söylediği gemicilere teslim etmesindeki barışçıl mesaj ortadadır: “Biz buralara fetih için değil, birlikte yaşamak için geldik. Yalnız bugünkü değil, geçmişteki hak ve inançlarınıza da saygılıyız. Doğanın nimetlerinden birlikte yararlanalım.”

Bırakalım o zamanları, bugün 20.yüzyılın sonlarında hangi

Müslüman lider, kendi sofrasında Hristiyan konuklarına domuz ve şarap sunacak hoşgörüyü sahiptir?

Altınların Rodoslu gemicilere verildiği haberini duyan “Teke Beği dahi eyitdi ki: 'Ne hoş, biz burada İslam Padişahı iken virmeyüb kafiye niçün verdi ola? Varın alın gelin' dedi. Gelen kul gerü gitmedi...”

“Andan sonra Abdal Musa Sultan kalkdı, Rodos cemaatına indi. Erenlerine selam verdi. Erzade Menteşe bazarında Ahmed Dudu geldi, üç selamın aldı. Dükkanında nesi varsa devşirdi...” (*Vilayetname*'den aktaran Musa Seyirci, *agy*, s.117, s.120)

Bu cümleler bize Abdal Musa Sultan'ın bu adaya uğradığını - belki de davet edilmişti - 'Erenler' diye tanımlanan din ulularıyla sohbet ettiğini gösteriyor. Ayrıca, Rodos adasında yaşayan Menteşe Türkmenleri arasında müridlerinin bulunduğu ve burada ticaret yaptıkları, neleri varsa hizmetine vermek istedikleri anlaşıyor.

Paul Wittek'e göre (*Menteşe Tarihi*, 1986, 2.baskı, s.56-57) 1271'den beri, Bizans imparatorunun Cenevizli amiraline ancak ismen bağlı bulunan Rodos, gerçekte adanın büyük bir kısmının Türkler tarafından 1300-1304 dolaylarında işgaline engel olamayan İtalyan korsanların elindeydi. Bu Türkler Menteşe'den gelmişlerdi, Menteşe beyleri tarafından yönetiliyorlardı. Cenevizliler, Mandekhia'yı (Menteşe beyi Mesud) kendi bölgesinde oturan Rodoslu tacirlere karşı düşmanca hareketlere teşvik etmişlerdi. Ona, Papa 5. Clemens 1312'de bir buyruktuyla bu anlaşmaya engel oluncaya dek, Rodos'a çıkmasına karşılık elli bin scudi (o dönemin bir para birimi) önermişlerdi.

Menteşe Beyi Karman'dan sonra Mesud (Mandekhia) ve özellikle oğlu Şücaeddin Orhan (1318?-1334), uzun süre Rodos'u ele geçirme mücadelesi vermiştir. Hatta Rodos'tan kovulmuş

Müslüman aileleri yeniden adaya yerleştirmek için yanına almışsa da, donanma komutanı Gerard de Pins'in topladığı kuvvetler karşısında tutunamayarak yenilmiştir. 1320'lerde başlayan bu hareketin başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen, Rodos'da Menteşeli Türkmenlerin bulunduğu ve bunların Hristiyanlarla birlikte yaşadığı görülüyor.

Vilayetname'den anlaşılan, Abdal Musa Sultan'ın bu savaşlar sonrası Rodoslularla dostluk kurduğudur. Burada bir tekke kurdurup Menteşeli Ahmed Dudu'yu başına geçirdiğine bakılırsa (*Vilayetname*'den, M.Seyirci, *agy*, s.120: “Abdal Musa Sultan eyitdi: Ahmed siz hocalığı tamam itdiniz. Şimdengeru adın Hoca Ahmed olsun, şu araya tekke ve mutbah yab, dedi, senin nasibin ayağına gelsün”), Rodoslu Hospitalier Şövalyeleri'yle arası oldukça iyiydi. Büyük olasılıkla Menteşe Beyi ile Rodos yönetimi arasında barış aracılığı yapmıştı, Abdal Musa.

KERVAN Sayı 41, Eylül 1994

Abdal Musa'nın Aydınoğlu Umur ile İlişkisi¹¹

Vilayetname' de geniş bir yer tutan, Abdal Musa'nın Gazi Umur ve askerlerini deniz kıyısında karşılayıp ağırlamasına geçmeden önce, başka bir önemli olaya, Mevlana ailesinin girişimlerine değinmek istiyoruz. Bu konuda, onları haklı konumda görerek bazı yorumlar geçmesine rağmen, Hacı Bektaş ve halifelerinin mücadeleleri arasındaki farklılığı ortaya

¹¹ *Kervan*'ın introsu: İsmail Kaygusuz'un incelemesi Hacı Bektaş-ı Veli Dergahı'nın İkinci Piri Abdal Musa Sultan'ın Aydınoğlu Umur Bey ve Kızıl Deli'yle olan ilişkisini, Rumeli'nin fethindeki rolünü ele alan bu bölümle sona eriyor. (Abdal Musa Sultan – IV)

çıkarması bakımından Paul Wittek'in açıklamaları oldukça önemlidir.

Eflaki'nin *Ariflerin Menkıbeleri* adlı yapıtında Germiyanogulları, Menteşe beyleri ve Aydınogullarıyla Mevlana ailesinin ilişkileri geniş olarak verilmektedir:

“Arif Çelebi'nin 1304-1308 arasındaki Birgi (Aydınogulları Beyliği'nin başkenti-İ.K.) ziyareti, babası Sultan Veled'in henüz hayatta bulunduğu zamanlarda, yani Arif'in Mevlevi tarikatının, o zamanlar denildiği gibi Celaliye'nin idaresini henüz eline almamış bulunduğu sırada vuku buldu... Onun Birgi'ye ikinci kez gelmiş olduğu anlaşıyor. Nitekim Ladik'e de (İnançogulları Beyliği-İ.K.), Uc'a yapılacak seyahatların başlangıç noktalarına da mükerreren (tekrar tekrar) gelmiştir.

“Yine Menteşe Beylerini de bir defadan fazla ziyaret etmiş ve *Celeddin Rumi* ailesi çoktan dostane münasebet kurmuş olduğu görünüyor. Uc'a yapılan bu seyahatların sebebini kavramak kolaydır: Bunun manası, büyük mikyasta (ölçüde) fütuhatları ile o kadar ehemmiyet kazanmış olan hükümdar ailelerini menfur (nefret ettikleri) Türkmen Babalarının tesirinden uzaklaştırmak ve bunları Mevlana sülalesi için kazanmak. Bir tarafta meczuplar, garip kıyafetli, Orta Asya şamanlığına hâlâ yakın bulunan hudut muhripleri ve Türkmen kabilelerinin kendi içlerinden çıkmış şeyhlerle, şehirlerde ve saraylarda itibar gören, islam yüksek kültürünün sanatı ve ilmiyle yüklü muhasımlarının teşkil ettikleri iki tip arasındaki daha dışlarından belli olan beşeri, ruhi ve içtimai tezdı kafi derecede keskin olarak düşünmelidir.

“Uc beylerini kazanmak için sarf edilen bu gayretlerin pek hakiki bir saiki vardı. Anadolu'daki iktidar sahiplerinin manevi idaresini münferiden (yalnız) kendi ellerinde

bulundurmayı arzu eden Mevlana ailesinin sülale politikası büyük vasitalara muhtaçtı. Bunlar Uc'lardan başka hiç bir yerden daha zengin ve daha kolay umulamazdı. Arif Çelebi'ye Menteşe beyleri tarafından hediye edilen köleler, cariyeler, kıymetli kumaşlar, gümüşler ganimetten başka birşey olamazdı. Halefi Emir Abid'in 1320 yılından sonra İlhanlı valisi Timurtaş'ın emriyle yaptığı seyahat da böyle bir şey olmasına mukabil, Emir Arif Çelebi'nin seyahatları hususunda siyasi sebep hiç akla gelmez. Timurtaş Mevlevi ileri gelenlerini, sırf onları kendilerine kazanmak için Uc Beyler'e gönderiyordu.” (Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, s.60-61) (abç)

Gerek Gazi Umur'un babası Aydınoğlu Mehmet'e “Sultan ül mücahidin” ünvanını veren Sultan Veled ve gerekse Menteşe Mesud 'un oğluna “Şücaeddin Orhan” diyen Arif Çelebi, onları sürekli “Cihad”a teşvik ediyordu. Böyle bir davranış tamamıyla Mevlevilerin çıkarınaydı. Bu nedenle Türkmen Babalarını onlardan uzaklaştırmak için ellerinden geleni yapıyorlardı.

Menteşe Mesud'un keramet sahibi ve çok saygı duyduğu, her dediği çıkan bir Türkmen şeyhi vardı. Eflaki'ye göre, Arif Çelebi bu Menteşe beyini ziyarete geldiğinde, kendisine fazla itibar etmediği için Baba'yı Sema ayininde nazar edip düşürür, Baba iki gün sonra ölür. Bunun üzerine Mesud bey ve oğlu Orhan dahil herkes korkup, bölük bölük gelerek Çelebi'nin müridi olur. (A.Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri II*, Ankara-1985, s.258) Aslında, Arif Çelebi, Mesud Bey'in ona duyduğu büyük saygıyı, verdiği değeri kıskanıp bu Türkmen Babasını öldürtmüştür. Mesud'un bu sırada kendisine verdiği “beş köle ve cariye, on baş iyi at, on parça ince skurlat çuhası... pek çok flori ve gümüş para” gözönüne alınırsa, Baba'nın yaşamasıyla Çelebi'nin neleri yitireceği ortadadır. Büyük olasılıkla bu Türkmen şeyhi Abdal Musa'nın yoldaşı ve Hacı Bektaş Dergahı'na bağlı biriydi.

Bütün bu bilgilerden şunu çıkarabiliyoruz: Hacı Bektaş Veli ve Mevlana Celaleddin ile farklı toplumsal katmanlarda yükselen bu birbirine zıt düşünce ve inanç akımları, halifeler ve oğul-torunlar aracılığıyla 14.yüzyılın ilk yarısından itibaren Anadolu'daki beyliklere yayılmaya başlamıştır. Geleneksel bilgiye göre Anadolu ve Rumeli'nde Hacı Bektaş Veli'nin 360 ardası bu mücadeleyi yürütüyordu. Uclardaki *derviş gaziler*, *Mevlevilerin korktuğu ve düşman gördüğü Türkmen Babalarıydı*. Bunların kendilerine bağlı müridleri de aynı zamanda askeri güçtü. Çok kere kurulmuş ya da kurulmalarına yardım ettikleri beyliklerde, emek ve üretim tabanı oluşturdıklarından dolayı, iktidardan pay istemek durumundaydılar. Abdal Musa Sultan 'ın Osmanlı Beyliği topraklarından çıkartılmasında, Orhan Bey ile arasının açılmasında bu istemi aramak gerekir.

Mevlana ailesi bireyleri ise. Doğrudan yöneticiler ve elit tabakanın manevi iktidarına tek başlarına sahip olmak amacındaydılar. Yönetici iktidar için bunların oluşturduğu bir tehlike yoktu. Bol bağışlar, paralar ve vakıflarla gözleri doyurulabilirdi. Böylece, yeryüzünde herşeyi elde ettikleri gibi, Mevlana ve evlatlarının “manevi gücüyle” öbür dünyayı da güvenceye almış oluyorlardı.

Öylesine bir abartılı nüfuz etme yöntemi kullanmışlardır ki, Mevlevi çevresinde Aydınoğlu Gazi Umur için anlatılan şu öyküye bakınız:

“... Zamanın ikinci Hamzası, ilahi Gazi Umur Paşa bir kaç kez denizde sıkışmış, huzursuz ve sıkışık bir vaziyette iken Mevlana hazretlerinin şeklinin denizin üzerinden geldiğini ve geminin burnunu mübarek eliyle tutup, onu batmaktan kurtardığını görmüştü. Umur Bey kafirlerle savaşırken bir kaç defa da Çelebi hazretlerinin savaştığını ve onları yendiğini gördü.

“Umur Paşa bir gece Çelebi hazretlerini rüyada gördü; kendisine şu beyti okuyup manalar saçıyordu: ‘Kim cübbesinin kenarında bizim koruma beratımızı taşırsa, denizde ve karada nereye gitse saygı görür kahraman olur’. İşte bu rüyadan sonra Umur Bey karar verip, Sakız adasını fethetti. Sakız adasını haraç kesip, kendi hassesi haline getirdi.” (A.Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri II*, s.345)

İki buçuk yıllık bir kuşatmadan sonra 1328 yılında İzmir'i Frenklerden alan Umur Bey, ertesi yıl Sakız Adasına sefer düzenledi ve pek çok esir ve bol ganimetle döndü. 1333 yılında 250 gemilik bir donanmayla Ege adalarını haraca bağladı, Yunanistan kıyılarını ve Mora'yı vurdu. Mevlevi abartmasına göre Gazi Umur Paşa, bu seferlerinde Mevlana'nın ruhu ve torunu Arif Çelebi'nin mucizevi yardımlarıyla başarılı olmuştur. Umur Bey, 1334'de Aydınoğulları Beyliği'nin başına geçtikten sonra, Saruhanlılar ve Bizans imparatoru ile Osmanlı Orhan'a karşı yapılan andlaşmayı bir süre daha sürdürdü. (Himmet Akın, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, İstanbul-1946, s.34-35)

Abdal Musa'nın Aydınoğlu Umur'a Gazi Ünvanını Verişi ve Kızıl Deli'yi Yanına Katışı

Vilayetname'de anlatılanlara bakılırsa, Abdal Musa Sultan, Aydınoğlu Gazi Umur Bey'i bir süredir bekliyordu. Belki de Aydınoğlu Umur'a müridlerinden bir Türkmen Babasını peyik salmıştı. Abdal Musa Sultan'ın yoldaşı, Hacı Bektaş Veli halifelerinden *Gözcü Karaca Ahmet* ve *Pir Hamza Baba*'nın Saruhan Beyliği topraklarında yaşadıkları bilinmektedir. Hamza Baba, Saruhan Beyi ile kurduğu ilişki sonucu onu etkileyip, 9 kişilik mürid ekibiyle etkinliklerini sürdürmüştür. Mevlevi eğilimli olan Saruhan Beyi, kendisine bir vakıf arazisi

bağışlayarak, tekke kurmasına izin vermiştir. Müridlerinden *Koca Bektaş Baba* Akhisar Beyova'ya, Yatağan *Baba* ise Soma Yatağan köyüne yerleşip tekkesini kurmuştu. Türbesi bugün İzmir-Kemalpaşa'ya bağlı Hamza Baba köyünde bulunan Hacı Bektaş halifesi *Pir Hamza Baba*'nın halifeleri ve ona bağlı Aleviler, yarım yüzyıl sonra Şeyh Bedreddin'i takıbedip, onun eylemine katılacaklardır. (Cemal Şener, *Alevi Törenleri*, İstanbul-1991, s.127-129)

Şimdi Abdal Musa Sultan'ın Aydınoğlu Gazi Umur ve askerlerini nasıl karşılayıp, ağırladığını *Vilayetname*'den okuyarak yorumlamaya ve tarih saptamaya çalışalım:

“Andan sonra Abdal Musa Sultan kalkdı, deniz kenarına indi. Ve dedi ki: 'Buraya leşker geliyor. Karıncıkları açdur, bir şikarcık sunmadılar. karıncıklarını doyuralım' dedi. Bir saattan sonra denizden bir gemi zuhur etdi. Geldiler, yalıya çıktılar. Gemiden çıkanlar Abdalların yanına gelüb: 'Ey Abdallar, ne ararsınız? ' dediler. Abdallar eyitdiler: 'Bunda gerçek er vardır, size muntazırdur (sizi beklemektedir-İ.K.) Sizin için yemek hazırladu' dediler. Bunlar dahi sürüb Er'in nazarına geldiler. Ocakta Er'in haranısın (küçük kazan) gördiler. Bunlara az göründi, dediler ki: 'Hay Sultanım, bu yemek sizin leşkere mi yoksa yoksa bizim leş kere mi yeter' ”

Anadolu'nun pek çok yöresinde, Veliler için anlatılan söylencelerde “bir küçük kazandan binlerce askere yemek verme” motifi yer almaktadır. Hemen hepsinde de Veli, yoksul mu yoksul bir derviştir, kerameti ağır basmaktadır. Bazan, doymayacaklarından kuşkulanan veya fazladan haram lokma alanlar cezalandırılır. Burada ise gerçek durum ağırlık kazanmakta ve yansıtmaktadır. Son soru çok önemlidir. Demek ki Abdal Musa Sultan'ın da çok sayıda askerleri vardır. *Vilayetname*'de her ne kadar, sahile çıkan askerlerin sayısının

kırk bin olduğu vurgulanıyor gibi görünüyorsa da, buna Alxial Musa Sultan'inkiler dahil olsa gerektir.

"... Bunlar tamam kırkbin er idi. Abdallar yemeği üleştirdiler. Yemek cümlesine yetişdi. Karınları doyduktan sonra önlerinde döküli kaldı ... Abdal Musa Sultan kepçeyi haranın üzerine koydı, geri çekildi. Abdallar gördüler ki haranı yine evvelki gibi dolup durur... Geldiler gaziler temaşa eylediler. Bildüler ki bu gerçek velidür. Gazi Umur Bey geldi, eyitdi: 'Şimdengeru biz sana çağınruz, efendi himmet eyle" dedi. Abdal Musa Sultan eyiidi: 'Bir börk getirün Umur Beğ geydirelüm' dedi. Bir kızıl börk getürdiler. Umur Beğin başına geydirdiler. 'Gaziler şimdengeru buna Gazi Umur Beğ deyin. varsın bu Beğ de gazi olsun. Geru size şimden sonra gazilik verir dururuz' dedi. Gazi Umur Beğ eyitdi: 'Bize bir yadigar verin sultanım.' Sultan eyitdi: 'Şol Kızıl Deli'yi size verdük, alın gidin' dedi. Bu gaziler kalktılar, 'Gider misin Baba?' dediler. Kızıl Deli Sultan, işaretle: 'Giderin' dedi. Abdal Musa Sultan çağırub bir ağaç kılıç sunudu. Kızıl Deli Sultan aldı, öpdi, başına kodı. Andan sonra yürüdiler. Abdal Musa Sulian eyitdi: 'Deyin imdi, hiçbir yere gitmen, Boğaz Hisarı'na varın, üzerine düşün, ikdam idün (ilerleyin) alursunuz. Boğaz Hisarı'n (Çanakkale Boğazı ve çevresi, Ilion-İ.K.) aldıktan sonra Rum İlin size virdüm, önünüze kimse durmasun' dedi."

Gerek çağdaşı ve dostu Bizans devlet adamı Kantakuzenos'un tarihinde ve gerekse Osmanlı tarih yazıcı Enveri'nin *Düsturname*'sinde hakkında geniş bilgi verilen ve tanıtılan Aydınoğlu Gazi Umur Paşa, 1334 yılında babası Aydınoğlu Mehmed'in ölümüyle başkent Birgi'de yerine oturmuştur. Enveri'nin anlattığına göre ilk gazasına onsekiz yaşında başlamış ve yirmibir yıl boyunca 26 savaş yapmış olan Gazi Umur'un, bu karşılama ve onca askerini kondurup

göçürmesinden sonra “Şimdengeru biz sana çağırırız, efendi himmet eyle!” dediğini ve Abdal Musa Sultan'a intisap ettiğini görüyoruz.

Umur Paşa görmüştür ki, Hacı Bektaş Veli ardası ve Dergah'ın yaşlı Piri Abdal Musa, Mevlana ailesi uluları gibi sadece sema ayini yaptırıp, arkasından hediyelerini alarak Konya'ya çekilmiyor, elindekini avucundakini konuğunun önüne döküyor. Ayrıca bir bahadır gazi olarak kendilerine savaş taktikleri de veriyor. Bununla da kalmıyor, *Vilayername*'de Gazi Umur'un 'yadigar' isteği üzerine, kendisinin yerine yetiştirdiği Hacı Bektaş emaneti *Seyyid Ali Sultan Kızıl Deli*'yi – ve elbette onun buyruğu altındaki bir Türkmen gücünü - de kendisine sunuyordu.

Abdal Musa Sultan, bu genç liderde büyük devlet adamı yeteneği görmüştü. O güne kadar kulağına gelen başarıları ve fetihçi -gaspçı Osmanoğlu Orhan'a karşı oluşu, Abdal Musa'yı Aydınoğlu Umur'a yaklaştırmıştı. 70 yıl önce Saru Saltuk Dede'nin mekan tuttuğu (1262-1263 'lerde Dobruca'da) Balkanlar'da, Rum İli'nde yeni yurt aramanın tam sırasıydı. Aydınoğlu Gazi Umur'la Saruhanoğlu Süleyman Paşa, Bizans İmparatorluğu tahtını ele geçirmeye çalışan Kantakuzenos'la dostluk ve yardım ittifakı kurmuşlar, sürekli Avrupa yakasına çağrılmaktaydılar.

Abdal Musa Sultan, Kızıl Deli ve Türkmen askerlerini Gazi Umur Paşa'ya katarken, Alevi inancı, Pir Hacı Bektaş ilkeleri gereği Kızıl Deli'ye, herhalde “kılıcın körelsin, mazlumlari kesmesin” demek olan simgesel tahta kılıcı kuşandırıyordu.

Aydinoğlu Gazi Umur Paşa ile Abdal Musa Sultan'ın bu karşılaşması, Gazi Umur'un Adalar Denizi egemenliğini tamamiyle ele geçirdiği 1341 yılında olmalıdır. Bu yıl içinde Girit'e ve arkasından Kıbrıs'a bir sefer yapmıştı.

Büyük olasıyla bu sefer dönüşünde Gazi Umur ve askerleri, Abdal Musa Sultan'ın egemenlik alanındaki kıyılara, su ve yiyecek gereksinimi için çıkmışlardı.

Ancak Abdal Musa geleceklerini bildiğine göre bir haberleşme içinde de olabilirlerdi.

Abdal Musa Sultan genç bahadır Kızıl Deli ve yiğitlerini onun yanına katarken, önce Çanakkale Boğazı'na iyice hakim olup sonra Rum ilinde ilerlemelerini salık veriyor. Bu tavsiyenin altında, Osmanoğulları'ndan önce başarıya ulaşması gerektiği arzusu yatmaktadır. Gerçekten ertesi yılın sonlarına doğru, Kantakuzenos'un yardım çağrısıyla 380 gemilik koca bir donanmayla Boğaz Hisar'a ve oradan Meriç ağzına, yani Enez'e kadar çıkıyorlarsa da kış engeline çarpıp geri İzmir'e dönüyorlar. 1343 yılı başında dostu Kantakuzenos'tan aldığı yeni bir haber üzerine yeniden Rumeli'ye geçen Gazi Umur Bey Selanik ve Trakya çevresinde geniş bir yağma hareketine girişmiş, bu kesimleri ve savunmasını kırarak girdiği Didymoteikhos'u (Dimetoka) Kantakuzenos'a kazandırmıştır. “Ancak başarı bedeli, işgal edilen toprakları Türk birliklerinin yağmalaması oldu.” (Ostrogorski'den aktaran Himmet Akın, *agy*, s.44; Ostrogorski, *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara-1981, s. 477)

Ancak, Abdal Musa'nın el verip bel bağladığı Aydınoğlu Umur Bey'in ömrü uzun olmadı. 1348 yılında İzmir'i işgal etmiş olan Haçlı ordusunu kentten çıkarmak için ön saflarda çarpışırken 39 yaşlarında öldü. Türklerin Rumeli'ye geçişine Aydınoğlu Gazi Umur'un öncülük ettiği ve Osmanoğullarının askeri teşkilatında Aydınoğlu Umur'un maddi ve manevi önemli etkileri olduğunu belirleyen ve *Vilayername*'de verilen bilgileri destekleyen bir belgede şunlar yazılıdır:

“Aydın Bey oğlu Gazi Umur Bey gemilere binüb gazalar iderdi. Al-i Osman beylerinden gemi ile evvel gaza iden Umur Bey'dir. Nice kerre velayeti zahir olmağın gaziler, 'Gazi Umur canı için' deyu yemin ederlerdi. Bu Umur bey zamanında gaziler ganimet malin Bektaşî börkleriyle üleştirdiler. Anın için börklerin eşfesin altun ile bezediler; şimdi ol kisbeti çorbacılar

ve solaklar giyerler, Umur Bey kisbetidir. Yeniçeri keçesi sonra ihdas oldu ... “ (*Suhbat al Ahbar*, Aksaray Kütüphanesi 16.yüzyıl Elyazması No.722 yaprak 35'den aktaran Himmet Akın, *agy*, s.49)

Son Birkaç Nokta

Vilayetname-i Abdal Musa gösteriyor ki, Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli), hakkında bilinenlerin aksine Aydınöğlü Gazi Umur ile birkaç kez Rumeli'ne geçmiştir. 68 yaşlarındayken Yıldırım Bayezid (1389-1402) zamanında bahadırlarıyla fethetmiş olduğu Dimetoka'ya çok daha önceden girmiş bulunuyordu. Aydınöğülları ordusunda yetişip hizmet veren Kızıl Deli, 1.Murad'ın Kosova Savaşı'nda (1389) Aydınöğlü yardımcı kuvvetleri arasında bulunmuş olmalıydı. (Erdoğan Merçil, *agy*, s.286)

Daha ileri giderek, Kosova savaşında Osmanlı ordusunun yönetim katlarındaki komutanlardan olan Timurtaşlar'dan (Hamdi Köseöğlü, Osmanlı *Devri Birinci Kosova Meydan Muharebesi*, Ankara-1987, s.26 vd.) birinin, eğer Seyyid Ali ile Hacı Bektaş oğlu Timurtaş'la aynı kişi olduğu savı doğruysa (Bakınız: Çelebi Cemaleddin Efendi'nin *Müdafaa'sı*), Kızıl Deli Sultan 'ın kendisi olduğu düşünülemez mi? Değilse, Yıldırım Bayezid onu yetkin bir savaşçı derviş gazi olarak burada tanımış ve Rumeli'nin fethinde yardımını rica etmiştir.

Anlaşıyor ki, Gazi Umur'un ölümünden sonra Aydınöğülları liderliğı Osmanöğüllarına kaptırmış ve tamamıyla güçten düşmüş olduklarından, Kızıl Deli, Yıldırım Bayezid'in yanında kalmayı uygun görmüştür.

Seyyid Ali Sultan Vilayernamesi'nde, Muhammed peygamberin padişahın düşünce girip, kırk bahadırla Seyid Ali Sultan'ı kendisine salık vermesi (A. Yaşar Ocak, *Kalenderiler*,

s.96-97) boşuna olmasa gerektir. Abdal Musa Sultan'ın ardası olarak Hacı Bektaş Dergahı'nın başında bulunan. Gerektiğinde gazalara giden Seyyid Ali, fethinden sonra Dimetoka'da tekkesini kurup onun başına geçmişti .

*Abdal Musa Vilayernamesi'*nde, olasılıkla bölgenin henüz Osmanlıların egemenlik alanı içerisine girmediği Beylikler Dönemi'nde yazılmış olması dolayısıyla, şeriat öğelerine *rastlamıyoruz*. Birkaç yerde geçen “sabah, akşam namazından önce, sonra ya da namazında” söylemleri, sadece zaman belirleyici olarak kullanılmıştır. Teke, Alaiyye, Menteşe ve Aydınolu Beylikleri'nden ya da Bey'lerinden onca söz edilmesine rağmen, Osmanlıları hakkında tek sözcük konuşulmaması, Abdal Musa Sultan'ın yemiş olduğu nankörlük darbeleri yüzünden, onlarla ilgili anılarını silmiş olma isteğine bağlamak gerektir.

Bursa'nın batısında kaplıcalara yakın bir yerde, bizzat Orhan tarafından kendisi için bir tekke yapılmasına rağmen, yönetimin Abdal Musa Sultan'ı Osmanlı başkentinden çıkarmış olması, onun Osmanlıları devlet siyasetini benimsemeyişindendi. *“Mevki sahibi kimselere yüzşuyu dökme, elden gelirse yalnızca nimet yeme, kallaş ve pirsiz adamlarla yoldaş olma”* diyen Abdal Musa Sultan'ın Osmanlılarının yanibaşında bulunması mümkün olamazdı.

Abdal Musa Sultan'ın, Bursa'dan ayrıldıktan sonra Manisa ve Bergama çevresinde bir müddet yaşadığı arşiv belgelerinden anlaşılmakta olup, burada bir zaviyesinin bulunduğu da saptanmıştır. Ancak bugün mevcut olmayan bu zaviyeye dair, 16.yüzyılda Bektaşî hüviyetini taşıdığından başka hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

Abdal Musa'nın Antalya-Elmalı yakınlarındaki Tekkeköy'de bulunan zaviyesine gelince, halen yalnızca avlusu ve türbe kısmı ayakta kalan bu binanın, Abdal Musa'nın açtığı son zaviye olduğu

ve ölümünden sonra bir müddet *Kaygusuz Abdal*'ın başkanlığında etkinliklerini sürdürdüğü biliniyor. 16.yüzyılda bu tekkenin bir hayli zengin vakıflara sahibolduğu, dervişlerinin geniş çiftlik ve arazilerden elde ettikleri gelirlerle yaşadıkları, 3.Murat (1574-1595) dönemine ait Teke Sancağı tahrir defterinden anlaşılmaktadır. (Bakınız: A.Yaşar Ocak, *Kalenderiler*, s.194 dipnot 221-222)

Kaygusuz Abdal gibi çok yönlü büyük ozanı yetiştirmiş olan Abdal Musa Sultan'ın ne yazık ki sadece bir kaç nefesi günümüze kalmıştır. Yazının başında açıkladığımız şiir dışındaki diğer üç şiiri, Muhammed-Ali davası, Ehlibeyt ve onikimam sevgisi, yol-erkan, bu dünya ve yaşam yorumu üzerine dizelerden oluşmaktadır. Bazı araştırmacılar, son kıtada adı geçtiği için ona ait olduğunu ileri sürdükleri üç kıtalık bir beşincisinden sözederler. Pir Hacı Bektaş Veli'nin Horasan'dan gelişini; cansız duvarlara binip yürüterek kendini ispat ettikten sonra Horasan pirleri ve Rum erenlerine server oluşunu anlatan iki kıtayı bir üçüncüsü izliyor:

Balım Sultan arkadaşı yoldaşı
Kızıl Deli Sultan'dürür hem eşi
Abdal Musa Sultan dersen ne kişi
Pirim Hacı Bektaş Veli değil mi

Abdal Musa Sultan'ın, Hacı Bektaş donunda gelen kişi ve Kızıl Deli'nin bunlara eşdeğer olarak görüldüğü kıtanın ilk dizesinde Balım Sultan da bu ululara arkadaş-yoldaş olma gayretindedir. Bizce bu şiiri, Balım Sultan'ın kendisi yazmış görünüyor.

Abdal Musa'nın yaşamının büyük bir bölümü karanlık, doğum ve ölüm tarihleri kesin bilinmemektedir. Burada Abdal Musa hakkında bilinenler ve *Vilayetname*'deki olayları yorumlayarak bazı ipuçları vermeyi denedik.

Tüm Anadolu'da cemlere adını veren, adı dillerden hiçbir

zaman düşürülmeyen Alevi-Bektaşî ulularından olan Abdal Musa, Ali'yi sevenlere muhip yardır. Hakkın didarını kendinde görmüş, nimetini bölüşmüş ve beylere, mevki sahiplerine yüzseyu dökmemiş, yani eyvallah etmemiştir. Abdal Musa Sultan, bugünün genç Alevi kuşaklarına örnek olacak bir “gerçek er”dir.

Abdal Musa aydur gerçek er isen
Ali'yi sevene muhib yar isen
Hakk'ın didarını görem der isen
Urganı boynunda dar meydanıdır.

KERVAN Sayı 43 Kasım 1994

EMAR VAKFI

Şeyh Bedreddin ve Savaşı¹²

1.1. YAŞAMI

Simavna kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Mahmud'un yaşamına ilişkin en geniş bilgi, torunu Hafız Ali'nin yazmış olduğu manzum *Menakıb-i Şeyh Bedreddin*'de bulunmaktadır. Ancak bu tür diğer menakıblarda olduğu gibi masalsı yönleri ağır basmakta; bir evliya, bir veli olarak olağanüstülükler sarmalı içinde verilmektedir.

Çağdaşı İbni Arabşah ve Aşıkpaşazade dahil, tanınmış Osmanlı resmi tarih-yazıcılarından Şeyh Bedreddin hakkında konuşmayan yok gibidir. Ne var ki hepsinde anlatılanlar birbirinin tıpkısıdır.

Bedreddin'in Abdulaziz adındaki dedesi Selçuklu sultanları soyundanmış ve Hafız Ali'nin anlattığına göre Osmanlılar Rumeli'yi istilaya başladıklarında katıldığı Dimetoka savaşında şehit düşmüş. Abdulaziz'in oğlu İsrail Dimetoka Rum beyinin kızıyla evlenmiş ve 1357-1359 yılları arasında, Melek adı verilen bu kadından Bedreddin dünyaya gelmiştir.

Bedreddin Mahmud'un doğum yeri, Edirne yakınlarında bugün Yunanistan'da bulunan Karaağaç-Dimetoka arasında bulunan Simavna (Samona) kalesidir. Babası burada kadılık görevinde bulunduğundan, Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedreddin adıyla tanınmıştır.

Daha ufak yaşta iken Semerkand'a gidip öğretim görmüş olduğu söylenen kadı İsrail, oğlunun ilk hocası olmuş ve zamanının koşulları içinde en iyi öğretimi görmesi için elinden geleni yapmıştır. Bedreddin'in şeriat kurallarına uygun yetiştiği

¹² *Kavga*'nın introsu: Bu sayımızda, İsmail Kaygusuz'un incelemesinin birinci bölümünü yayınlıyoruz.

ve fıkıh, hadis, kelim, belagat, sarf-nahiv, tefsir gibi Kur'an'a ve Arab diline dayalı öğretim gördüğü muhakkaktır.

Doğduğu yerdeki öğretimin ardından Bedreddin'in önce Bursa'ya gittiği, bir süre Konya'da kalıp okuduğu bilinir. Yüksek öğretimi, Kahire'de dönemin bilginlerinden ders alarak tamamlamıştır. Bunlar arasında Mübarekşah Mantiki ve Muhammed bin Mahmud Ekmeleddün en tanınmışlarıdır.

Bedreddin'in Mısır'daki arkadaşları arasında Seyyid Şerif Gürcani, tıp bilgini Aydınli Hacı Paşa, şair Ahmedî, Molla Şemseddin Fenari gibi Osmanlı uygarlığının, o çağda, önemli aydınları vardı. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Bedreddin ve arkadaşlarını "Razi Ekolüne bağlı bilginler" olarak değerlendirir.

Bedreddin, Şeyh Hüseyin Ahlatî'den tasavvuf öğrenmiş, hatta kırk günlük sürelerle iki kez içekapanışa (çileye) girmiştir. Bedreddin, Memluk Sultanı Melik Zahir'in verdiği Maria adlı cariye ile evlenerek, şeyhiyle bacanak da olmuştur. Geleceğin sultanı Ferec'e bir süre hocalık yapmıştır. Fıkıha dair yapıtlarını bu sırada yazmaya başlamıştır.

Şeyhinin önerisi üzerine Kahire'den Tebriz'e giden, orada tasavvuf alanındaki bilgilerini geliştirip, genişleten Bedreddin'in çağın ünlü tasavvuf erlerinden sayılan Abdurrahman-i Bistami ve arkadaşlarından bilgiler edindiği söylenir. Bu arada (Emir) Timur'un çevresinde toplanan bilginlerle de tanışıp tartışmıştır.

Yeniden Kahire'ye döndüğünde, 1397'de şeyhinin ölümü üzerine bir süre onun yerine geçmişse de daha sonra Anadolu'ya gelmiş ve uzun süre Karaman, Germiyan ve Aydın illerinde ve Tire'de dolaşmıştır. İ.Hakkı Uzunçarşılı Bedreddin'in bu gezilerini şöyle değerlendirmektedir:

"Şeyh Bedreddin Anadolu'da dolaştığı sırada tasavvufi daha doğrusu Batını ilkelerini yaymaya başlamış ve gezdiği yerlerde hep Alevî Türkmenlerle temas ederek onları maksadına göre hazırlamak istemiştir; daha sonra Şeyh

Bedreddin Rumeli'ye geçip Edirne'ye yerleşmiş ve kendisini ziyarete gelenlerle görüşerek yavaş yavaş etkinliğini artırmıştır.” (İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, s.362)

Şakayık-i Numaniye'de Bedreddin'in Sakız (Khios) adasına da gittiği kaydedilmektedir.

Şeyh Bedreddin, 1410-1413 yılları arasında, Edirne'de padişahlığını ilan etmiş olan Musa Çelebi'nin kazaskerliğini (Ordu-yu hümayun kadısı) yaptı. Bedreddin *Varidat*'ı 1407'de yazdığına göre, Musa Çelebi herhalde onun düşünce ve inançlarını paylaşmaktadır. Yoksa, Uzunçarşılı'nın dediği gibi yalnızca “Bedreddin'i kazasker tayin etmek suretiyle onun nüfuzunun yayılmasına yardım etmiş” olamaz. Nejat Birdoğan, Musa Çelebi'nin 1412'de Bedreddin'in düşünceleri doğrultusunda “toprağın kullanma hakkını halkın emeğine bıraktığını” yazmaktadır. (*Kavga* s:14, Nisan 1992)

Bedreddin'in asıl ünlendiği dönem, Çelebi Mehmet'in kardeşini yenip ortadan kaldırdıktan sonra Şeyhi İznik'e sürmesiyle başladı. Yayıdığı düşünce ve inançları dolayısıyla geniş etki yaratan ve çok yandaş toplayan Şeyh Bedreddin, bu dönemde eski kethudası Börklüce Mustafa ve Torlak Hu Kemal'in etkinlikleriyle güçlendi.

Bedreddin erleri, başlattıkları kavgada hayli başarı kazandıysa da sonunda yenik düştüler. Şeyh Bedreddin yakalanarak Serez'e götürüldü. Mevlana Haydar Acemi'nin verdiği fetva ile 1420-21'de asıldı. (Çeşitli kaynaklar Şeyh Bedreddin'in öldürüldüğü zaman için 1414, 1415, 1417 ve 1418 gibi farklı tarihler vermektedirler.)

1.2. HANEFİ ŞERİATÇISI BEDREDDİN

Günümüze kalan yapıtlarından anlaşıldığına göre almış olduğu eğitim Şeyh Bedreddin'i çağının önemli bir şeriat bilgini

yapmıştır. En önemli yapıtı *Camiü' l-Fusuleyn* İslam hukuku üzerinedir. N.Birdoğan bu yapıttan şöyle bir alıntı veriyor:

“Dünyada kutsallık yoktur. Kutsallık sadece Tanrı'dadır. Onun yarattığı herşey, her nimet insan içindir. Toprağın tek ıssı Tanrıdır. Rumeli'nde bol bol görülen malikane ısları yüzünden insanlar bu nimetten mahrum bırakılamaz.” (Kavga, s: 14)

Bedreddin, Kuran'ın öngördüğü ama hiçbir zaman şer'i yorumlarla uygulanmamış bu ölü ilkelerin yaşama geçirilmesinin insana mutluluk vereceğini ve bunun da birkaç beyin elinde bulunan Rumeli topraklarının halkın eline geçmesiyle mümkün olacağını vurgulamaktadır.

Kendisini iyi tanıyan İbni Arabşah'ın “bilimsel yeteneğini deniz gibi sonsuz buldum, özellikle fıkıhta...” dediği Bedreddin'in fıkıh konularını işlediği iki yapıtı daha vardır; *Letaifü'l İşarat* ve *Kitabü'l-Teshil*. Bunlardan *Teshil* her iki hukuk kitabının açıklaması ve yorumu durumundadır. *Nuru'l Kulub* ise Bedreddin'in Kuran tefsiri alanında yazdığı tek kitaptır. *Ukudü'l-Cevahir* ve *Çeragü'l- Fütuh* adlı yapıtları Arab dili kuralları ve sözdizimi üzerinde yazılmış medrese ders (sarf-nahiv) kitaplarıdır.

Bu yapıtlarından, *Teshil* ile *Nuru'l Kulub*'u İznik sürgününde yazmıştır. İ. Zeki Eyüboğlu bu durumu şaşırtıcı buluyor ve *Şeyh Bedreddin ve Varidat* adlı kitabında şöyle söylüyor:

“Kendini tasavvufa verdiği, yeni inancıyla bütün şariat ilkelerine karşı çıktığı bir dönemde, görüşlerine karşıt konularda çalışmalara koyulması ve kendine 'bilgin' olarak büyük ün kazandıran yapıtlar ortaya koyması biraz çelişkilidir.” (agy, s.155)

Öte yandan, Osmanlı resmi tarih yazarları da “Sultan Çelebi Mehmed, ilmine ve fazlına çok hürmet ettiği Simavna kadısıoğlu Bedreddin'i, İznik'de ailesiyle birlikte 1000 akça aylıkla meskene

tabi kıldı” diye yazmaktadırlar. Bu yorumlara katılmıyoruz.

Bir düşünelim: Mehmet Çelebi Bizans İmparatoru Manuel'e bazı eski topraklarını geri vererek kardeşine karşı anlaşmış, Bizans gemileriyle Rumeli'ne geçip Musa Çelebi ile üç kez savaş yapmış ve ikisinde yenilerek Bizansa sığınıp canını zor kurtarmış. Ve ancak 1313'de bazı tımarlı sipahilerin, büyük toprak sahibi beylerin Musa Çelebi'yi terketmesiyle üstün gerip kardeşini öldürtmüştü. (İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, s.342-345) Mehmet Çelebi'nin, düşmanı olan kardeşinin akıl hocası Şeyh Bedreddin'i, hem de günde 30 akçanın üstünde gündelik (130 yıl sonrasında devletin en büyük memuriyet makamı olan Şeyhülislam'ın gündeliğinin üçte biri) ödüllendirmesi düşünülemez.

Bizim kanaatımız odur ki, Şeyh Bedreddin bu kitapları yazmaya mecbur edildi. Çelebi Sultan'ın çevresindeki din bilginleri Bedreddin'in yeteneklerini çok iyi biliyorlardı. Ayrıca, ikinci kuruluş ve toparlanma döneminde devlet kurumlarının güçlenmesi gerekiyordu. Belki de bu yüzden canını bağışlayıp gözaltında tuttular. Yazdıkları bir çeşit tövbe sayılacaktı. Önce Edime'de tutukluyken - belki artık güven verdiği için - İznik'e getirildi. Bedreddin'in *Teshil*'in yazılışını anlatışı anlamlıdır:

“816 (1414) yılında bu şerhimi yazmaya başladım. Buradan ayrıldıktan sonra 818'de (3 Eylül 1415) tamamladım. Hapis ve gurbetin verdiği acılar ve sürekli üzüntü içinde sürüklenmekteyim. Kalbimin içindeki ateş tutuşmuş, günden güne artıyor. Öyle ki kalbim demir bile olsa dayanıklılığına karşın eriyip gidecek! Ey gizli lütuflar ıssı! Korktuklarımızdan bizi kurtar!”

1.3. ÇAĞ AŞAN BATINI BEDREDDİN

Elimizde tasavvuf konularında, Şeyh Bedreddin'in olduğu kesinlikle bilinen yapıtlar vardır. Bu yapıtlarda adını anmış

olduğu mutasavvıftan tanıyoruz. İ.Zeki Eyüboğlu, Bedreddin'in ilk el aldığı Seyyid Hüseyin Ahlati'den pek etkilenmiş olduğunu kabul etmezken A. Gölpınarlı, “Ahlati'nin kimya ve hekimlikle uğraştığı bilindiğinden, Varidat'ın akla dayalı bir yapıt olmasında büyük etkisi olduğunu söyleyebiliriz” demektedir. (A.Gölpınarlı, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, İst.1966, s.4-5)

Eyüboğlu Bedreddin'in tasavvufi görüşleri üzerinde Gazali ve Muhyiddin-i Arabi'nin etkilerinden söz etmektedir. Gazali'de düşünce düzeninin odak noktası haline gelen sezgi (keşf) ve gönül, Şeyh Bedreddin için de gerçeğe varmanın iki yoludur. Ama bu hangi eğilimden olursa olsun tüm mutasavvıflar için ortak noktadır. Ve de asıl olarak yaratılış, yaratan ve evren konusunda farklıdır. Bedreddin'in *İhya-yı Ulum* ve *Kimya-yı Saadet*'i eleştirdiği görülür.

Muhyiddin-i Arabi'de tek gerçek varlık Tanrıdır, yaratılış ve yoktan varoluş yoktur. Tanrıda özünden ortaya çıkış (zuhur, südur) vardır. Tanrının görünüş alanına çıkması evreni ve onu dolduran varlıkları oluşturur. İnsanla Tanrı özdeştir. Sezgi, bir içe doğuş ve tanrısal görünüştür. Ölüm, ruhun gövdeden ayrılmasıdır ama yokolması değildir. Herşey Tanrı görünüşü olduğundan yokoluş düşünülemez.

Muhyiddin-i Arabi'nin bu düşünceleri genelde “tanrı-insan-evren” üçlüsü üzerinde yoğunlaşır. Şeyh Bedreddin, daha somut ve kesin olması dışında tasavvufta Muhyiddin-i Arabi ile eş düşünce ortamındadır. Muhyiddin-i Arabi'nin *Fususü'l-Hikem*'e yazdığı yorum, bir bakıma tasavvuf çizgisindeki aşamaları gösterir. Ama Bedreddin, bu çizgisini Halep, Tebriz, Tokat, Karaman, Aydın, Tire, Ege adaları, Edirne ve Balkanlara kadar uzatıp Batınilik- Alevilik somutunda son aşamaya ulaştırmıştır.

İbni Arabşah'ın onun için, “bilimler alanında bütün arkadaşlarından üstün olarak yurduna döndükten sonra sufi oldu”

demesi, onun batını yönünün eleştirisiydi. Bedreddin, zamanında Konya'da çok büyük ünü olan Mevlana'dan, hiçbir yazısında ve tek bir sözcük etmemiştir. Radi Fiş'in *Ben de Halimce Bedreddinem* adlı romanında, Şeyh Bedreddin'in ağzından sık sık Mevlana Celaleddin'in sözlerini konuşturması, yalnızca yazarın Mevlana hayranlığından kaynaklanmaktadır. Buna karşılık Bedreddin'in Yunus Emre'nin şiirlerini okuduğu, derin bir sezişle dinleyip duyulandığı biliniyor.

Şeyh Bedreddin'in 1407 yılında yazmış olduğu *Varidat* kimilerine göre yüce bir din kitabı ve kimilerine göre ise bir dinsizlik kitabıdır.

Üç çarpıcı örnekle Osmanlı din adamlarının *Varidat*'a ve yazarına nasıl baktıklarını görelim:

İskilipli Halveti Muhyiddin Muhammed (ö.1516) *Hakıykat ül Hakayik* adını vermiş olduğu, *Varidat* şerhi yaptığı kitabının başında özetle şunları söylemektedir:

“Bu risaleyi Peygamber şeriatının güneşi, Mustafa yolunun Bedr'i (ayı)... Hakkı bilen, gerçeği gerçekleştirmiş erenlerin seçkini, olgunluğa ermişlerin en olgunlarının en olgunu ... Allaha mensup bilginlerin tam inanç gerçeğine varanların sultanı, hak, şariat ve takva ve dinin Bedr'i yazmıştır. Allah aziz sırrını kutlasın!” (A. Gölpınarlı, *agy*, s.42)

Osmanlı Şeyhülislamlık makamını Kanuni (Süleyman), II.Selim ve III.Murad zamanlarında tam 28 yıl işgal etmiş, Kızılbaş kanına doymayan Ebusuud Efendi'nin (ki Muhyiddin Muhammed'in oğludur) 1348 yılındaki fetvalarından bir iki cümle şöyle diyor:

“Soru: Şeyh Bedreddin Simavi ki *Varidat* yazarıdır; Bedreddin yandaşlarına küfür ve lanet etmeyen kâfirdir, diyen birine ne yapmak gerekir?

“Cevap: Aslında, Bedreddin yandaşı olanlar kâfirdir,

demek doğrudur. Ama diğer kafirlerin olduğu gibi bunların da adını anmayıp, lanet etmeyen kendi halindeki müslümanlar kafir olamaz.

“Soru: Bedreddin yandaşlarından, yani Simavilerden bir bölük insan şarap içip, izinle birbirlerinin karılarını kullansalar, bunlara ne yapmak gerekir?”

“Cevap: Derhal öldürülmeleri gerekir.

“Soru: Bir kişi; 'kim Şeyh Bedreddin dervişlerini evinde konuk ederse onu cezalandırıp, ayrıca cürüm parası almak gerek' dese bu uygulama dine uyar mı?”

“Cevap: Konuk olan kötü Simavi yandaşıysa uyar.”
(Rıza Zelyut, Osmanlı'da Karşı Düşünce ve İdam Edilenler, s.40-41)

Kıyas-ı Enbiya yazarı Cevdet Paşa, 1850'lerde Osmanlı Şeyhülislamı Arif Hikmet Bey'in, *Varidat*'ı, nerede bulursa ucuz-pahalı satın alıp yaktığını anlatmaktadır. (A.Gölpınarlı, *agy*, s.50) Öyle ki, gözüaçık yazıcılar A.Hikmet beye satmak üzere uyduruk *Varidat*'lar yazmışlar.

Şeyh Bedreddin'in komünistik düşünceler doğrultusunda vaazlar verdiğini, mal konusunda ortaklığı benimsediğini, ona bağlananların ve özellikle Börklüce Mustafa'nın olduğu söylenen konuşmalardan çıkaran kaynaklarda, bu konuda tam birlik vardır.

Çağdaş Bizans tarihçisi Dukas'tan, Ebusuud Efendi'ye değin birçok kimse Şeyh Bedreddin'in ve yandaşlarının *ortakçılığı* önerdiklerini açık açık yazar.

Varidat (İçe doğuşlar), yazarının çağını aşan, yeni ve şeriata aykırı sayılan düşünceleri içermektedir. Yapıtta yaratılış, insan, tanrı, evren, diriliş ve yargı günü, cennet, cehennem, ölüm ve ölümsüzlük, düş, cinler ve melekler vb. soyut konular işlenmiş, karşılıklar aranmış ve onlarla ilgili düşünce ve yorumlar ortaya

konmuştur. Sorunlar üzerinde dururken İslam dininin uygun görmediği bir bakış açısı benimsenmiştir.

R.Yürükoğlu bunu şöyle anlatıyor:

“(Varidat'da) öne sürülen düşünceler, Babai-Bektaşî düşüncesinin, kendi mantığı içerisinde ilerletilmesidir.

“Bedreddin'e göre insan tanrıya en yakın varlıktır. Tanrı, ... insanın özündedir. Bu nedenle insan tanrı, tanrı insandır. İnsanla, doğayla allah arasında hiç fark gözetmeyen bu düşünce, panteizmin en gelişmiş, ateizmle buluşmuş biçimidir.

“Tanrı yaratıcılığı, 'yoktan varediş' değil, tanrı özünden dışa taşmadır... Tüm nesneler, türlerine, niteliklerine göre sıralandıkları evrende bir bütün oluştururlar. Bu bütün tanrıdır.

“Bir nesnenin yapısında olmayanı tanrının istemeye yetkisi yoktur...

“Bedreddin'e göre ölümden sonra dirilme yoktur. Çünkü tüm aşamalar cisimler aleminde toplanmıştır. 'Cisim ortadan kalkarsa ne ruhlardan, ne de soyut varlıklardan iz kalır' der. Bu anlayışa göre doğuş başlangıç, ölüm sona erişti.. (Burada M.Arabi'den tamamıyla ayrılır- İ.K.) Cennet ve cehennem, bu dünyadaki iyi ve kötü davranışların, ruhlardaki acı ya da tatlı etkileridir.” (R. Yürükoğlu, *Okunacak En Büyük Kitap İnsandır*, 3. Genişletilmiş basım, s.263)

KAVGA Sayı 16 Haziran 1992

1.4. BEDREDDİNİLER AYAKLANMASI¹³

R.Yürükoğlu, Şeyh Bedreddin ayaklanmasını hazırlayan koşulları şöyle sıralıyor:

“Bedreddin ayaklanması, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkıldığı, Beyliklerin teker teker ortadan kalkmakta olduğu, Osmanlı devletinin hızla merkezi feodal bir devlet olarak yükseldiği dönemde ortaya çıkmıştır.

“Merkezi iktidarın güçlenmesi, Osmanlı ailesi çevresinde merkez aristokrasisi ile taşrada ona bağlı ikincil aristokrasinin oluşmaya başlamasıyla halk üzerinde ekonomik, siyasal ve dinsel baskılar artmaktaydı.

“Sünnilik devletin resmi ideolojisi olmuştu. Medreseler dinsel bilgilerin öğretildiği yerler olmak yanı sıra, devlet görevlilerinin yetiştiği kurumlar durumuna gelmişti.” (R.Yürükoğlu, *Okunacak En Büyük Kitap İnsandır*, 3.basım, s.260)

Şeyh Bedreddin halkı irşad etme, aydınlatma amacıyla Anadolu'da dolaştığı sırada tasavvufi (batını) ilkeleri yaymaya başlamış ve gezdiği yerlerde hep Alevi Türkmenlerle temas etmiştir. Daha sonra Rumeli'ye geçip Edirne'de yerleşmiş, vaazlar vererek, etkinlik alanını genişletmiştir. (İ.H.Uzunçarşılı)

Uzunçarşılı'nın hazırlık ve propaganda dönemine ait teşhislerine katılmamak elde değil. Bu dönem, Bedreddin'in Küçük Asya'ya geçmek için Mısır'dan çıktığı 1397-98 yıllarından 1410 yılında Musa Çelebi tarafından Kazasker tayin edilinceye dek geçen zamandır. Onun büyük bilginliği yanında, geniş etkinliğe sahip oluşunun da Musa Çelebi'yi çektiği

¹³ *Kavga*'nın introsu: İsmail Kaygusuz'un incelemesinin ikinci bölümünü bu sayımızda yayınlıyoruz. (Şeyh Bedreddin Ve Savaşımı II)

düşünülmelidir.

Timur'un zulmünden kaçan büyük Alevi ozanı Seyyid Nesimi de 1394 - 1403/4 arası dönemde Alevi Türkmenler arasındaydı. Nesimi'nin maddi dünyaya yönelik inanç ve düşünceleri, ölümötesini, dirilişi kesinlikle kabul etmeyişi Bedreddin'in görüşleri ile üstüste düşmektedir.

1404-5 yıllarında Halep'te derisi yüzülerek öldürülen Nesimi, Halep'e değil de diğer birçok Hurufi gibi Rumeli'ne geçmiş olsaydı, hiç kuşkusuz Şeyh Bedreddin hareketinin içinde olacaktı.

Şeyh Bedreddin ayaklanmasına Sakız adası ve Ege'nin en güney ucundan tüm Batı Anadolu, Trakya ve Balkanlara değin bir taban oluştuğu söylenebilir. Bu halklar tabanında, Babai geleneği içinde yetişip yaşamakta olan, ekonomik ve dinsel baskılar altındaki Alevi Türkmenlerle birlikte Hristiyan Rumlar, Yahudiler ve hatta adalardaki Cenevizliler vardı. Bu taban büyük çapta Şeyh Bedreddin'in kethudası ve halifesi Börklüce Mustafa ile Torlak Hu Kemal tarafından oluşturulmuştu. Bedreddin'in düşünce ve görüşlerini onlar yayıyordu.

Ayaklanmanın nasıl başlayıp geliştiğini ve nasıl sona erdiğini anlatmaya geçmeden önce, 1341-1477 dönemi içinde bölgedeki Bizans, Osmanlı ve beyliklere ilişkin olayları anlatan Bizans tarihçisi Dukas'ın Börklüce Mustafa'ya ve onun yaymış olduğu düşüncelere ilişkin yazdıklarına göz atalım.

Dukas, kitabında Börklüce Mustafa'ya inanan bir Giritli keşişten öğrendiklerini anlatmakta ve Börklüce Mustafa hakkında Osmanlı tarih yazıcılarından çok daha fazla bilgi vermektedir.

Bilindiği gibi 1413'de Musa Çelebi'nin yenilmesiyle Börklüce Aydın iline geçer, ya da Şeyhi tarafından gönderilir. Dukas şöyle anlatıyor:

“O zamanlarda İonia körfesi girişinde, halk dilinde

Stailarion (Karaburun) adı verilen dağlık memlekette bayağı bir Türk köylüsü ortaya çıktı. Adı geçen köylü Türklere vaaz ve öğütlerde bulunuyor; kadınlar dışında olmak üzere yiyecekler, giyecekler, evcil hayvanlar ve arazi gibi şeylerin tümünün ortak mal kabul edilmesini öneriyordu.

“Diyordu ki: 'Ben senin malını mülkünü kullanabildiğim gibi, sen de benimkini aynı şekilde tasarruf edebilirsin.' Bu köylü aşağı tabakadan halkı bu çeşit sözleriyle kendi tarafına çekip kazandıktan sonra Hristiyanlarla da dostluk kurmaya başlamıştı. Köylünün dediğine göre, Hristiyanların Tanrıya inandıklarını yadsıyan Türk kendisi dinsizdir. Köylünün bütün düşünce arkadaşları, rastladıkları Hristiyanlara dostça davranıyor ve ona tanrı tarafından gönderilmiş, yani peygamber gibi saygı gösteriyorlardı. O, Stilarion'un karşısındaki Sakız adası yönetimi aracılığıyla ruhaniler başkanına adamlar gönderiyordu...

“O zamanlar adada Turloti adı verilen bir manastırda Giritli bir keşiş yaşıyordu... Bu keşişe saçları kesilmiş, başı açık, ayakları çıplak ve yekpare bir giysiye bürünmüş dervişlerden biri ile şöyle bir haber göndermişti: 'Ben de senin gibi hayat geçiriyorum. Ben de senin ibadet ettiğin Tanrıya tapınıyorum. Geceleri gürültü etmeksizin, deniz dalgalarını aşarak daima senin yanında bulunuyorum... Buna inanan rahip o köylünün gelip kendisiyle inzivaya çekilip, sohbete daldıklarını söylüyordu... Mustafa'nın ölümüne de inanmadı Giritli keşiş...”

Osmanlı tarihçacıları Dukas'ın anlattıklarına, (Börklüce) Mustafa'nın kendisini peygamber ilan ettiğini, "kadınların da diğer mallar gibi ortak olmasını" istediğini ekliyorlar.

Ayaklanmanın gelişimini İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dan özetleyelim:

Bedreddin, Börklüce Mustafa'nın Karaburun taraflarında

etkinliği ilerlettiğini haber alır almaz, gizlice İznik'ten kaçarak Kastamonu yoluyla Sinop'a geçti. Bir gemiyle Kefe'ye oradan da Eflak beyi Mirca'nın yanına gitti. Börklüce Mustafa, İzmir'de Urla yarımadasının kuzeyindeki Karaburun'da ve müridi Yahudi kökenli Torlak Hu Kemal ise Manisa'nın Kızılbaşların yoğun bulunduğu yörelerinde çalışıyordu. Şeyh Bedreddin de Rumeli'ni eylem alanı seçmişti.

Şeyh Bedreddin Eflak'da fazla durmadan Osmanlı topraklarına geçti. Silistre, Dobruca ve Deliorman taraflarında yaptığı propagandalarla çok sayıda yandaş topladı. İlk kez 1262'lerde Hacı Bektaş Veli'nin müritlerinden Sarı Saltuk'un Alevi Türkmenlerinin yerleşmiş bulunduğu Dobruca ve Deliorman bölgelerini merkez üssü yaptı.

Tarihyazıcılarının anlattıklarına bakılırsa Bedreddin Deliorman'da (Ağaçdenizi) yönetim hizmetleri verip, görev bölümü yaparak bir çeşit erk yapısı oluşturmuş.

“Henüz iç mücadele sarsıntılarından yeni kurtulmuş Osmanlı devletini gafil avlıyarak, şeyhlikten şahlığa geçmek istedi Bedreddin!” Tarihçilerin yargısı bu.

Karaburun'dan çıkmış olan Börklüce'nin yanında beş bin kişi vardı. Buradan başlayan başkaldırı dalga dalga büyüdü. Peşindeki müridlerinin "Dede Sultan" diye çağırdıkları Börklüce'nin üzerine gönderilen İzmir sancak beyi Aleksandr yenildi ve öldürüldü. Arkasından Saruhan sancak beyi Timurtaş Paşa oğlu Ali bey de bozguna uğratılıp, Manisa'ya kaçıp canını kurtardı.

Sultanlığının elden gideceğini anlayan Mehmet Çelebi başsadrızam Bayezid Paşa ile 12 yaşındaki Şehzade Murad'ı çok daha büyük bir kuvvetle Börklüce'nin üstüne gönderdi. Yol boyunca korkunç bir kırım başlatıldı. Börklüce 'nin kuvvetlerinin hepsi kırıldı, ya da tutsak alındı. Ayasuluk'ta, Börklüce de içinde olmak üzere binlerce Bedreddin eri katledildi. Dede Sultan bir

deve üzerinde tahtaya mıhlanmış surette şehirden şehire teşhir edildikten sonra katledildi.

Manisa taraflarında Torlak Kemal isyanı da, Börklüce'nin ardından aynı kuvvetler tarafından bastırıldı. Torlak Kemal astırıldı ve üçbin kişilik kuvveti yokedildi.

Uzunçarşılı şöyle anlatıyor:

“Bu Alevi kıyamının asıl reisi Şeyh Bedreddin, Deliorman'da Anadolu'daki bu kıyamın büyümesini bekliyordu. Çevreye adamlar mektuplar göndererek, halkı kendi cemiyetine davet etmiş, kazaskerliği sırasında tanıdıkları beylerden katılanlar olmuştu.” (İ.Hakkı Uzunçarşılı, *agy*, s. 363-366)

Bu sırada Çelebi Mehmet de Düzmece Mustafa olayıyla ilgili olarak Rumeli'ndeydi. Bayezid Paşa'yı Anadolu'dan çağırıp Bedreddin'in üzerine sevketti. Bu sırada, şeyhin çevresindekilerin bir kısmı Anadolu'daki ayaklanmaların bastırılmış olduğunu öğrenip dağılmıştı.

Kısa bir çarpışmadan sonra Şeyh ele geçirilip Serez'e getirildi. İrandan gelmiş bir din bilgini olan Heratlı Mevlana Haydar'ın “kanı helal malı haramdır” fetvasıyla, 1420'de Serez pazarında bir dükkanın önünde asıldı. Ona katılmış olduğundan kuşkulanan akıncı beylerbeyi de Tokat kalesine hapsolundu.

2.1. BEDREDDİN'İN İHTİLALCI DÜŞÜNCESİNİN KAYNAKLARI

Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin iyi bir fıkıhçı ve şeriat bilgini olarak yetişip, yapıtlarıyla döneminin İslam dünyasında büyük ün kazanmıştı.

Ancak 1407'lerde *Varidat* ile Sünni şeriat düzeninin karşısında yer aldığını görüyoruz.

Şeyhi ve bacanağı mutasavvıf Hüseyin Ahlati'nin tekkesinin başındayken 1397'de gizlice Kahire'den ayrılmasından on yıl

geçmiştir. Daha önceki doğu gezilerini de sayarsak, bu yıllar onu Halep, Şam, Tebriz, Sultaniye, Tokat, Karaman, Aydın, Tire, Ege adaları ve birçok Trakya kentlerini dolaşırken, Batını-Alevi somutundaki kazanımlarıyla *Varidat* çizgisine ulaştırmıştır.

Yaşamının bu önemli diliminde Şeyh Bedreddin, İslam şeriatı dışındaki dünyanın insanlarını tanımıştır. Gezdiği bölgelerin yoksul halk yığınlarıyla yüzyüze gelmiş, onların yaşadığı ve yüzyıl önce Yunus'un "gitti beyler mürveti, yediği yoksul eti içtiği kan olmuştur!" diye tanımladığı zulüm ve baskı düzenini yakın yakından tanımıştır. Ayrıca Timur'un devlet olma yolundaki Osmanoğulları'na vurduğu büyük darbe ile Anadolu'yu ezip geçmiş olmasından kaynaklanan siyasal ve toplumsal kargaşayı, kaosu görüp yaşamıştır.

Varidat'ın Arapça kaleme alınmış olması, Bedreddin'in içinden geldiği şeriatı karşısına alıp İslam ulemasıyla yüksek düzeyde tartışmaya girmek ve yandaşlar sağlamak düşüncesinden kaynaklanmış olabilir. Karaburun'dan başlayarak, Alevi Türkmen, Rum ve Yahudi yoksul halk yığınlarını büyük eyleme geçiren öge *Varidat*'ın dili olmamıştır. Müritlerine telkin ettiği *komünistik fikirler*, çoğunluğun ortak konuştuğu dille, Türkçe ile taşınmıştır.

Şeyh Bedreddin'in bize ulaşan fikirleri, *Varidat* yoluyla değil, çağdaşı ve sonraki Osmanlı tarihçileri, şeriat fetvacıları, Sünni İslam bilginleri ve Bizans tarihçileri aracılığıyla gelmiştir. Demek ki, Arapça yazılan *Varidat* da amacına ulaşmıştır. Kimi İslam bilginlerine göre yüksek düzeyde bir din kitabı, kimilerine göre dinsizlik!..

2.2. BEDREDDİN VE HURUFİLİK

Şeyh Bedreddin'in, dünya malının bütün insanların eşit olarak yararına sunulmasını ve büyük arazi ıslarının, yani büyük beylerin, tımarlı sipahilerin mallarının, ellerinden alınıp eşit

olarak herkese dağıtılmasını öngören düşüncelerinin kaynaklarını ve dönemin olaylarını bir gözden geçirelim.

Bunun için, yüzlerce yılın dinsel, düşünsel ve sosyal mücadeleler tarihini inceleyip örnekler aramak gerekli değildir. Yanıbaşlarındaki Bizans'ta çağdaş toplumsal olayları, kiliseye karşıt inaçları, hümanist filozofları ve yapıtlarını, ve yine İslam dünyasının çağdaş mülhidlerini (dinsizlerini) incelemek yeterince fikir verir.

Türkçeden başka Arapça, Farsça ve Grekçe (anasının dili) bilen Şeyh Bedreddin, bu dillerdeki yazılı kaynakları okuyup inceleyebilmiştir. Ve büyüdüğü çevrede (Simavna, Dimetoka ve Edirne) destanlaşmış birçok olay, onun çocukluk günlerinin ninnileriydi.

Yaşamının on-onbeş yılına sığdırdığı sosyal bilinçlenme, düşünce ve eylem adamı olma sürecinin başlarında, ilk etkilendiği kişinin Fazlullah Hurufi olabileceğini düşünüyoruz. Ne fıkhı ilişkili yapıtlarında ne de *Varidat*'ta Fazlullah'ın adının bulunmaması önemli değildir. Fazlullah'ın düşünce ve inancı ile Bedreddin'in oluşan düşünceleri arasında önemli bir yakınlık vardır.

Şeyh Bedreddin, şeyhi Hüseyin Ahlati'nin isteğiyle Doğu'ya seyahata çıkıyor. Timur'un Irak ve Suriye üzerine ilk seferinin (1393) ardından Şeyh Bedreddin Sultaniye'ye ve arkasından Tebriz'e gidiyor. Hafız Ali, *Menakıb-i Şeyh Bedreddin İbn Kadı İsrail*'de onun Yıldırım'a (Bayezit) ihanet edip Timur tarafına geçen askerlerle konuştuğunu söyleyerek bu seyahati Ankara savaşından sonraya almış. (A.Gölpınarlı, *Simavna kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, s.109) Bizce bu doğru değil!

Kanaatımıza göre Şeyh Bedreddin, Fazlullah Hurufi'nin öldürüldüğü ve Hurufilerin çok sıkı bir biçimde koğuşturulduğu yıllarda (1393-1394) Tebriz'deydi. Fazlullah ya da müritleriyle tanışmış, konuşup tartışmış olabilir. En azından Fazlullah'ın

yapıtlarından bazılarını okumuş olmalıdır.

Bu koğuşurma sırasında Azerbaycan' dan kaçan Hurufi ozanı Seyyid İmadüddin Nesimi, Anadolu'da saklandığı Aleviler arasında inançlarının propagandasını yapmaktadır. Onun Anadolu'da kaldığı yıllarda (1394/5 - 1404), Şeyh Bedreddin de Anadolu'yu bir baştan bir başa gezmektedir. Karşılaşıp karşılaşmadıkları bilinmiyor. Ama birbirlerini tanımadıklarını da düşünemiyoruz.

Hacı Bayram Veli ile karşılaşmak isteyip de kabul görmemiş olan Seyyid Nesimi'nin, Şeyh Bedreddin'le karşılaşmak ve birlikte yol yürümek istememesi ona olan kırgınlığına bağlanabilir. Bu kırgınlık Bedreddin'in, Asdrabadlı Fazlullah Hurufi ve yandaşlarının kırımına tanık olmasına rağmen, Timur'un huzuruna çıkıp, onun övgülerini almış olmasından kaynaklanabilir.

Menakıpname'de anlatıldığına göre, Timur, Şeyh Bedreddin'i şeyhülislam yapmak istediği gibi, damadı olmasını da arzu etmiş. Ama o bunları kabul etmeyip, şeyhi Ahlati ile buluşmak üzere, Sultaniye'yi gizlice terketmiştir. (A.Gölpınarlı, *agy*) Onu kıskanan ve gözden düşen ulemadan birileri Timur'a, Bedreddin'in Fazlullah ya da Hurufilerle ilişkisi olduğunu gammazladığı için kaçıp canını kurtarmış olmalıdır!

Gerek *Şakayık* ve gerekse *Menakıpname*'de Bedreddin'in Konya'da Feyzullah adında birinde okuduğu kaydedilmektedir. A.Gölpınarlı bu kişinin Fazlullah olabileceği varsayımını “Bedreddin'in *Varıdat*'ında Hurufiliği okşar küçücük bir ima dahi yoktur” diye reddediyor. Bunu uygun bulmuyoruz. Feyzullah adında bir kişiyi tanımıyor olabileceği gibi, bu kişi Fazlullah da olmayabilir. Ama olabilir de! Hocasını korumak için Tebriz yerine Konya, Fazlullah yerine Feyzullah'tan söz etmiş olabilir.

Hafız Ali'nin *Menakıb-ı Şeyh Bedreddin*'i yazdığı yıllarda Hurufiler, Rafizi ve mülhidler olarak koğuşurulmakta ve

yakalananlar diri diri ateşe atılıp yakılmaktadır. (A.Gölpınarlı, *Hurufilik Metinleri Katalogu*, Ankara-1989, s.81-83) Yazar, açık açık Hurufi liderinden sözedebilir mi?

2.3. ASTRABADLI FAZLULLAH

Astrabadlı Fazlullah (1339/40-1393/94), Alevi ozanlarının deyiş ve nefeslerinde sık sık işlendiği gibi, Alevi tapınmalarının en önemli toplumsal ögesi olan “Dâr”da simgeleşmiştir. Alevilikte Fatıma Ana, Mansur ve Nesimi gibi Fazlı da (Fazlullah) bir *Dâr Piridir* ve adıyla çağrılan dâr çeşidi vardır. Talip Fazlı Dârî'na durur ve musahib olunurken “Fazlı gibi hançer ciğerimde... ” denir.

Fazlullah şeriatın dışındaydı ve Sünni İslamın dinsel buyrukları onu kesinlikle bağlamıyordu. A.Gölpınarlı'nın *Hurufilik Metinleri* kitabında söylediği gibi, zaten “Batını inanç geleneğini sürdüren bir aileden geliyordu. “ *Cavidanname*, *Mahabbatname* ve *Arşname* adlı yapıtlarında inançlarını, düşünce ve yöntemini dile getirmiştir.

Fazlı, Tebriz'de 1386'da ortaya çıkmış. İlk önce yedi halifesiyle inancını yaymaya başlamış, mevcut şer'i buyruklara başkaldıran propaganda gezileri yapmış. Tebriz, Tohçu, Isfahan, Şiraz, Damgan vb. kentlerde ünü yayılmıştır.

Halifelerinden Mir Şerif'in *Beyan ül-Vaki* adlı yapıtından öğreniyoruz, kısa sürede 400'e ulaşan seyyid halifesi arasında Seyyid Nesimi üçüncü sıradadır.

Fazlullah'ın düşünceleri geniş taraftar bulmuş. Müritlerine “dervişan-ı helalhor u rast-duy” yani “helal yiyen ve doğruyu konuşan dervişler” denildiğini *Habname*'den öğrenmekteyiz. Fazlı'nın istediği haramsız, emeğin sömürülmediği ve doğruluk üzerine bir düzendir!

Yıkılan İlhanlı'ların yerine Azerbaycan topraklarında güç kazanan Celayiroğulları ve Karakoyunlu feodallerinin

koğuşurmalarına uğrayan Fazlullah, bir süre sonra Timur'un hışmına uğrayacaktır. Çünkü kitleleri peşinde sürükleyen ve düzeni eleştiren ve giderek ünü artan bir lider olarak sultanları, hanları ve beyleri korkutmaktadır. Üstelik Timur Alıncak kalesini zaptederken, Hurufiler büyük direnç göstermişlerdi.

Fazlullah, oğlu Miranşah tarafından yakalatırılmış, Timur'un huzuruna götürülmüş ve Kadı Şeyh İbrahim'in verdiği fetvayla hançerle katledilmiş, cesedi ayağına ip bağlanıp sokaklarda sürüklenmiş ve bir kenara atılmıştır. Parçalanmış cesedi inananları tarafından götürülüp Alıncak'da gömülmüştür.

Fazlullah'ın inanç yöntemi, harfler ve hatlarla dinsel buyrukları değiştirmek ve inancının aslı, *insanı tanrılaştırmaktır*.

Varlığın ortaya çıkışı sestedir. Ses canlılarda eylemsel, cansız varlıklarda potansiyel güç olarak mevcuttur, yani cansız birşeyi bir diğerine vurduğunuzda, cinsine göre özündeki ses duyulur. Canlılarda ise irade-istemle ses meydana çıkar ve sözcükler oluşur. Bunlar da harf aracılığıyla olur. Dünya tanrı varlığının tecellisidir ve bu yedi hat içinde insan yüzünde belirmektedir. İnsan yüzü en mükemmel Kur'andır.

Hurufilik namazı, orucu, hac ve zekatı ve diğer bütün şariat hükümlerini reddeder.

Harf gizemciliği olarak tanımlayabileceğimiz *Hurufilikte insan tanrının kendisidir*. Evren mutlak varlığın zuhurudur (ortaya çıkışıdır). Göklerle dört unsurun (hava, toprak, ateş, su) birleşmesinden, canlılar, cansızlar ve bitkiler oluşmuştur.

Hurufilikte ölümden sonra başka bir yaşam olmadığına inanılır. Yeniden aynı hale gelinemeyeceğinden dirilme olamaz! İnsan bu dünyada 32 harfin (Fars alfabesi 32 harftir) gizemine erdiğinde kendisinden tüm dinsel teklifler kalkar. Hurufiler “dünya bize cennettir, cennette ibadet görevi olmaz” derler.

Fazlullah'ın görüşlerinden “harfleri” kaldırınca, onun inanç sistemi ile Şeyh Bedreddin'in maddeciliği ve *Varidat*'taki

düşünceleri arasındaki büyük benzerlikler, ortak noktalar rahatlıkla farkedilecektir.

Ve sanıyoruz ki, Şeyh Bedreddin'in Kahire'ye dönüp bir-iki yıllık bocalamadan sonra, ölen şeyhi Ahlati'nin makamında da 6 aydan fazla oturamayıp gizlice Mısır'ı terketmesinde, bu etkilenmenin büyük payı vardı.

KAVGA Sayı 17 Temmuz 1992

2.4- ŞEYH BEDREDDİN VE BİZANS ¹⁴

Şeyh Bedreddin'in padişaha karşı kıyamla ilgisi olmadığını ileri süren torunu Hafız Ali'nin yazdığı *Menakıbnâme*'ye göre Şeyh Bedreddin'in annesi Dimetoka beyinin kızı olup, babası Gazi İsrail onu kentin fethinde savaş ganimeti olarak almıştır. Öte yanda, Şeyh Bedreddin'in doğum tarihinde (Hicri 760) tam bir görüş birliği içinde olan tarihçi ve araştırmacılar, Dimetoka'nın Osmanlılarca alınış tarihine dikkat etmeden, bu kalenin Bizans beyinin kızını Bedreddin'in anası kabul etmekte sakınca görmemektedirler.

Dimetoka (Didymoteikhos), Osmanlılarca ele geçirildiği 1361-62'ye kadar Türklerin en az iki kez saldırısına uğramış, yağmalanmıştır. Şeyh Bedreddin ise, Dimetoka'nın alınışından 3-4 yıl önce doğmuştur. Demek ki Bedreddin'in anası beyin kızı olamaz, ama gerçekten Dimetokalı bir Hristiyan olabilir. İ.H.Uzunçarşılı ve G.Ostrogorski'nin Dimetoka'ya ilişkin verdiği bilgiler ışığında diyebiliriz ki, Bedreddin'in dedesi ve babası daha önceki savaşlara katılmışlardır. Ailenin Trakya'ya gelip yerleşmiş

¹⁴ *Kavga*'nın introsu: İsmail Kaygusuz'un incelemesinin üçüncü ve sonuncu bölümünü yayınlıyoruz. (Şeyh Bedreddin Ve Savaşımları III)

olması da mümkündür.

Dimetoka (Didymoteikhos) önemli bir Bizans kentidir. Kantekuzenos 1341 yılında burada kendini imparator ilan ettirip, yıllarca sürecek olan iç savaşı bu kentte yayınladığı bir bildiri ile başlattı. Ancak kısa bir süre sonra kent imparator V. İoannes'in müttfeği Sırp kralı Stephan Duşan'ın eline geçti. 1343 yılı başında kenti, Kantekuzenos'un dostu ve müttfeği Aydın emiri Umur Paşa, onun adına geri aldı. Kent bu başarının bedeli olarak Türk birliklerince yağmalandı. (G. Ostrogorski, *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara 1981, s.471-479)

Ancak 1352 yılında Türkler bir kez daha geldiler. Kantekuzenos'un kızını alan Sultan Orhan, yardım isteyen bu dost ve müttfikine oğlu Süleyman'ın komutasında 10 bin kişilik bir kuvvet gönderdi. Bu kuvvet V. İoannes'in müttfikleri olan Sırp ve Bulgar krallarını Dimetoka civarında yapılan savaşta yendi, kent bir kez daha Türk yağmasına uğradı.

Menakıbnâme'de Süleyman Paşa ile gelip savaşımlara katıldıkları belirtildiğine göre, Şeyh Bedreddin'in dedesi ve babasının, Kantekuzenos için gelen bu kuvvet içinde bulunduklarını söyleyebiliriz. Ama bu savaş Dimetoka'nın fethi değildi. Osmanlıları henüz Trakya ve Balkanlarda fetih seferleri yapmaya hazır duruma gelmemişlerdi. Bunlar, bölgeyi tanımak, Bizans aristokratlarının, büyük toprak ve malikane sahiplerinin temsilcisi Kantekuzenos'un, başkaldırmış halk yığınlarını (zelotları) ve onlara yardım eden güçleri ezmesine yardım için yağma, ücret ya da toprak karşılığı yapılan savaşlardı.

Bizce Gazi İsrail, Hafız Ali'nin ileri sürdüğü gibi Dimetoka beyinin kızını değil, ama 1352 yılında savaş sırasında Hristiyan tutsaklardan payına düşen sıradan ve halktan bir kızı (Melek) kendine eş aldı. Bedreddin, 6-7 yıl sonra; Gazi İsrail Simavna kadısıyken doğdu.

Dimetoka Osmanlıların eline bu savaştan tam on yıl sonra

geçti. Sultan Birinci Murat 1363'lerde sarayını Dimetoka'ya, 1365'den itibaren de Edime'ye taşıyıp, burayı başkent yaptı. (G.Ostrogorski, *agy*, s.493) Kadı İsrail Edirne'ye yerleştiğinde Bedreddin 7-8 yaşında olmalıdır.

2.5. BEDREDDİN'DE ZELOT ETKİSİ

Şeyh Bedreddin'in çocukluk ve yetişkinlik döneminde anasının dilinden, ninnilerinden ve terbiyesinden kazanımları, İ.Z.Eyüboğlu'nun dediği gibi sadece. “Hristiyanlık inanç ve geleneklerini almış olması” değildir. Bedreddin'in Melek anası, Edirne'den Selanik'e uzanan ve Dimetoka'yı da içine alan bölgede görülmemiş bir toplumsal hareketin içinde yaşamıştır. Yoksul halk yığınlarının zenginleri-aristokratları alaşağı ettiği, özel mülkiyeti ortadan kaldırılıp beylerin mallarının elkonulup halka üleştirildiği ve zamanın bilgelerinin *Okhlokratia* (ayaktakımının, halk yığınlarının yönetimi) adını verdikleri bir yönetim altında yaklaşık on yıl (1341-1350) yaşamıştır.

İşte Bedreddin, bu Zelotların (“Zelotai” Grek dilinde kızgınlar, hırslılar, talebedenler... gibi anlamlara gelmektedir) devrimci toplumsal hareketini anasının dilinden dinleyerek büyümüştür.

Tanınmış Bizans tarihi uzmanı Georg Ostrogorski, Zelotlar hareketi hakkında şöyle yazıyor:

“1340'larda başlayan iç savaş sırasında Bizans'ta dini ihtilaf ve ayrışıklarla siyasi mücadele derinleştiği gibi aynı zamanda ağır bir sosyal kriz devresi geçirildi. Zelotesler'in hareketinde kuvvetli bir sosyal ihtilalci akım patlak verdi. Siyasi ve sosyal mücadele ile, Geç Bizans döneminin en önemli dinsel anlaşmazlığı olan Hesychia'cılarının (kutsal sessizlik içinde düşünceye dalanlar) mücadelesi birbirine karıştı.” (G.Ostrogorski, *agy*, s.471)

“İmparatorluğun çöktüğü, fakirleştiği ölçüde köy ve

şehirlerdeki geniş halk tabakalarının sefaleti de artıyordu. Kırsal bölgede olduğu gibi şehirlerde de mülkiyet, sayısı az bir soylu tabakanın elinde bulunduğundan ötürü, sefalete düşen kitlelerin kını ve nefreti bu sınıf üstünde toplanıyordu.

“İstanbul'da niyabet (çocuk imparator V. İoannes'e naiplik edenler) ile aristokratların başı Kantakuzenos arasındaki mücadele, imparatorlukta alevlenen sosyal düşmanlığı ve sosyal mücadeleyi patlama noktasına getirdi. Kantakuzenos'a karşı mücadelede, sosyal ayaklanma ruhu aristokrat taraftarları aleyhine körüklenerek, halk kitlelerine dayandırıldı. Ve kolay ateş alan bu malzeme ateşlendi.

“Hadrianopolis'de (Edirne) mahalli aristokrasiye karşı isyan çıktı. Alev diğer bütün Trakya kentlerini sardı. Aristokratlar ve büyük mülk sahipleri ve kendisi de bir feodal olan Kantakuzenos taraftarları her yerde öldürüldü. Ama sınıf mücadelesi en büyük ölçüsüne ve en şiddetli noktasına Selanik'te, içinde en ölçsüz zenginliğin en koyu sefaletle koyun koyuna bulunduğu ve karışık menşeli halkın yaşadığı bu liman kentinde ulaştı.

“... Selanik'te örgütlü ve belli bir ideolojisi olan halk partisi, yani Zelotes'ler partisi vardı. Bu nedenle burada halkın aristokratlara karşı öfkelerinin kabarmasıyla kalınmadı. Tersine Zelotes'ler 1342'de tam yönetimi ele geçirip, Kantakuzenos taraftarlarını kovarak kendilerine özgü rejimlerini kurdular... Bütün aristokratların mallarına elkoymadılar. Zelotes'ler sosyal ihtilalcilik ile kendine özgü meşruiyetçiliği birleştirmişler; meşru İmparator İoannes Paleologos'u tanıyorlar ve onun İstanbul'dan gönderdiği vali ile Zelotes'ler partisi başkanı yönetimi paylaşıyordu. Ama asıl yetki ve egemenlik hakkı Zelotes'lerdeydi. Selanik 1350'lere kadar bağımsız olarak yönetildi." (G. Ostrogorski, *agy*, s.478,

479-480)

“Selanik kenti, Zelotes'ler ihtilali ile toplumsal tarihinin en önemli anlarını yaşıyordu.” (Alain Ducellier, *Byzance et le Monde Orthodoxe*, Paris, 1986, s. 339)

1342 yılında dostu ve müttefiki Umur Paşa'nın yardımıyla Selanik'i kuşatan Kantakuzenos, Zelotların elindeki kenti ele geçiremedi. 1340-41 yıllarından beri aynı toplumsal olayları yaşamış olan Dimetoka ve Edirne kentleri, ancak 1352'lerde Aydın emiri Umur Paşa ve Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa kuvvetlerince ele geçirilip yağmalandıktan sonra Kantakuzenos yandaşlarına teslim edildi.

Zelotlar hakkında çağdaş yazarlardan geniş alıntılar veren İngiliz tarihçisi Ernest Barker, *Bizans'ta Toplumsal ve Siyasal Düşünce* adlı yapıtında şöyle değerlendirme yapmaktadır:

“Zelotes'lerin etkinliği... 1342 dolaylarında büyük bir güç halini almıştır. Eski Yunan'daki öncelleri gibi bunlar da toplumsal eşitlik davası savunuyorlardı; öncelleri daha kapsamlı bir programla borçların kaldırılmasını ve toprağın yeniden dağıtılmasını istemişlerse de, Zelotes'ler hiç değilse yoksullara yardım edilmesi ve şehirde genel düzeltimler yapılması amacıyla manastırların da bir ölçüde mülksüzleştirilmesini zenginlerin bir miktar mal varlığına elkoymayı isteyecek kadar ileri gitmişlerdir.” (E.Barker, *agy*, s.228)

Barker, olaylara “bölünme toplumsaldı ve sınıf savaşımı niteliği taşıyordu, varlıklılar ve yoksullar arasındaki uzlaşmazlıktı” diye gerçekçi teşhis koyuyor.

1370 yılında Selanik başpiskoposu olan Nikolaos Kabasilas'ın 1360'larda yazdığı mektup ve bir söylevinden Zeloteslerin şu ilkelerini saptayabiliyoruz:

“... Kentlerin yönetimi çoğunluğun yararına zorla da olsa ele geçirilmeli. Yazılı yasalara göre değil, kendi gelenek ve göreneklerine göre yönetilmeli.

“Tüm zenginlerin mallarına el konulmalıdır... El konulmuş mallar ve mülkleri halkın gereksinimlerini karşılamak için kullanmak haktır. Bunlara zorla da el konulmuş olsa, bir adaletsizlik sözkonusu değildir.

“Toplumsal yönetimi ve işleriyle yükümlü kişiler, çoğunluğun ortak yararı çerçevesinde yürütmeleri gerekir.

“Zelotes'ler, 'manastırlara ait olan büyük servetlerin bir bölümünü alıp yoksullara dağıtmak, papazlara vermek ve kiliseleri süslemek için kullanırsak, ne sakıncası olur ki?' diye sorarlar. Başlangıçta vakıf yapmış olanların amacına aykırı bir şey de olmaz, çünkü vakıf sahipleri tanrıya tapmak ve yoksullara bakmaktan başka bir amaç gözetmiş değillerdir.” (E.Baker, *agy*, s.231)

Hesychia yandaşı ve Kantakuzenos'un dostu, bu yüzden de Zelotlara karşı önyargılı olan Kabasilas, yine de, karşı olduğu toplumsal hareketin yaratıcıları için ağır konuşmamakta, dahası onları suçlamanın adaletsizlik olduğuna inanmaktadır:

“Ellerindeki bütün kaynakları, kendi işlerine hiç bakmadan, kişisel servetlerine hiçbirşey eklemeyen, kendi evlerini süslemeyen böyle kullanan, bütün harcamalarında yönetilenlerin (halkın) yararına hizmet etmeyi amaçlayan insanları, yani Zelotes'leri suçlamak adalete sığar mı?” (E.Baker, *agy*, s.232)

N.Kabasilas'ın görüşlerini ve Zelotların ağzından aktardıklarını Şeyh Bedreddin'in *Cami'ül Fusuleyn* ve *Varidat*'tan alınmış şu sözleriyle karşılaştıralım:

“Dünyada kutsallık olmaz, kutsallık sadece Tanrı'dadır. (Bu açıkça dinlerin dünyada somutlaştırılmış ve insan yaşamının içine girmiş kilise, manastır, cami ve tekke gibi tapınaklarına karşı olmayı ifade eder-İ.K.) Yaratılmış herşey ve nimet insan içindir. Toprağın tek sahibi Tanrıdır. Rumeli'nde çok görülen malikane sahipleri yüzünden insanlar bu nimetten mahrum kalmaktadırlar... Tüm dünya zenginlikleri insanların ortaklaşa kullanımları içindir... Çalışıp üretmeden yemek yasadışı sayılmalı...”

Rumeli'ndeki Bizans topraklarının ve kentlerin 1360'lardan sonra Osmanlı'nın eline geçmesiyle, G.Ostrogorski'nin açıklamış olduğu yaşam koşullarında bir değişiklik olmadı. Bu ortamda, Zelotların “zenginlerin mallarını ellerinden alıp, yoksullara dağıtmayı” kutsal kitaplarda anlatılan olaylara, peygamber ve azizlere bağlaması gibi, Bedreddin de *Kuran*'dan bir sure (Nisa 131, 132) ile bağlantı kurarak büyük çıkışını yapıyor. “Göklerde ve yerde olanların hepsi Allahındır, Allah zengindir... “ diye iki kez yineleyen ayetin yorumuyla beylerin, feodalların mallarına elkoymak gerektiğini vurguluyor.

Doğumundan 8-10 yıl önce tüm bölgeyi sarmış, anasının ve Edirne kentindeki komşularının içinde yaşadığı devrimci toplumsal gelişmeleri dinleye dinleye büyüdüğü bir yana, Şeyh Bedreddin'in Nikolaos Kabasilas'ı da, tarihçi Nikephoros Gregoras'ı da (1290-1360) aslından okumuş, Zelotes halk hareketlerini incelemiş olması olasıdır.

Bizans devlet tarihçisi ve Kantakuzenos yandaşı tarihçi Gregoras düşman olduğu Zelotlar yönetimini şöyle anlatıyordu:

“Kentte stasis (isyan, başkaldırı, kargaşa) uzun bir süre kol gezdi. Zelotes'ler öteki yurttaşlara egemenlik sağladı. Kurmaya çalıştıkları siyasi düzen, başka herhangi bir yönetim biçimine benzemiyordu. Lykourgos'un Spartalıları

kurdurduğu (İ.Ö. 6.yüzyıl) anayasa gibi aristokratik değildi; Atina'nın ilk düzenlenmiş Kleisthenes anayasası gibi demokratik de değildi... Rastlantılarla çalkalanan ve yalpalayan tuhaf nitelikli bir ayaktakımı egemenliği-yönetimi (*Okhlokratia*) idi... Bunlar... (Zelotlar-İ.K.) işte bu çeşit adamlardı, autonomia (kendi kendini yönetme) davasına hizmet edenler... Zelotes'ler zenginlere karşı, bir dış düşmanın yapacaklarından daha sert davrandılar; onların evlerindeki zenginlikleri bir haydut sürüsü gibi kendileri için yağmaladılar, sokaklarda rasladıkları her zengini acımasızca öldürdüler.” (E.Baker, *agy*, s.235-236)

Gregoras'ın düşmanca yorumlarının ardında anlattığı, bir *halk demokrasisinin* varlığıydı. Genç Bedreddin'in bundan etkilendiği düşünülmelidir.

2.6. NEOPLATONCU BİLGE PLETHON VE ŞEYH BEDREDDİN

Şeyh Bedreddin'in çağdaşı, Edirne'den hemşehrisi neoplatoncu bilge Gregorios Gemistos Plethon (1355-1450) Konstantinopolis'te (İstanbul) doğmuştu. İlk gençlik yıllarının Edirne'de Osmanlı sarayında geçtiği söylenir. Büyük hasmı episkopos Gennadios, bir mektubunda onun “Hadrianopolis'te barbarların sarayında yaşadığı”nı yazar.

Fransız tarihçi Louis Brehier, Gemistos Plethon'un 1362'den itibaren Osmanlı sarayında yaşadığını, sonra Mora despotluğunun başkenti ve çağın kültür eğitim ve felsefe merkezlerinden Mistra'ya çekilip II.Paleologos Theodoros'un açtırdığı bir felsefe okulunu yönettiğini yazıyor. (L.Brehier, *La Civilisation Bytantine*, Paris, 1970, s.370; dipnot.2049) Ayrıca İngiliz Bizans uzmanı S.Runciman da, “*Bizans Tarihçileri ve Osmanlı Türkleri*” adlı makalesinde, Plethon'un siyasal kuramlarının onun fütüvvet örgütünü ilk elden tanımasından

etkilenmiş olabileceğini yazıyor. (E.Barker, *agy*, s.239, çevirenin dipnotu 26)

Georgios Gemistos Plethon'un (son iki sözcük eş anlamlı olup Grekçede “dolu, dolmuş” anlamındadır) Edirne'de bulunduğu dönemde padişah Birinci Murad'dır (1362-1389) Bizans tarihçisi Khalkokondyles'in “Anadolu'da ve Rumeli'de otuz yediden fazla büyük ve müşkül savaşlar yaparak hepsinden muzaffer çıkmıştır” dediği 1.Murad'ın sarayında, Müslümanların yanında ilm-i nücum'la (astroloji) uğraşan Yahudi ve Hristiyan müneccimler bulunmaktadır.

Saraydan itibar görmüş olması gereken Plethon, buradaki Elisha adlı bir Yahudi bilgenin çömezidir. Ulemadan Kadı İsrail de saraydan uzak bulunmadığına göre, onun oğlu Şeyh Bedreddin ile Gemistos Plethon çocukluktan itibaren tanışıyor olabilirler. Aralarında sadece üç yaş olması arkadaşlıklarını kolaylaştırdığı gibi, Bedreddin Mahmud'un annesinin Rum kökenli oluşu da yakınlığı artırmış olabilir.

Plethon uzun süre Edirne'de sarayda kalmış mıdır, Türkler hakkında pek çok bilgi kazanmış mıdır, bilemiyoruz. Çünkü eserlerinde Türklerden tek söz bile etmiyor. Neoplatoncuların yapıtlarına dalıyor, onların öğretilerini benimsiyor. 1380 yılından itibaren Trakya'yı terkedip, Mora yarımadasında Taygetos dağının eteklerinde kurulmuş, kültürel bir merkez olan Mistra'ya yerleşiyor. Ölümüne dek Mora despotunun (despotes, Grekçede 'kral-yönetici' anlamına gelir) sarayında öğretmenlik yaparak yaşıyor.

Ömrünün büyük bölümünü öğretmenlik ve yazarlıkla geçirmiş olan Gemistos Plethon, 1415 dolaylarında iki söylev yazmıştır. Biri Konstantinopolis'teki imparatora seslenmekte, Mora despotuna seslenen ötekisi ise “Peloponnesos'un Sorunları Üstüne” başlığını taşımaktadır. Bu yapıtın çeşitli görüşleriyle Bedreddin'in düşünceleri arasında paralellikler vardır.

L.Brehier'in "Bizans'ın son yarım yüzyılı hümanizmanın zaferi ve bunun İtalya'dan Batı'ya yayılmasına damgasını vurmuşsa, bu büyük hareketin ana temsilcisi odur" dediği Gemistos Plethon ile Şeyh Bedreddin'in birbirlerini tanıdıkları konusu, Şeyh Bedreddin araştırmacılarını nedense şimdiye dek pek ilgilendirmemiş, siyasal düşüncelerindeki yakınlık ve karşılıklı etkileşim de gözardı edilmiştir. Sadece Radi Fiş bu konuya, roman çerçevesi içerisinde bir takım olaylar yaratarak değinmiştir. (R.Fiş, *Ben de Halimce Bedreddinem*, s.87-91)

Plethon'la Bedreddin'in Edirne sarayı çevresinden çocukluk-yeniyetmelik arkadaşı olmaları büyük olasılıktır. Birbirini iyi tanıyan bu iki insanın çok daha sonraları da karşılaşmaları, tartışıp konuşmaları da bizce hiç olasılık dışı değil. Gerek Hafız Ali'nin *Menakıbnâme*'sinde anlatılan Şeyh Bedreddin'in Ege adalarındaki keşişlerle tartışma öyküleri ve gerekse Dukas'ın tarihinde sözü edilen, Börklüce Mustafa'nın sık sık Khios adasına gidip Giritli keşişle buluşmaları, elde yazılı belge eksikliğine rağmen bu tür akılyürütmelere açıktır.

Şeyh Bedreddin, Edirne'deyken de, Edirne'ye yerleşmeden önce de – Uzunçarşılı'nın "batını-Alevi inançlı Türkmenler ve Hristiyanlar arasındaki propaganda seyahatları" dediği dönemde de – adalarda bu bilge dostuyla konuşmuş olabilir. Biri İslam dünyasının tanınmış bilgini, diğeri Hristiyan dünyasının bilgin öğretmeni... Hatta, Dukas'ın anlattıklarına bakılırsa, Musa Çelebi'nin yenilgisi ve kazaskerlik deneyiminin başarısızlığıyla birlikte gelen sürgün ve tutsaklık yıllarında, Şeyh Bedreddin'le Gemistos Plethon arasında düşünce-öğreti alışverişi Börklüce ile Giritli keşiş arasında yapılmış olabilir. (Bakınız: *Kavga*, s: 17)

Plethon, 1415 dolaylarında yazdığı "Peloponnesos'un (Mora yarımadası) Sorunları Üstüne" adlı söylevinde, yarımadanın önemine değinmekte, Peloponnesos ordusunun düzeltilmesi, ordunun ekonomik tabanı ve tarım sistemi üzerine

görüşler getirirken, toprağın kamulaştırılmasını önermektedir. Okuyalım:

“Bundan sonraki önerim bütün toprağın, toprak üstünde yaşayan herkesin ortaklaşa mülkiyetinde olması ve hiç kimsenin onun bir parçasının (kendi) özel mülkü olduğunu iddia edememesidir. Her kim toprak isterse canı nerede isterse alıp tahıl ekmeli, ev kurmalı ve dilediği, üstesinden gelebildiği kadar toprak sürmelidir... Herkesin böylece emeğini eşit ölçüde kullanması mümkün olursa, bütün toprak işlenecek ve ürün verecek ve işlenmemiş toprak kalmayacaktır...”

Bunları aktaran E.Barker şöyle demektedir:

“Gemistos Plethon, bu toprak kamulaştırılması tasarısında Platon'u izlememektedir. Çünkü Platon, toprağı çiftçi sınıfı üyelerinin elinde özel mülkiyet konusu olarak bırakmıştı. Eğer Plethon'un tasarısına benzer sistemler aranacaksa bunlar ancak gelecekte bulunabilir.”

Oysa, tasarının yazıldığı yıllarda, Şeyh Bedreddin halk hareketi başlamıştı ve buna benzer bir sistemi kanla ve canla uygulamaya koymayı amaçlayan bir büyük kavga yürümekteydi. Acaba kim kimden esinlenmiş, etkilenmiş? Kuşkusuz, etkileşim karşılıklı olmuştur.

Şeyh Bedreddin'in önderliğindeki bu büyük eylem yenilgi ile sonlandı, Bedreddin asıldı. Gemistos Plethon ise, ölümünden sonra patrik Gennadios tarafından "din sapkını" ilan edildi ve kitapları yakıldı. Bununla da kalınmadı, cesedi yirmibeş yıl sonra Mistra'da gömülü bulunduğu kiliseden çıkarıldı ve yakıldı. İki dostun kader ortaklığı!

BEDREDDİN GELECEKTİR

Şeyh Bedreddin çağının en önemli İslam bilginlerindendi. Çocukluk ve yeniyetmelik döneminden, Hüseyin Ahlati'nin tekkesinin başına geçtiği, ülkeler dolaşıp bir halk ayaklanmasının başını çektiği yıllara dek, Tebriz'den Tokat'a, Halep'ten Mora'ya dek çağının toplumsal-siyasal gelişmelerini, düşüncelerini izledi. Onlardan etkilendi ve onları etkiledi. Mazdekizm, Astrabadlı Fazlullah ve Hurufilik, Anadolu ve Bizans halk hareketleri, onların ileri sürdüğü görüşler, Zelotlar, Plethon, yazımız boyunca bunlara verdiğimiz bazı örneklerdir.

Kuşkusuz, Osmanlı ve Batı arşivlerinde Bedreddin'e ve Bedreddin hareketine ışık tutacak birçok belge vardır ve bunların günışığına çıkarılması, açıkta olanların yeni bir gözle elden geçirilmesi, Şeyh Bedreddin'in görüşlerini ve savaşımını daha derinden kavramada çok yardımcı olacaktır. Halkımızın tarihinde Aleviliğin tuttuğu yerin bilincine varmış araştırmacılara bu alanda büyük görevler düşmektedir.

Büyük komünist ozan Nazım Hikmet, *Şeyh Bedreddin Destanı*'nda şöyle diyordu:

Yağmur çiseliyor.
Serez'in esnaf çarşısında,
bir bakırcı dükkanının karşısında
Bedreddin'im bir ağaca asılı.
Yağmur çiseliyor.
Gecenin geç ve yıldızsız bir saatidir.
Ve yağmurda ıslanan
yapraksız bir dalda sallanan şeyhimin
çırıl çıplak etidir.
Yağmur çiseliyor.

Serez çarşısı dilsiz,

Serez çarşısı kör.

Havada konuşamamanın, görememenin kahrolası
hüznü

Ve Serez çarşısı kapatmış elleriyle yüzünü.

Yağmur çiseliyor.

Bedreddin'imizi "Serez'in esnaf çarşısında, bir bakırcı dükkanının karşısında bir ağaca" asanlar, bugün tarih kitaplarında bir satırlık bile yer tutmuyor. Ama "yarın yanağından gayrı herşeyde ortaklık" çağrısı yapan Şeyh Bedreddin'in komünistik düşünceleri, yüzyıllardır Anadolu halk hareketlerinin sancağında, sloganlarında, destanlarında yaşıyor. Nazım'ın destanındaki dede gibi, "biz Bedreddin kuluyuz, ahirete, kıyamete inanmayız", ama, "Bedreddin yine gelecektir"· diyoruz. "Sözü, bakışı, soluğu bizim aramızdan çıkıp gelecektir". Bedreddin düşüncesi GELECEK'tir.

KAVGA Sayı 18 Ağustos 1992

OSMANLI VE ALEVİLİK

Hangi Zulüm¹⁵

Onaltıncı yüzyılda Osmanlı ülkesi devrimci durum yaşıyordu, göçebe Türkmenler hoşnutsuz halkın başkaldırılarının önünde yürürken, İran'da Şah İsmail'in oniki imamcı Türkmen devleti önemli bir siyasal-ideolojik çekim merkeziydi.

1511 Şahkulu ayaklanmasının yenilmesiyle ortaya çıkan gelişmeler Anadolu halklarının tarihini derinden etkiledi. Yavuz Selim erke geldi. Alevi Türkmenler sürgüne, mecburi iskana tabi tutuldular. Osmanlı ve müttefikleri onbinlerce Aleviyi katlettiler. Ancak, ekonomik koşulların giderek kötüleşmesi yeni başkaldırıları getirdi. Şiirleriyle haksızlıklara başkaldıran Anadolu yoksullarının mücadele kararlılığının simgesi olan Pir Sultan Abdal, yoğun Osmanlı'nın terörünün yaşandığı bu ortamda yaşadı.

Aşağıda verdiğimiz bazı Osmanlı fetvaları, “adaletname”leri, bu yüzyılda - Yavuz Selim, Kanuni Süleyman, Sarı Selim ve 3.Murat dönemlerinde – Anadolu'nun *Alevi-Bektaşî (Kızılbaş- Rafizî) Türkmen, Zaza* vd. yoksullarına uyguladığı terörü çeşitli yönleriyle sergilemektedir.

“Alevinin katli vaciptir!”

Altmış yıl önce, Ahmet Refik adlı bir araştırmacı, 16.yüzyılda Alevilere uygulanan terörü şöyle anlatmaktadır:

“Osmanlı idaresinde,... Rafizilerin (Alevilerin) 'defter idülüb' öldürülmeleri, bazılarının 'Kızıl Irmağ'a ilka' (Kızılırmak'a atılmaları-Kavgâ), bazılarının 'ihrakı-binnar'

¹⁵ *Kavgâ*'nın introsu: İsmail Kaygusuz'la Mercan Köklü'nün derlediği çeşitli belgeler, 16.yüzyıldaki Sünni Osmanlı terörünün çeşitli yönlerini gözler önüne seriyor.

edilmeleri (yani diri diri ateşe atılarak yakılmaları- *Kavga*) düzenli bir sistem dahilinde tatbik edilmiştir. Rafizileri bulup ortaya çıkarmak için casuslar tayin olunduğu gibi, Bektaşî zaviyeleri de edilen ihbar üzerine, teftiş altında bulundurulmuştur.” (A.Refik, *16.Asırda Rafizilik ve Bektaşilik*, 1932, s.12)

Müftü Hamza'nın, Yavuz Selim'in Alevi katliamını meşrulaştıran şu fetvası, Osmanlı'nın Anadolu yoksullarına karşı işlediği suçun ayrıntılı çerçevesini çizmektedir:

“Ey Müslümanlar bilin ve haberdar olun ki, reisleri Erdebiloğlu İsmail olan Kızılbaş topluluğu, Peygamberimizin şeriatını, sünnetini, islam dinini, din ilmini, iyiyi ve doğruyu beyan eden Kuran'ı küçük gördüler. Kutsal Kuran'ı, öteki din kitaplarını tahkir ettiler ve onları ateşe atarak yaktılar. Hatta kendi mel'un reislerini Tanrı yerine koyup ona secde ettiler. Hazreti Ebubekir'e, Hazreti Ömer'e söğüp, onların halifeliklerini inkar ettiler. Peygamberimizin karısı Ayşe anamıza iftira ettiler ve sövdüler. Peygamberimizin şeriatını ve İslam dinini ortadan kaldırmayı düşündüler. Onların burada bahsedilen ve bunlara benzeyen öteki kötü sözleri ve hareketleri benim ve öteki bütün islam dininin alimleri tarafından açıkca bilinmektedir. Bu nedenlerden ötürü şeriat hükmünün ve kitaplarımızın verdiği haklarla, bu topluluğun *kâfirler ve dinsizler topluluğu* olduğuna dair fetva verdik. Onlara sempati gösteren, batıl dinlerini kabul eden ve yardımcı olanlar da kafir ve dinsizlerdir. Bu gibi kimselerin topluluğunu dağıtmak bütün müslümanların vazifesidir. Bu arada, müslümanlardan ölen kutsal şehitlerin yeri cennet'i ala'dır. O kâfirlerden ölenler ise, hakir olup cehennemin dibinde yer tutacaklardır. Bu topluluğun durumu kâfirlerin (kitap sahibi hristiyan ve yahudilerin) halinden daha kötüdür.

Bu topluluğun kestiği veya gerek şahinle gerek ok ile gerekse köpek ile avladığı hayvanlar murdardır. Onların gerek kendi aralarında gerekse başka topluluklarla yaptıkları evlenmeler muteber değildir. Bunlara miras bırakılmaz. Sadece İslamın Sultanının, onlara ait kasaba varsa, o kasabanın bütün insanlarını öldürüp mallarını, miraslarını, evlatlarını alma hakkı vardır. Ancak bu mallar İslamın Gazileri arasında taksim edilmelidir. Bu toplamadan sonra onların tövbe ve nedametlerine inanmamalı ve hepsi öldürülmelidir. Hatta bu şehirde onlardan olduğu bilinen veya onlarla birlik olduğu tesbit edilen kimse öldürülmelidir. Bu türlü topluluk hem kâfir ve imansız hem de kötülük yapan kimselerdir. Bu iki sebepten onların öldürülmesi vacipdir. Dine yardım edenlere Allah yardım eder, müslümana kötülük yapanlara Allah da kötülük eder (Bi saru Görez ismiyle maruf Müftü Hamza)” (Şehabettin Tekindağ, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi”, *Tarih Dergisi*, Sayı:22 Mart 1967, s.54-55) (abç)

Kürt beyi İdris-i Bitlisi'nin oğlu Defterdar Ebu'l-Fadl Mehmet Efendi, Osmanlı'nın Şafi Kürt egemenlerini yanına alarak Anadolu 'nun Alevi Türkmen-Zaza çoğunluğuna karşı giriştiği katliamı, Yavuz Selim'e ithaf ettiği yapıtında şöyle anlatıyor:

“Herşeyi bilen Sultan, o kavmin uşaklarını kısım kısım ve isim isim yazmak üzere, memleketin her tarafına bilgin katipler gönderdi. Yedi yaşından yetmiş yaşına kadar olanların defterleri divana getirilmek üzere emredildi; getirilen defterlere nazaran, ihtiyar, genç 40 bin kişi yazılmıştı, ondan sonra her memleketin hakimlerine memurlar defterler getirdiler; bunların gittikleri yerlerde kılınc kullanılarak, bu memleketlerdeki maktullerin adedi 40 bini geçti.” (Defterdar

Ebu'!- Fadl Mehmet Efendi, “Hükm-i katl-i âm-ı cemâat-ı Kızılbaş der memalik-i Rûm-ı ma'delet-tuhum”, aktaran Şehabettin Tekindağ, *agy*, s.56)

Belgeyi yayınlayan Şehabettin Tekindağ, Sünni ülemanın bu konuda çok sayıda fetva ve risale yazmış olduğunu da bildirmektedir. Tekindağ'a göre Alevi katliamı rasgele bir uygulama değil, bir cihad' dı:

“İbn Kemal'in,.. Risalesinde (fî tekfîr-i'r-revâfiz) (Risâle li'l-Mevlâ es-şehir bi-İbn Kemali'l- Vezir) Şah İsmail ile ehl-i Şi'a hakkındaki sünni görüşü görmek mümkündür. Bu risalede küfr ile irtidadına hükm edilen Şah İsmail ile askerlerine karşı açılacak savaşların, diğer din düşmanları ile yapılacak savaşlar gibi cihad sayılacağı belirtiliyor, umumiyetle, Şi'ilerin öldürülmesinin caiz olup, mallarının helal, nihaklarının ise batıl olduğu açıklanıyor idi. [Dipnot: Risalenin sonunda şu kayıt bulunmaktadır: 'Bu mes'ele beyânında ne buyururlar ki Kızılbaş tâyifesinin şer'en kı'tâli helâl olub asker-i İslamdan ânları katl iden gâzi ve ellerinde maktûl olan şehid olurmu beyân buyurub müsâb olına, el-cevab: olur, gazây-ı ekber ve şehâdet-i azîmedir, harreru'l-fakir Ahmed' “] (Ş.Tekindağ, *agy*, s. 55-56)

Kızılbaş takibatı, kitapların yakılması, Alevi kırımı Yavuz'dan sonra da sürdü. Osmanlı hilesi Dedebabalık kurumu bu dönemde Alevi-Bektaşî toplumuna dayatıldı. Dersim, *o günden bugüne* onurlu bir direniş örneği sergilerken, “ Yavuz Sultan Selim zamanında Kızılbaşlar'a karşı cephe alarak müsbet ve hayırlı hizmetlerde bulunan ve şimdi de devlete doğrulukla hizmetler ifa eden” Şafi Kürt egemenler, Aleviliğe karşı Osmanlı'ya verdikleri “hizmetin” karşılığında Kanuni döneminde de (1520-1566) ödüllendirildiler. (K.Cemil Paşa, *Doza Kürdistan*, 1991, dipnot 54, s.234)

Yunus da Bedreddin de kafir!

Kanuni ve Sarı Selim dönemlerinde, 1545'ten 1574'e dek Şeyhülislamık yapan Ebusuud Efendi'nin verdiği şu fetvalar Osmanlı'nın Aleviliğe tutumunu daha da aydınlatmaktadır:

“Soru: Bir kişi açıktan açığa Ramazan gününde yemek yese, sorgulaması sırasında; 'Ramazan hadistir, düzme koşmadır...' diye yanıt verse ve bu sözünde dirense, ona ne yapmak gerekir?

“Yanıt: Elbette öldürölmesi gereklidir.

“Soru: Kızılbaş topluluğunun topluca öldürölmesi dine göre helal mıdır? Bunları öldürenler gazi, bu öldürme sırasında yaşamını yitirenler de şehit olur mu?

“Yanıt: Kızılbaşların topluca öldürölmesi elbetteki dinimizce helaldır. Bu en büyük ve en kutsal savaştır... Bu yolda ölmek şehitliğin en ulusudur.

“Soru: Kızılbaşların öldürölmesi, İslam Sultanına; yani padişahımıza düşmanlık besledikleri için mi şart olmaktadır yoksa başka nedenleri var mıdır?

“Yanıt: Bunlar hem Sultana isyan ederler, hem de dinsizdirler...

“Soru: Kızılbaşların önderinin Tanrı peygamberi Muhammed'in soyundan olduğu söyleniyor. Bu durumda Kızılbaşların öldürölmelerinin helal olduğundan kuşku duyulmaz mı?

“Yanıt: Haşa, en küçük kuşku duyulmaz. Kızılbaşların yaptıkları kötü işler, o temiz peygamber soyuyla bir ilgileri olmadığını göstermeğe yeter...

“Soru: Kızılbaşların Şii oldukları söyleniyor, 'La ilahe illa

Allah' diyorlar. Kendilerine uygulanan bu derece sıklığın nedenini açıklar mısınız?

“Yanıt: Onlar Şii de değildirler. Zaten peygamberimiz 'Yetmiş üç yoldan ehli sünnet dışındakiler yanacaktır...' diyerek onların durumlarını belirtmiştir. Kızılbaşlar bu yetmiş üç yolun tam olarak birinden değildirler. Her birinden bir parça kötülük ve bozgunculuk alıp, yarattıkları sapıklık ve küfürlerine katarak bir dinsizlik yolu kurmuşlardır...

“O zalimler ulu Kuran'ı, kutsal şeriatı, yani İslam dinini hafife almakta ve dinsel kitaplara söverek ateşe atmaktadırlar. Şeriat alimlerini kırmakta ve saygı göstermemektedirler. Kendi önderleri sapık haini Tanrı yerine koyarak ona secde etmekteler.

“Ayrıca Ebubekir, Ömer ve Osman'a lanet ettiklerinden dolayı da kâfirdirler. Doğruluğu tartışılmayacak olan Ayşe anamızın erdemine dil uzatarak Kuran'ı yalanlamakta ve böylece de kâfir olmaktadırlar. Bu yolla Peygamberimize küfür etmiş sayılırlar. Bu yüzden bütün Kızılbaşların büyüğü küçüğüyle, kentleri ve eserleriyle yokedilmeleri şarttır. Bunların kâfir olduklarından kuşku duyanlar da kâfir olur... Kızılbaşların öldürülmeleri diğer kâfirlerin yok edilmelerinden çok daha önemlidir...

“Kızılbaş askerleri için ne yapılması konusunda da bir ayırım yoktur. Fakat köylerde ve kentlerde kendi hallerinde ve doğrulukla oturup Kızılbaşların nitelik ve davranışlarından arınmış, dışları da buna uygun kimselerin, yalanları ortaya çıkmadığı sürece bu uygulamalardan kurtulmaları gerekir...

“Soru: Padişah buyruğuyla Kızılbaş topluluğu kılıçtan geçirilip, büyüğü küçüğü tutsak alındığında, yakalananların bazıları Ermeni olduklarını söylerse bu durumdan kurtulurlar

mı?

“Yanıt: Ermeniler kurtulurlar. Eğer Ermeniler Kızılbaş askeriyle birleşerek, İslam askeri, yani Osmanlılar üzerine gelmemişlerse dine göre tutsak edilemezler...

“Soru: İlk büyük halifelere söven bir Kızılbaşı öldürüne ne yapılır?

“Yanıt: Bu nedenle öldürmüşse hiçbir şey yapılmaz.

“Soru: Müezzin ezan okurken, bir kişi; 'Bin kere seslensen, bizden sana varan olmaz!' dese, ona ne yapmak gerekir?

“Yanıt: Bu bir alaydır... Söyleyen kâfir, karısı da boş olur.

“Soru: Bir kişi diğerini şeriat yoluna çağırırsa, diğeri ise 'Sana da şeriatına da lanet!' dese ne yapmak gerekir?

“Yanıt: Bunu söyleyen kâfirdir, dolayısıyla öldürülmesi şarttır.

“Soru: Bir bölük insan, namaz kılmayıp ve ramazan orucunun farz olduğunu yadsısa, Ramazan ayında oruç tutmasa ve 'biz yoksul insanlarız. Bize beş altı gün oruç tutmak yeridir...' ve yine 'şarabın yapıldığı bağlara bakanlar bizleriz, şarap bizim emeğimizin ürünüdür, bu yüzden bize helaldir...' deseler ve kadınlarıyla birlikte şarap içseler... Ayrıca kâfirlerin (Hristiyanlar) toplantı günlerinde onlara uysalar, inançlarına saygı duysalar... Bunun gibi şeriata aykırı birçok davranışlarda bulunsalar bu insanlara ve bunlara müslüman gözüyle bakanlara ne yapmak gerekir?

“Yanıt: Hepsi dinsiz ve kâfirdirler, öldürülmeleri gerektir!

“Soru: Şeyh Bedrettin Simavi ki *Varidat* sahibidir; 'Bedrettin yandaşlarına küfür ve lanet etmeyen kâfirdir!' diyen birisine ne yapmalıdır?

“Yanıt: Bedrettin yandaşlarına kâfir demek doğrudur...” (M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi Fetvaları*, s.83'den başlayarak değişik fetvalardan aktaran Rıza Zelyut, *Osmanlıda Karşı Düşünce ve İdam Edilenler*, İstanbul 1986, s.34-41)

29 yıla yakın Şeyhülislamlık yapan, Osmanlı devletinin bu büyük din “bilgini “ Alevi-Bektaşilerin, dindışı özgür düşüncelerin amansız düşmanıdır. Öyle sınırsız bir düşmanlık ki, kendisinden 200 yıl önce yaşamış Yunus Emre ve 100 yıl önce yaşamış Şeyh Bedreddin için ölüm fetvaları çıkartmakta, ve onların yapıtlarını okuyan ve düşüncelerini benimseyenler “kâfir ve katli vaciptir” diyebilmektedir. Kanuni Süleyman, onun fetvalarına yaslanıp, köylere casuslar sokarak Rafizi-Kızılbaş avına çıkmıştır.

Aşağıda, Pir Sultan'ın yaşadığı döneme (Sarı Selim, 3.Murat) ait bazı buyrukları (hükmü şerif) bugünkü Türkçeye ve kısaltarak veriyoruz. Belgeler, fazla açıklama gerektirmiyor. (Parantez içindekileri biz koyduk.)

Osmanlı “adaletname”leri

DENİZLİ'DE SARI BABA ZAVİYESİNİN TEFTİŞİ

Anadolu beylerbeyi ve Denizli kadısına: Bu sene yüce katıma yazı sunulup, Denizli kazasındaki Sarı Baba tekkesinde toplanan ışıkların (dervişlerin) dinimize aykırı davrandıkları ve şeriattan sapmış oldukları ihbar edilmiştir. Gece gündüz saz ve söz ile fisk ü fücür (ana bacı tanımadan birbirine girmek) ederlermiş. Ömer ve Osman adındaki kişiler tekkeye geldiklerinde, isimlerini değiştirmeden ziyarete izin

vermiyorlarmış. Ve ziyarete varan kimselere önce dışarıda secde ettirir sonra içeri sokarlarmış.

Ayrıca oradakilerin hepsi sürekli tarikatçı olup, niçin namaz kılmazsınız? diye sorulduğunda, “bu veliye hizmet etmek, ibadet olarak bize yeterlidir” derlirmiş. O diyarın kötü adamları ve eşkiyasının hepsi onlara mürid olup, Sünnilere büyük kin ve düşmanlık güderlirmiş...

Buyurdum ki yüce buyruğum vardığında, sözü edilen kişilerin hal ve davranışlarını iyi anlamak üzere adamlar gönderesiniz. Ancak tarafınızdan gönderilecek adamlarınız tebdil gide, yani kılık değiştirip, gizli bir hafiye olarak aralarına karışa. Sürekli aleyhime görüne ve öyle gizli aralarına karışa ki o dervişlerin, konuşma ve tavırlarından hakkıyla haberdar olalar... Hal ve tavırlarını kadı aracılığıyla ve şeriat hükümlerince denetleyip,.. yoldan sapmış olanları yakalayıp hapsedesiniz. Fi 23 Rebiülahir 975 (Ulaştırmak için Kapudana gönderildi.) (1567)

AMASYA'DA SÜLEYMAN FAKİH'İN YOKEDİLMESİ

Amasya begine hükümdür: Budak Özi kazasında Süleyman Fakih adındaki kişi Yukarı Canip (İran) halifelerinden olup, bazı melahid ve müfsidin (dinsel sapıklar ve fesatçılar olarak nitelenen Aleviler) ile işbirliği içinde toplantılar yaptığı ve halkı baştanı çıkardığı bildirilmektedir.

Buyurdum ki, fermanım oraya vardıkta adı geçen Süleyman'ı ve peşinden giden sapkınları, fesatçıları hafiyyeten (gizliden gizliye) sorup araştırāsın. Eğer zikredilen kişi gerçekten İran'dan gelmiş halifelerden biriye; sapkınlık edip şeriata aykırı davranışlarda bulunuyor ve gayrimeşru evza (vaazlar) ile hareket etmekteye; hiçkimseye sezdirmeden el altından, toprak kadısı aracılığıyla onu ve yandaşlarını yakalatıp, Kızılırmag'a iletüp iğrak eyliyesin (boğdurasın). Ve yahud ahar vecih ve münasib görüldüğü üzere, hırsızlık ve haramilik eylediler deyu iddia

eyleyüb haklarından gelesin! Fi 22 rebiülevvel 976 (Mehmed Çavuş'a virildi) (1568)

AMASYA VE MERZİFON'DAKİ KIZILBAŞLARIN CEZALANDIRILMASI

Amasya beyine ve Merzifon kadısına hükümdür: Gönderdiğin mektup ve sicile karşılık, yüce buyruğumla Kızılbaş adıyla anılan şeriat sapkınlarının denetlenmesini istemiştin.

Bizzat Merzifon'da ermiş olduğuna inanılan Vehap Dede ve Mehmet ile Veli adındaki kimselerin durumları teftiş edildiğinde, şer'i şerife (kutsal şeriata) aykırı eylem ve kabahatları görülmüştür; açıkça rezillik ettikleri ve Kızılbaş oldukları adil müslümanların tanıklıklarıyla tesbit edilip, gereğince karar verildiğini ve haklarındaki ilgili yasal maddelerin aynen sicile geçirildiğini bildiriyorsun.

Şimdi buyurdum ki fermanım oraya varır varmaz, hiç vakit geçirmeden adı geçen kişileri, güvenilir ve sağlam adamlarının yedinde padişahlık eşiğime gönderesin ... Fi 2 Zilkade 978 (1570)

KASTAMONİ VETAŞKÖPRÜ'DEKİ KIZILBAŞLARIN CEZALANDIRILMASI

Kastamoni beyine, Küre ve Taşköprü kadılarına hükümdür: Bu yıl Taşköprü kazasına bağlı, Hamid Yugu köyü halkı İlyas adında bir kimseyi yüce makamıma göndermiş. Bu kişi, adı geçen köyün çevresindeki Hacı Yölük, Kırca Kaya ve Kızılca Viran köylerinde pek çok Kızılbaşın yaşamakta olduğunu bildirmiştir. Hatta Hacı Yüğü köyünde Kara Recep adındaki kişi Kızılbaş olup, hatunu kadılıktaki şeriat meclisine gelerek kocası için; “Kızılbaştır, kendisi gibi Kızılbaşlarla gece ıssız bir eve girip saz ve çalgı çalar ve diğer eğlencelerle birbirlerine karışırlar, ondan sonra mum söndürüp, birbirlerinin avratlarını kullanırlar” demiş ve bu konuştukları kayda geçirilmiştir

Bu sicil kaydının suretini gördükten sonra buyurdum ki,.. bu konu üzerinde gereği gibi durula. Olayı, sanıklar ve suçlayanlar

açısından iyice inceleyip araştırınız. O gibilerini dahi, yazıldığı üzere toplantı halindeyken basarak hepsini tutuklayasın. İsimlerini ve yaptıklarını tüm ayrıntılarıyla yazdıktan sonra eşliğime arzeyeleyesin. (Adı geçen köy halkından Hızır'a verildi) Fi 8 Rebiülevvel 979 (1571)

RAFİZİLİĞE AİT KİTAPLARA ELKONULMASI

Çorum beğine ve Ortapare kadısına hükümdür: Daha önce casus Kara Yakup Rafizi olarak tanınan Fakih adlı kimse tarafından arzuhal getirmişti. Arzuhalda şöyle denilmektedir: "Ortapare kazasına bağlı Khaman cemaatından Veli Fakih adındaki kimse Kızılbaş diyarından geldiği zaman 34 adet ciltli Rafizi kitapları getirip, benim yanıma emanet koymuştu. Kitaplar alındıktan sonra Kara Yakup beni tutuklayıp hapse attı. Şimdiki halde adı geçen kitaplar yanımda bulunmamaktadır. Onları aynı topluluktan Eğinözi adlı kışlakta Selim Fakih'e verdim. O da Yunus ve Kilabi'ye teslim ederek, memlekete sokmak üzere olduklarını haber veriyorum."

Şimdi buyurdum ki adı geçen kitaplar hafiyyeten (gizli olarak) ele geçirilip süddei saadetime (eşliğime) arzolunsun. Ayrıca hükmü şerifimde zikredilen casus Kara Yakup oraya vardıkta, bu babda gereği gibi ona mukayyet olun. Önce gizlice araştırın; adı geçen kitapları arzuhal ettiği gibi Fakih, gerçekten Selim Fakih'e, o da Yunus ve Kilabi'ye vermiş midir? Yoksa olay doğru değil midir? Temam gavrına irüşüb (tam gerçeği, kökenini anlayıp), sözü edilen kitaplar her nerdeyse bularak elkoyup, adı geçen kişileri de tutukladıktan sonra, olup bitenleri yazup arz idesiz ... (Adı geçen Kara Yakup'a verildi.) 19 Ramazan 984 (1576)

ADANA'DA RAFİZİ KÖRTATAR'INTUTUKLANMASI

Adana beğine hüküm ola ki; haliya Kasun kadısı mektup gönderüb, kazai mezbura (adı geçen kaza) tabi Cemaati Dokuz

dan Kör Tatar demekle maruf kimesne (kimse) eba an ced (atadan dededen) Rafızı (Kızılbaş, Alevi) olup, bu ane galinceye dek revafız (Rafıziler) cemiyetini hafiyetten (gizliden) haliya (şimdi) aşikare ider olup ve nice Sünnileri dahi mezhebinden çıkarub başına cem idüb, cemiyetten hali olmayub ve vilayet halkından bin nefer kimesneye hüküm idub, her davada bu cümleye reis olup, nice müslümanlara şahidi zor ikamet idüb (zorla ayaklandırma) ve bazı kimesneye iftira eyleyüb vilayet halkına ihtilal vormüş deyi arz etmegin (arzetmen üzerine) buyurdum ki vüsul buldukta (oraya vardığında) tehir etmeyüb, mezburu ele getirub (zikredilen kişiyi yakalayıp), dahi toprak kadısı mahzarında (huzurlarında) ayanı Vilayetten (ilin ileri gelenlerinden) ve bigarez (garezsiz, tarafsız) kimesnelerden (kimse- lerden) ahvalini hak üzre teftiş. idub göresin! Arz olunduğu üzere mülhid (imansız, sapkın) ve Rafızı olursa, muktezayı şer üzre lazım geleni icra edesin (Şeriat ilkeleri üzere gerekeni yapasın). Ehli fesad ve Rafızıye asla ruhsat vermeyesin! Fi 12 c. 985 (1577)

ELBİSTAN'DA BİR KIZILBAŞ'IN KATLI

Zülkadiriye beylerbeyi ve Elbistan kadısına hükümdür: Sen ki kadısın mektup gönderip, Elbistan kazasına bağlı İnaç köyünden Yitilmiş Abdal adını taşıyan bir kimse için Kızılbaş olup, şeriatla hakkından gelinmek lazımdır diye bildirmişsin.

Şimdi adı geçeni yakalamanı emrediyorum: Buyruğum sana ulaşır ulaşmaz, mezburu ahar töhmet namı ile ele getirüb (adı zikredilen adamı, ağır bir suç yükleyerek veya ağır bir cürüm adına yakalayıp) ahvalini, şeriat hükümleri gereğince göresin... Sabıkan Rafızı ve ilhad üzere olanlar hakkında irsal olunan (eskiden Alevi-Rafızı ve dinsiz olanlar için çıkarılmış) hükmü hümayunum gereğince iş göresin. O kişinin dahi şer' ile hakkından gele, katlini tamam kılasın! Fi 25 Recep 985 (1577)

DÜZMECE ŞAH İSMAİL'E NEZİR GÖNDERENLERİN KATLI

Malatya begine hükümdür: Adı geçen livaya (sancak) bağlı İz(o)lü, Rışvan, Eşkanlı, Solaklu, Şeyh Hüseyinlü, Soydanlu, Egirbüklü, Adaklu, Kalaçaklu, Bezki, Çakallu, Mihriman, Karasaz ve Kömürlü cemaatları, Şah İsmail namıyla ortaya çıkmış eşkiyaya nezir (hakullah) gönderip, ardından giderlermiş. İçlerinden Mehmet namında biri yakalanıp, yüce katıma gönderildiğinde “bu cemaatların içlerinden kimlerin nezir gönderdiklerini ben bilirim” diyerek, hepsini tek tek anlatmıştır. Bu kişi, söyledikleri kaydedildikten sonra o tarafa bağlı olarak geri gönderilmiştir.

Buyurdum ki fermanım ulaştığında, hiç zaman geçirmeden zikrolunan cemaatların içinde Rafızı ve mülhid (dinsiz, dinden sapmış) olarak tanınan, adı geçen eşkiyaya sadaka ve nezir gönderen herkimlerse, tam bilgi alıp hemen tutuklayınız ... Fi 2 Recep 986 (1578)

AMASYA'DAKİ KIZILBAŞLARIN CEZALANDIRILMASI

Amasya kadısına ve Amasya beğine; Çorum, Zile, Turhal ve İskilib, Osmancık ve Artukabad, Hüseyinabad, Güleş, Ortapare, İncebazar, Mecidözü, Kazabad, Katar ve Karah(i)sari, Demürlü ve Havsza kadılarına hükümdür: Zikrolunan kasaba ve köylerde dinden sapmış kişiler ve Kızılbaş toplulukları bulunup, çar yarı güzine (Ebubekir, Ömer, Osman) küfrettikleri ve Sünni müslümanlara açıktan “Yezit geldi!” diye sözler söyledikleri ve gice ile cemiyet idüb, avretlerini ve kızlarını meclislerine getirüb, birbirlerinin avretlerini kızlarını tasamıf idüb, namaz ve oruç bilmedikleri ihbar edilmiştir. Ayrıca oğullarına Ebubekir, Ömer ve Osman adlarını takmadıkları ve içlerinde bu isimli hiç kimsenin bulunmayışı dahi, dinsiz ve sapkınlıklarını aşıkâr kılar.

İçlerinden Halife namındaki kimseler, yukarı Canip'den

(İran) çizmeler ve esvap getirtip, giyip dolaşmakta ve birbirlerini ziyaret etmekteymiş. Bu topluluklardan Celal Halife ve Resul Halife inanç uğruna çıkıp toplantı yapmış; fitne ve fesada girişmişlerdir. Bu ve benzeri inanç ve bütün eylemlerin suç ve şeriata aykırı oldukları açıktır.

Bu konuda saray çavuşlarından Ahmed Çavuş'un girişim ve aracılığıyla durumları teftiş olunup, yerinde görülmesini ferman buyurdum... Eğer şer'i şerife aykırı olarak haşa çar yar güzine küfrettikleri, güvenilir ve tarafsız müslümanların yüzyüze tanıklıklarıyla insan hesabı kesin olarak ortaya çıkarsa, bu sabit suçları olduğu gibi kaydediniz. Bunları ve benzeri diğer sapkınları sağlamca hepsedip, olup bitenleri bana arzeyeleyesiniz! Daha sonra haklarında yüce buyruğum ne olursa, ona göre hareket edesiniz... (Çavuşun kardeşi Hasan'a verildi) Fi 28 b. 992 (1583)

Açık değil mi?

Yukarıdaki belgeler, okuyucunun rahatça anlayıp değerlendirebileceği kadar açıktır. Osmanlı araştırmacılarının “adaletname” olarak nitelediği bu hükmü şerifler, Osmanlı hukukuna göre Aleviliği cürüm saymaktadır. Şeriata dayalı bu “adaletin” öğeleri baskı, zulüm, Aleviliğe iftira, ihbarcılık, toplum içine hafiyeler sokmak, insanları yakalayıp Kızılırmak'ta boğdurmak ya da yakmaktır. Belgeler, devletin bu politikasının nasıl en küçük birimlere kadar indirilmiş olduğunu da yansıtmaktadır.

Pir Sultan'ın, ondan önceki ve sonraki Alevi kuşakların hangi zulme başkaldırdığı açık değil mi?

İsmail Kaygusuz - Mercan Köklü, KAVGA Sayı 18, Ağustos 1992

LONDRA'DA İLK CEM

“Cem tutalım Yola Gidelim”¹⁶

Dedemiz oturdu Post'a
 Dua verdi Rehber dostu
 Zakir saz çalmakta usta
 Bacılarım cemimiz var

Kapıcı kapıda durdu
 Cem'i zahirden korudu
 Gözcü de düzeni kurdu
 Taliplerim cemimiz var. ..

Belinde kırmızı bezden kemerbest, ayakları yalınayak, aydınlık yüzlü Sakine bacı, süpürgesiyle geldi. “Allah Muhammed Ali!” diye çığırşarak Meydan'ı süpürdü. Çıkan “tozları” halının bir ucunu kaldırıp altına itiverdi. Sonra “sırrı sır edenin demine Hüüü!” deyip, Meydanın ortasında Mansur dârına durdu. Ayaklarını mühürledi, ardından bir tercuman okudu. Sonra eğilip Fazlı dârına geçti. Dede'den hizmet duasını bekledi.

Süpürgeci bacı Dede'den duasını alınca, niyaz edip hizmetinin başına geçti. Artık Meydan açılmış, Cem başlayacaktı. Süpürgecinin dâra durmasıyla Dede ihtar etmiş ve canların hepsi dizgelip edeb-erkan olmuştu.

Londra'da ilk kez yapılan bir temsili Alevi Cemi'ndeyiz. 12 hizmetler görülmektedir...

DERTLİ DİVANİ KİMDİR?

Üç ve Yedi Ocak 1992 günleri için Londra İşçi Birliği (LİB) salonu Cemevi düzenine sokulmuş. Yerlere halılar, kilimler serilmiş,

¹⁶ *Kervan'ın* introsu: İsmail Kaygusuz, Londra İşçi Birliği'nin girişimiyle Dertli Divani Baba'nın 3 ve 7 Ocak 1993 tarihlerinde topladığı iki Cemi anlatıyor

yaygılar yolluklar yayılmış, postlar atılmış ve duvar diplerine yastıklar konulmuş. Bir dizinde arslan, öbüründe ceylanın başını okşayan büyük boy Hacı Bektaş Veli tablosunun önündeki Pir postunda karayağz bir genç adam oturuyor.

Hacı Bektaş Dergahı'ndan icazetli (izin belgesi) Mürşid vekili *Aşık Dertli Divani*'ydi bu kişi. Henüz 31 yaşındaki Güneydoğulu bu Türkmen delikanlısı, deneyimli olgun bir kişilik içinde, makamını doldurmaktaydı.¹⁷

Kendi nefeslerini ve deyişlerini çalıp söyleyen Alevi-Bektaş Babası Dertli Divani, Urfa'nın Kısas köyünden çıkmış, Adıyaman, Maraş, Malatya, Sivas, Tokat, Kırşehir, Eskişehir, Ankara, İstanbul'u dolaşıyor, köylerinde ve kasabalarında görgü cemleri yönetiyor. Yolunu-süreğini unutmuş, unutturulmuş Alevi canlara inançlarının gerektirdiği ilkeleri yineliyor, saziyla sözüyle yeniden öğretiyor.

Dedelerimizin Hacı Bektaş Dergahı'nı merkez kabul etmesi, oradan yapılacak düzenlemelere uyması ve geçmişte olduğu gibi, Alevi toplumuna hizmetlerini oradan "İcazet" olarak "Yolu Birlik" yürütmeleri, bugünkü yeniden yapılanmanın en temel noktalarındandır.

İşte, Dertli Divani Baba, bunu kuşaklar boyu yerine getiren bir soyun evladı, Büryani Baba'nın oğlu. Gittiği her yerde "cemevlerimizi kurup görgü cemlerimizi yapalım, perşembeyi cumaya bağlayan akşamlar cemolup 12 hizmetleri görelim" diyor.

Gel didara müşerref ol
Ağyarı kaldır aradan
Ara kendinde Hakk'ı bul
Boş gitmeyesin dünyadan

¹⁷ *Derleyenin notu:* Dertli Divani Baba'yla yapılmış güzel bir söyleşi için aşağıdaki linke tıklayınız: https://emarakfi.net/wp-content/uploads/TKP-IS/Kavga-Kervan/PDF/Kervan/kervan_s23_0193.pdf

Secde eyleme divara
Olursun işten avara

Değişlerinde tasavvufu, Alevi felsefesini, Alevi inancını, Alevice yaşamayı işleyen Dertli Divani Baba, hem geleneksel Dede'den beklenen aşıklık özelliğine sahip, hem de günümüz koşullarının gerekli kıldığı bilgiyle donanmış. Ve sürekli öğrenme çabasında.

Dertli Divani Baba, şiirlerinde yansıyan Alevi-Bektaşî güzellemesini, ince anlamlı alayı, erdemi, bilgilendirme ve öğütlerini sazının telleriyle dillendiriyor ve şöyle diyor:

Divani gafletten uyan
Bir gerçek mürşide dayan
Yazdan odunun almayan
Kışın yandırır küreği

1992'nin son günlerinde Londra'da düzenlenen Yılbaşı Konseri'ne Sabahat Akkiraz, Deste Günaydın ve konuk sanatçı Edibe Sulari ile birlikte katılan Dertli Divani Can, “Londra'da bir cem tualım” önerisini sevinçle karşıladı. Dergah'ın kendisine gerekli izni vermesiyle Cem hazırlığına girildi. Londra Alevi-Bektaşî-Cem ve Kültür Evi için çalışmalar yapmakta olan Girişim Komitesi, Dede'nin başkanlığında toplandı. Hizmet görebilecekler saptandı, görev bölümü yapıldı.

Gerek bu toplantıda, gerekse ev ziyaretlerinde, “Cem'e musahibi olmayan, evli olmayan giremez”, “sosyal ve ekonomik koşullar birçoğumuzu düşkün duruma sokmuştur. Düşkün talip nasıl Cem'e girebilir?”, “Alevi olmayanların Cem'e girip, hizmet görmeleri söz konusu olmamalıdır” türünden itirazlar gelmişti.

Dertli Divani Baba, bu tür itirazları çok yerinde açıklamalarla yanıtladı. Hünkar Hacı Bektaş'ın ırk, cins farkı gözetmeyen, 72 millete aynı gözle bakan, eşitlikçi düşüncesinin ilkelerini açıkladı. Özetle şöyle dedi:

“Yapacağımız temsili Cemimize düşkünü de gelir şaşkını da, ikrarlısı da ikrarsızı da. Bu cemimizde küfür iman olur. Cemimizde eşikte oturan da döşekte oturan da birdir. Cemimize kendini Alevi-Bektaşî hissedene herkes girebilir. Gönül kapılarımız açıktır!”

LONDRA'DA İKİ CEM

Bir hafta gibi kısa bir zamanda duyurulmasına rağmen, her iki cem günü de LİB salonu tıkabasa doluydu.

İlk toplanan cemde, Türkiye'nin çeşitli yörelerinden gelmiş, genç-yaşlı, kadın-erkek canlarda başlangıçta, uzun yıllar ceme katılmamış olmanın, ya da ilk kez katılmanın verdiği bir heyecan, ürkeklik vardı. Ancak, cemde canların sorduğu sorulara Dede'den doyurucu yanıtlar geldikçe, saatlerin ilerlemesine rağmen canların Dede'nin ağzından çıkanı cankulağıyla dinleme isteği daha ağır bastı. “Cemevi'nin gerekliliği” üzerinde görüş birliği oluştu.

Ertesi hafta içinde yapılan ikinci cem, birincisine göre daha düzenli, daha inançlı ve kararlıydı. İlk ceme katılmış olan canların bacıların davranışlarındaki şaşkınlık geçmiş, hizmet sahipleri görevlerini daha çok kavramışlardı. Coşku, uyum daha fazlaydı. Ceme katılan gençlerimizin, bacılarımızın sayısındaki artış ve disiplinleri, cemi daha da güzelleştirmişti.

Süpürgeci bacının hizmet alması Meydan'ı açmış, ceme başlanması için Pir Meydan'ı simgesel olarak aklanıp paklanmıştı. Artık nurlanması gerekiyordu. Dede *delilciyi* (çerağcı) çağırdı. Ve belinde kemerbest Delilci, bir tepsiye dizilmiş 12 mumla geldi Meydan'a. Çıplak ayaklarını mühürleyip Mansur dârına durdu ve bir tercuman okudu. Sonra Nesimi dârına geçip (edeberkan) mumları tek tek yaktı. Yeniden Mansur dârına durdu. Ayağa kalkıp, ayak mühürleyerek Çerağ tepsisini iki eliyle tutup beklemeye koyuldu.

Delilci baba sanki kendisi ışık olmuş, meydanın orta yerinden, cemi-cemaatı aydınlatıyordu. Dede sazı eline almış düvazımam okumaya başlamıştı. Sağında, zâkir hizmetlileri olarak görevlendirdiği Talipler Topluluğu, Rıza Yürükoğlu Can'ın liderliğinde altı sazla kendisine eşlik ediyor ve topluluk korusu da nakaratlara katılıyordu.

Medet Allah ya Muhammed ya Ali!
Bizi dergahından mahrum eyleme!
Pirim Hünkar Hacı Bektaşî Veli!
Bizi dergahından mahrum eyleme!

Bu uzunca nefesle Oniki İmamın anılması bitinceye değin Delilci dârda bekledi. Çeşitli bölgelerin Alevi insanları kadını, erkeği, yaşlısı ve genciyle cem salonunu, doldurmuştu. Yaşlılar çocukluk ya da gençliklerinden cem anılarını düşünerek, hiç cem görmemiş ortayaşlı ve gençler ise, neleri kaybettiklerine hayıflanarak, büyük bir özlemle, düvazımam ve nefesleri, Dede'nin *yol-erkân* üzerine anlattıklarını dinlediler.

Diğer hizmet sahiplerinden *peyik, zâkirler, ibrikçi, gözcü, kapıcı, lokmacı, iznikçi, sakacı* da ayrı ayrı dualarını alıp hizmetlerini gördüler.¹⁸ Dede zâkirlerin dillenmesini isteyince, Talipler Topluluğu çeşitli yörelerden düvazımam ve deyişler okudular, cemdeki canlara coşkulu anlar yaşattı.

Arkasından, henüz yeni kurulmuş “Cem ve Kültürevi Semah Topluluğu” semah ederek Meydan'a girdi. Üç pervaz döndükten sonra, dua alıp Tevhid'e oturdular. Dede üç düvazımam söyleyerek tevhidi bitirdiğinde, coşku daha da artmış ve zâkirler havasına geçmişlerdi.

¹⁸ *Derleyenin notu:* Dertli Divanı Baba'nın kaleme aldığı “Cemde Oniki Hizmet” yazısı için bakınız: https://emarvakfi.net/wp-content/uploads/TKP-IS/Kavga-Kervan/PDF/Kervan/kervan_s25_03-0493.pdf

Tevhid durumunda Meydan'da halka yapmış olan semah topluluğu, olduğu yerde ayağa kalkıp Erzincan Kırklar semahını dönmeye başladılar. Önce ağır ağır, posttaki Mürşid vekiline selam verip dönen semahçılar, birden ağırlamadan yeldirmeye geçtiler. Cemdekiler de “Hüü hü! Seyir için olmaya, Hak için ola!” diye çığırsarak, meydanda artık dönmeyen, turnalar gibi kanatlanmış uçmakta olan canların coşkusuna kaptırmışlardı kendilerini. Sonra turnalar süzülüp yere indiler, ağırlamada birkaç pervaz attılar ve zakirlerle birlikte Fazlı dârında eğilip dualarını aldılar.

Bundan sonra saka suyu getirildi ortaya. *Sakacı* darda dururken Dede, İmam Hüseyin için düvaz ve mersiye okudu. Sakacının gülbengini verip, Hüseyin aşkına birkaç yudum su içti. Sakacı ve yardımcıları Cem'deki bütün canlara su dağıttılar.

Saat ilerlemiş, açlık hissedilmeye başlamıştı. Lokmacı baba göründü. Yardımcılarıyla birlikte bir sofraya üzerine konulmuş bütün yiyecekleri Meydan'a getirip, Dede'den hem lokmalar için hem de kendileri için dua aldı. Ceme katılan canlar, yanlarında kömbeler, çörekler, börekler, katmer ve lahmacun cinsinden yiyecekler ve çeşitli meyvalar getirmişlerdi. Gönüllülerinden ne kopmuşsa onu getirmişlerdi, cemin ilkesi gereği.

Sofra üzerindeki lokmalar harman edilip, tabaklara eşit olarak yerleştirilip bütün canlara “tek can lokmadan mahrum kalmamak kaydıyla” üleştirildi. Lokmacı baba, “elimde yoktur okka terazi, herkes hakkına oldu mu razı?” sorusunu üç kez sordu. Herkes lokmasını almıştı. Bunun üzerine “destuur!” diye yemeğe başlamaları için izin verdi. Lokmacı bu izni vermeden kimse yiyemez. Bu kural, hem birlik beraberliği, hem de eşit üleşimi ve kimsenin lokmadan mahrum kalmamasını sağlamak içindir.

Lokmalar yendikten sonra, Dertli Divani Baba, uzun bir gülbenk ile cemi bağladı. Ve “oturanın duranın, kovsuz gaybetsiz evine varıp, yastığına başkoyanın deminee Hüü!” diye seslenerek

dağılma izni verdi. Ama canların büyük bir kısmı oturmuş kalkmıyor, Dede'nin tatlı sohbetini dinliyor, sorular soruyor ya da kendi içindikilerini, bugüne değin saklayıp söyleyemediklerini dışa döküyordu.¹⁹

Muhabbet sırasında özellikle bir *Cemevi*'ne büyük gereksinim olduğu herkes tarafından belirtildi. Yolumuzu unutmamanın, yolumuzu sürdürebilmenin yolunun cemevinden geçtiğini hepsi biliyordu. Cemdeki canlar bu muhabbet sırasında, Maraş, Adana, Gaziantep, Malatya, Tunceli, Tokat, Amasya ve Çorum'dan gelmiş ve herbiri değişik ocaklara bağlı Londra Alevileri olarak “bir olup, birlikte yola gitmek için” *Hacı Bektaş dergahından bir Dede* istemlerini de dile getirdiler.

Evet, gereksinimimiz ve isteğimiz LONDRA ALEVİ-BEKTAŞİ CEM VE KÜLTÜR EVİ'dir. Dertli Divani Baba'nın topladığı iki cemin başarısı, Londra'daki Alevi toplumunun bilincini ilerletmiş, girişim azmimizi kamçılamıştır. Haydi canlar “el ele, el hakka” diyelim. Londra'ya bir Cemevi kazandırmak için kolları sıvayalım. Cemevi'nde Cem tutarak yola gidelim!

Muhammed Ali cemine
Pir Hacı Bektaş demine
Koşun gelin Cemevi'ne
Taliplerim cemimiz var

Hem demimiz hem cemimiz
İşte bu bizim ibadetimiz
Derviş Baba der geliniz
Bacılarım cemimiz var

KERVAN Sayı 24, Şubat 1993

¹⁹ *Derleyenin notu:* Dertli Divani Baba'nın bu sohbeti için bakınız: https://emarvakfi.net/wp-content/uploads/TKP-IS/Kavga-Kervan/PDF/Kervan/kervan_s24_0293.pdf

Amaç İnsan-ı Kamil'e Varmak²⁰

Aleviliğin Sünnilikteki gibi “bireysel tapınma” geleneği yoktur. Alevilerin, kendi inanç sistemleri içerisinde, değişik adlarda ve belirli zaman aralıklarıyla yaptıkları, dünya yaşamının gereklerine uymayı ve onu düzenlemeyi amaç edinmiş, ibadet görünümündeki törenlere CEM, yapıldığı yere de CEMEVİ denir.

Aleviler öbür dünyaya inanmazlar. Onlarda bu dünyada her türlü günahları işledikten sonra, ibadet ederek tanrı tarafından bağışlanıp ahirette ödüllendirilmeyi bekleme inancı yoktur. “İyilerin kötülerin *burada*, yaşarken ödüllendirilip cezalandırılması gereklidir” akılcılığı içinde, nesnel dünyaya uyurlanabilir bir inanç-moral sistemi geliştirmişlerdir.

Görgü Cemi'nin temel ilkeleri üzerine oturtulmuş biçimler (ikrar verme, musahib tutma, dâra durma, tevhid çekme, sorgulanma-aklanma, semah, vb.) çağlar içinde toplumsal-ekonomik gereksinmelere göre *kollektif bilinç tarafından* oluşturulmuş, akılcı, ileriye dönük katkılarla sürekli yenilenmiştir.

Alevilik, Kuran'ın batını (iç kapsamlı, *esoterique*) anlamının var ve daha önemli olduğundan hareketle ortaya çıkan, nefis ıslahı ve güzel ahlakla tanrıyla birleşilebileceği (tanrılaşma-*theosis*) inancını işleyen tasavvuttan gerçek kaynağını almıştır. *Anadolu Aleviliği* hüviyeti oluşurken, Orta Asya'dan Balkanlara ulaşan bir yelpazede, birçok uygarlığın inanç ve felsefesiyle beslenmiştir. Alevilik inanç ve ibadetinde *insanı* merkez yapmış, tanrıyı da insanlaştıran insan sevgisini işlemiş ve insana hor bakan, onu ezen, sömüren baskıcı düzenlere hep karşı olmuştur.

²⁰ *Kervan*'ın introsu: İsmail Kaygusuz, "din"den onu ayıran özellikleriyle Alevi-Bektaşiliğin toplu ibadeti Cem'i anlatıyor

Anadolu'yu yöneten egemen sınıf ise, Aleviliği hep sapkın (heresie) saymış, Alevileri “aykırı” (heterodox) görüp kâfir kabul ederek, canlarını almayı ve mallarını talan etmeyi *yasalaştırmıştır*. Osmanlı'nın en haşmetli dönemlerinde (15.-16.yüzyıllar) “Alevi olmak” büyük suç sayılmış, bu suçu(!) işleyenler yakalanıp diri diri yakılmış, Kızılırmak'ta boğdurulmuş ve kafaları kesilmiştir. Bu yüzden ki Aleviler inançlarının uygulamalarını gizli yapmak zorunda kalmışlardır.

Alevi-Bektaşilerin ibadetleri olan Cem'de özyönetim, eleştiri-özeleştiri, suçluyu saptama/bağışlama/cezalandırma ya da güzellikleri ödüllendirme vardır. En yüksek derecede insanlık ilişkileri, yönetim ve adalet mekanizmaları, Cem'lerde, *demokratik özüyle* mevcuttur. Cem'de erkek kadın, büyük küçük, varlıklı varlıksız, yediden yetmişe *uygulamada birdir, eşittir*.

Cem töreninin unutulmaz ve ihmal edilemez parçası, işlevine ve biçimine göre değişik adlar alan *Dâr*'dir. Dâr, bir Talip'in Cem'i yöneten Dede huzurunda, ortadaki Meydan Yeri'nde Cem'deki tüm canların karşısında ayak yalınayak, başı açık edebiyle ayakta durmasıdır.

Kendi kendini dâra çekmiş Talip, gür bir sesle topluluğa şöyle seslenir:

“Özüm dârda, yüzüm yerde Pir huzurundayım! Ben fakirden ağrınmış, incinmiş varsa dile gelsin bile gelsin! El gövdenin kaşındığı yeri bilir! Hakkı olan hakkını istesin!”

Bir de Dede sorar:

“Canlar bacılar! Dardaki talip 'Mansur gibi asılmaya, Nesimi gibi yüzülmeye hazırım' diyor. Mansur gibi ip boynunda, Fazlı gibi hançer ciğerinde bekliyor. Ağlattığını güldürmeyi, döktüğünü doldurmayı diler! Görüp de göstermeyenin, bilip de söylemeyenin üstündedir yaptıkları!

Razı mısınız dâr çeken candan?”

Özünü dara çekmiş bir can, Cem'e girmeden önce kime herhangi bir zarar vermişse onunla barışmış, zarar-zıyanını ödemiştir. Herkesten “yola girme razılığı” almıştır. Dâr'da iken, yine yıl içinde yapmış olduğu yanlışları hataları ayrıca dile getirir. Çocuğu, eşi dahil oradaki herkes, onun yaptığını gördükleri bir hata varsa çıkar eleştirir. Yakınlık ya da çıkar gözeterek kimse onun kusurunu saklayamaz. Aynı Meydan'dan hepsi tek tek geçecektir.

Dâr Meydanı bir Halk Mahkemesi yeridir. Orada şikayetler dinlenip sorgulanır, kişi eleştirilir, özeleştirisini vermesi istenir. Hatalı davranıştan zarar görenlerin zararının ödenmesi, ya da hatalının bağışlanması orada gerçekleşir.

Uygulamalarının sonuçları günlük yaşama yansıyan ve ona yön veren Cem, bu yönüyle, *hayatı düzenleme, biçimlendirme ve güzelleştirme* amacına yönelik kuralları bulunan bir sosyal kurumdur.

Alevi inancında, Cem'e boş giren dolu çıkar, ak-pak olur, ışığa boğulur, bilgi ve sevgi dolar, muhabbete doyar. Pir Sultan bunu şöyle anlatıyor:

Hak nasip eylese nura batmaz mı
Kalkıp arzulayıp Cem'e gelenler
Cümle boş gelenler dolu gitmez mi
Kalkıp arzulayıp Cem'e gelenler
(...)

*Pir Sultan'*ım içer içer ayılır
Böyle muhabbete nice doyulur
Ol müminler huri gılman sayılır
Kalkıp arzulayıp Cem'e gelenler

*İmam Cafer-i Sadık Buyruğu'*nda da şöyle yazar:

“Ve dahi Cem'de büyük küçük, güzel çirkin bir olur; ve

sofuların oturduğu cennettir. (Cem'in) müminleri melek, müslimleri (bacılar) huridir. Yedikleri cennet taamı, içtikleri cennet şarabıdır ve giydikleri cennet hüllesidir... Pirlerinin, mürşitlerinin evi Mekke'leridir. Pirlerinin, mürşitlerinin evini ziyaret edenler, binbir kere hacı ve gazi olurlar. Günahlarından kurtulup masum-u pak olurlar.” (s. 120)

Aleviliğin “Ötedünya”yı buraya taşıması, bir benzetme, ululama değildir. Sazıyla sözüyle, muhabbeti ve neş'esiyle; yiyeceği, giysisi ve şarabıyla, hurisi ve gılmanıyla ve de insanların pür-i paklığı (günahsızlığı) ile Alevi-Bektaşî Cem'i, cennetin kendisidir. Cem'i yöneten Pir ve Mürşid'in evi de, insan gönlü de Kabe'dir.

Alevi-Bektaşî Cem'lerinde, 12 ayrı *hizmet* ve onları yerine getirmekle görevli 12 *hizmet sahibi* vardır. Hizmet sahipleri Cem'in sade, düzenli, verimli ve en yararlı olacak biçimde geçmesini sağlarlar.

Dede (Baba), *Mürşid*'in, *Pir*'in kendisi/vekili olarak *Cem'in yöneticisidir*. En ağır sorumluluk onun sırtındadır. Törenleri biçimlendirip yürüten, dua veren, gülbeng okuyan odur. Dâra çekilmeler onun huzurunda olur. Taliplerden *ikrar* alan, onları *musahib* eden odur. Dede, taliplerin soruşturma ve duruşmalarında (boyverme-başokutma ya da ikrar yenileme erkanları) Cem'in kendisini yönlendirdiği duruma göre yargıç, ya da savcı veya avukat görevlerini yürütür. AMA, mutlak otorite *değildir*. Hatası görüldüğünde kendisini Dâr'da bulabilir. “*Cem'de eşik önünde oturanla döşek üstünde oturan birdir!*” Ve *mutlak yetki Cem'in kendisindedir*. Cem'deki her can bu yetki ve sorumluluğu omzunda taşır.

Rehber, Cem'de Yol'a girmeye talip olanlara/yola girenlere (ikrar veren, musahib olanlara) bilgi verir, erkanı (kuralları) öğretir, onları hazırlar, Pir huzuruna çıkarır.

Gözcü Cem'de disiplini sağlar.

Çerağcı (Delilci) Cemevi'nin aydınlanmasından sorumludur, canları ışığa boğar.

Kapıcı Cemevi'ne girip çıkmaları kontrol altında tutup, dış çevreyi kolaçan eder.

Peyik habercidir, Dede'den talimlere haber götürür, onları Cem'e çağırır.

Cem, Dâr Meydanı'nın açılmasıyla başlar. Cem'de her şeyin başı temizlik paklıktır. *Süpürgeci (Farraş)* Meydan'ı simgesel olarak “süpürüp” açar. Cemevi'nin her türlü temizliğinden sorumludur.

Ayrıca, Cem sonunda hizmet görenlerin, tevhit çeken samah dönenlerin, yiyip içen canların elini yüzünü silip temizlemeleri için ibriği, leğeni ve havlusuyla dolaşan hizmetli *Tezekâr (İbrikçi)* vardır.

Alevi-Bektaşî Cem'inde müzik vardır, dans vardır. Saz ve söz Cem'in ayrılmaz ve terkedilemez parçasıdır. Cem'de “tapınma” diye nitelendirilecek her törenin içinde *Zakirler* nefes-deyiş-düvazımlar çığırır, saz çalarlar. Semah dönülür.

Lokma dağıtımı da Cem'in törenlerinden biridir. Herkesin kolundan, gönlünden ne koparsa getirdiği yiyecekler alınıp muhafaza edilir, zamanı geldiğinde, törenlerden sonra, kurban aşıyla birlikte dağıtılır.

Katılan her ailenin birey sayısı üzerinden ihtiyaçlarına göre lokma verilerek, paylaşımcılığın en ileri örneği uygulanır Cem'lerde. Bu hizmeti *Sofracı baba (Kurbancı/Lokmacı/Nakip baba)* gerçekleştirir.

Canların su gereksinmelerini gideren *Sakkadır* (ya da *Saki*). Sakka Kербela'da susuz şehit edilmiş İmam Hüseyin aşkına, onu temsilen su dağıtır. Dem sofrasında dolu sunduğunda adı *Saki* olur. Cem içi/dışı muhabbet sofralarının yöneticisidir. Canların dem kararını bilir. Her dolu sunuşta, “Aşkola! Gittiği yer gam

kasavet görmeye!” derken, sofradaki canları üzüntüye sevkedecek hareketlerden sakınmayı öğretir. Çünkü “sofra Ali sofrasıdır”, “dolu güzel Şah'tan gelir” ve Ali'nin sunduğu, kevser şarabıdır.

Bütün törenler tamamlanmış, hizmetler bitmiş, artık Cem dağılacaktır. Söylenecek söz ve ocakta köz kalmamıştır. Canlar “kovsuz kaybetsiz evlerine varacak, arınmış-durulmuş olarak, yastığa baş koyacaklar”dır.

İznikçi (Ayakçı) cemevine girilirken teslim alıp sakladığı ayakkabıları canların önlerine hazırlar. Ve onları kapıdan “Hü erenler!” diyerek *Kapıcı* ile birlikte selametler.

Görüldüğü gibi Cem, en çağdaş toplantıların ulaşamadığı bir örgütlülük içinde yürüyor. Herşeyiyle *dünyasal yaşamı* ilgilendiriyor.

Bugün Cem'in bazı kurumlarının (musahiblik, düşkünlük gibi), Aleviliğin toparlanması temelinde çağın sosyo-ekonomik koşullarına uydurulması gerekiyor. Cemlerde yürütülen erkanların yöresel farklılık göstermesi, “değişikliğe açık” olduğunu anlatıyor. *Hacı Bektaş-ı Veli Dergahı* çevresinde oluşturulacak bilimsel araştırma ve inceleme çalışmaları içinde bu tür sorunların çözüleceğine inanıyoruz.

Yazdıklarımızın ışığında şunu soralım: Alevi-Bektaşilikte toplu ibadet Cem'in, kitaplarda yazan, zihinlerde oluşan “din” ile, “dinsel ritüel” kavramlarıyla ne ilişkisi var?

Cem Kırklar Cemi, yol ise ulu Pir Hacı Bektaş Veli'nindir. Yol'u süren ve sürdürenin ereği, *İnsan-ı Kamil* düzeyini yakalamaktır.

KAVGA Sayı 27, Haziran 1993

Pir Sultan Abdal ve Hacı Bektaş Dergahı

Son yarım yüzyıl içerisinde Pir Sultan Abdal hakkında çok sayıda makale, kitap yazıldı. Yaşadığı dönem üzerine farklı görüşler ortaya atıldı.

Devrimciler Pir Sultan'ın kavga şiirlerini kendilerine bayrak yaparken, onu Aleviliğinden soyutlamaya çalıştılar. Sünni bağnazlar ise son zamanlarda, büyük ozanın engin Ali sevgisini çarpıtarak, Alevilerin Müslümanlığını korumak(!) adına, - aslında onları Şii görmek istedikleri için – Pir Sultan'ın “Alevi olmadığını” söyleyecek kadar ileri gittiler. Ama o, uç zıtların böylece kendisine küfürde birleşmesine şöyle karşılık veriyor:

Ezelden divane etti aşk beni
Hüseyni'yim Alevi'yim ne dersin
Niçin dahledersin tarık düşmanı
Hüseyni'yim Alevi'yim ne dersin

İmam-ı Ali'dir aynı bekadır
Pir elinden zehir içsem şifadır
Yardımcımız Muhammed Mustafa'dır
Hüseyni'yim Alevi'yim ne dersin

İmam Rıza'nın ben envarıyım
Şah-ı Kerbela'da doğan Ali'yim
Münkirin yezidin Azrail'iym
Hüseyni'yim Alevi'yim ne dersin

Pir Sultan Abdal'ın yaşadığı dönem, özellikle ilişkide bulunduğu halk hareketleri konusunda üç tartışmalı görüş bulunmaktadır.

Birincisi görüşe göre, Pir Sultan 2.Bayezit (1483-1512), Yavuz Selim (1512-1520) ve Kanuni Süleyman (1520-1566)

önemlerinde Alevi halk kıyımlarını yaşamış; Şah Kulu'ndan başlayarak, Kalender Şah dahil birçok başkaldırlara tanık olmuş ve içinde bulunmuştur. Kanuni'nin İran seferi sırasında uyguladığı köylü-Alevi kırımı sonucunda idam edilmiştir. Yani Pir Sultan 1470/80 ile 1547/50 yılları arasında yaşamış oluyor.

İkinci görüşün iddiası, Pir Sultan'ın, Aziz Mahmut Hüdai'nin I. Ahmet'e yazdığı mektupta adı geçen Hızır Paşa tarafından, 1603- 1608 yılları arasında astırıldığıdır.

Üçüncüsü ve en çok kabul görmüş olanı ise, ilk kez araştırmacı İlhan Başgöz'ün S. Eyuboğlu'nun *Pir Sultan Abdal* adlı derlemesine yazdığı önsözde ortaya attığı görüştür. (S. Eyuboğlu, *Pir Sultan Abdal*, İstanbul-1983, s.11-56) Bu sava göre, Pir Sultan Abdal, 1577-78'de 50 bin kişiyi toplayarak Osmanlı'ya büyük bir başkaldırı hazırlıklarına girişen ve yönetimi dehşete sokan “Düzmece Şah İsmail” hareketiyle doğrudan ilişkisi yüzünden, 1588-90 yılları arasında Sivas'ta valilik yapmış Hızır Paşa tarafından asılmış olabilir. Bu düşünce Mehmet Bayrak tarafından daha da geliştirilmiş görülmektedir. (M. Bayrak, *Pir Sultan Abdal*, Ankara-1986, s.111-133)

Bütün bunları ve Pir Sultan'ın Bedreddinci'lerle birlikte yeraltı örgütünde çalışıyor olmasından dolayı idam edildiğini ileri süren görüşleri burada (V.Timuroğlu, *İnançları Uğruna Öldürülenler*, Ankara-1991, s.86, 98) irdelemeyeceğiz.

Baki Öz, Osmanlı'da *Alevi Ayaklanmaları* adlı kitabının son bölümünü “Düzmece Şah İsmail-Pir Sultan Abdal” başlığı altında, Pir Sultan hakkında getirilen görüşlerin geniş bir özetine ayırmış. (Baki Öz, *Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları*, İstanbul-1992, s.190-204) Titiz bir araştırmacı bildiğimiz Baki Öz'ün bu özetinde, Celaledin Ulusoy'un Alevi-Bektaşiliğin 7 büyük ozanını tanıtan *Yedi Ulular* kitabından hiç söz etmemesini yadırgadık. Araştırmacıların şimdiye kadar, Ulusoy'un bu kitapta Pir Sultan'a ilişki olarak getirdiği görüş üzerinde durmamış ve Baki Öz'ün de

kitabında bu görüşe yer vermemiş oluşu, büyük eksikliklerdir. (Celaledin Ulusoy, *Yedi Ulular*, Ankara-tarihsiz, s.157-194)

Celaledin Ulusoy Pir Sultan üzerine neler söylüyor?

Celaledin Ulusoy, önce büyük Alevi ozanının adı üzerinde alışılmışın dışında bir açıklama getiriyor:

“Pir ve Sultan sözcükleri tasavvuf ehline, Alevi-Bektaşî'lerce Ehl-i Beyt soyundan gelen kutsal kişilere ve yol kurucularına verilen sıfatlardır. Bizim kişisel kanımıza göre bu mahlasla kendisini 'Pir Sultan Abdal'ı' olarak lanse etmiştir. 'Pir Sultan Abdal'ım' derken, “Pir Sultan'ın abdalıyım' anlamında kullanmaktadır. Burada ‘Pir Sultan' sözcüğü, şairin bağlı olduğu yol ulusu Hacı Bektaş Veli, Seyyid Ali Sultan, Balım Sultan yeya bir başkasıdır. (Başkası yoktur-İ.K.)” (agy, s.157) (abç)

Gerçekten, gelenekte Pir Sultan'ın asıl adının *Haydar* ya da *Koca Haydar* olduğu kabul edilir. Ozanımız, Hacı Bektaş Dergahı'nda ikrar verip nasip aldıktan sonra, yol talibi olarak kendini 'Pir Sultan Abdal'ı' niçin saymasın?

Sonra Celaledin Ulusoy, üslup farklılıklarından yola çıkarak “birden fazla Pir Sultanlar” olduğunu düşünmenin yanlışlıklarına parmak basıyor. Mahlasların değişik kullanıldığı şiirlerin de, tersi kesin belgelerle ispatlanıncaya değin Pir Sultan'ın sayılması gerektiğini vurguluyor ve şöyle diyor.

“Pir Sultan Abdal'ın yaşantısı ve kişiliği anlatılırken, O'nun Safeviler'e, özellikle Şah Tahmasb'a bağlı olduğu işlenmiş ve diğer tüm olaylar bu açıdan yorumlanmıştır. (Ulusoy, Pir Sultan'ın beklediği Şah'ın, Düzmece Şah İsmail olduğunun kabul edildiğinden habersiz görünüyor. Yahut da bu hareketi Pir Sultan Abdal'a bağlamanın 'düzmece' olduğuna inandığından sözünü etmemiş.-İ.K.) Pir Sultan

Abdal'ın İran şahlarına sempati duyduğu şiirlerindeki her 'Şah' sözcüğünden, İran şahlarının kastedildiğini sanmak yanılıdır. Alevi-Bektaşî toplumunda 'Şah' sözcüğü büyük çoğunlukla imam Ali ve onun soyundan gelenler için kullanılmıştır. Hacı Bektaş Veli'ye, Seyyid Ali Sultan'a ve Balım Sultan'a da 'Şah' denilmiştir.” (agy, s.158) (abç)

Ulusoy, Pir Sultan Abdal'ın hitap ettiği ve beklediği “Şah”ın, Hacı Bektaş Dergahı'nın Postnişini *Kalender Çelebi* olduğu görüşünü getiriyor.

Dönemin bazı Alevi halk ayaklanmaları

Celaledin Ulusoy'un getirdiği yaklaşımla *Kalender Çelebi*'ye bağlandığında, Pir Sultan'ın yaşadığı dönem, yukarıda sözünü ettiğimiz birinci görüşte ileri sürülen dönemle - 2.Bayeazid (1483-1512), I. Selim (1512-1520) ve Kanuni Süleyman (1520-1566) zamanlarıyla – denk düşebiliyor.

İlhan Başgöz'ün, Düzmece Şah İsmail'in (1577-8) “Pir Sultan'ın beklediği Şah” olduğuna tarihsel kanıt olarak gösterdiği dörtlüğe göz atalım:

Pir Sultan Abdal'ım dost çiresine
Arzumanım kaldı Şah cilvesine
60 ile 73'ün arasına
Özümü irfana koşamam m'ola

İlhan Başgöz, rakamları Hicri 960 (1552-53) ve Hicri 973 (1565-66) olarak yorumlayıp, “bu yıllar arasında, özünü irfana koşmak isteyen Pir Sultan yaşamaktadır” diyor. (S.Eyuboğlu, agy, s.55) Hangi gerekçe ile bu rakamları tarih kabul ettiği açık değil.

Neden Pir Sultan Abdal, 60 ile 73 yaşları arasında özünü irfana koşmuş olmasın? Demek ki ömrünün bu dönemi, onun olgunlaştığı ve çağının bilgilerine ulaşp onları özümlediği dönemdir. Bizce bu şiiri Pir Sultan 73 yaşlarındayken yazmış

olmalıdır. Belki de Hızır Paşa'nın zindanlarında, ömrünün son zamanlarında yazmıştır. Böyle olunca *onun 1475-80 arasında doğmuş olabileceği* çıkıyor.

Bu tarihi esas aldığımızda, “Pir Sultan'ın zamanında, yaşadığı çevrede herhangi bir halk hareketi olmamış ve kendisi de böyle bir harekete katılmamıştır” diyenlerin (Bkz. Baki Öz, *agy*, s.191) niyetlerinin karanlık olduğu görülür. Çünkü Pir Sultan Abdal, bu tarihe göre, 30 yaşlarından itibaren, idam edilinceye kadar en az on Alevi halk hareketi yaşadı. Büyük kırimlar ve kanla bastırılmış onca ayaklanmaya, Çaldıran savaşı (1514) öncesi ve sonrasında, yüzbinlerin öldürüldüğü toplu Kızılbaş kırimlarına tanık oldu. İran savaşları sırasında (1548-55) Kanuni'nin Kızılbaş kırimından yakasını kurtaramadı.

Pir Sultan Abdal'ın yaşamış ve tanık olduğu bu halk hareketlerinden bazılarına değinelim:

I- 1509-11 yılları arasında iki yıl süren *Şah Kulu Sultan ayaklanması*. Bu, Şah İsmail Safevi'yi dayanak alıp başlayan ama kısa zamanda bağımsız gelişerek Anadolu ve Rumeli'yi saran ve doğrudan siyasal iktidara yönelik bir Alevi halk hareketiydi. Yenilgiden yenilgiye uğrayan Osmanlı kuvvetleri, ancak vezir Hadım Ali Paşa'nın yönetiminde, Sivas yakınlarında Gedikhan'da (1511 Haziran'ı) yapılan savaşta Şah Kulu'nu öldürerek ayaklanmayı durdurabildiler. Şahkulu Sultan'ın ölümüyle halk birlikleri dağıldı, 15 bin kadarı İran'a geçti.

II- *Nur Ali Halife ayaklanması*. 1512 yılında Tokat, Amasya, Yozgat ve Çorum yörelerindeki Alevi kitleler tarafından gerçekleştirildi. Şah İsmail'in halifesi olan Nur Ali, Tokat'ta Şah İsmail adına hutbe okuttu. Şehzade Ahmet'in isyanı bastırmakla görevlendirdiği Sinan Paşa'yı iki bin askeriyle öldürüp, Sivas'ı kuşattı. (Yavuz Selim'in kardeşi) Şehzade Ahmet'in Kızılbaş olan ve emrinde 10 bin kişilik kuvvet bulunan Murat'la *Kazova*'da birleşti. Aynı yılın yazında Erzincan yakınlarında Göksu'da yapılan

savaşta Nur Ali Halife birlikleri Osmanlı ordusuna yenildiler. Bıyıklı Mehmet Paşa, Nur Ali'nin başıyla birlikte 600 isyancı Kızılbaşın kellesini Yavuz'a İstanbul'a gönderdi.

Bundan sonraki iki yıl içerisinde Anadolu 'da büyük bir Kızılbaş kıırımı gerçekleştirildi ve Çaldıran savaşı yapıldı (1514).

Bütün bu olaylardan, o sırada otuzunu aşmış bulunan Pir Sultan uzak mı kalmıştır?

III- *Bozoklu Celal*, 1517 yılı ortalarında, Yavuz Selim'in Mısır seferi sırasında ayaklandı. Amasya-Tokat bölgelerinin Alevi Türkmenlerini başına toplayan Bozoklu Celal eyleminin tabanını oluşturan 20 bini aşkın yoksul halk ve köylü, iki yıla yakın süre Osmanlı'ya karşı mücadele verdi. Ferhat Paşa liderliğinde ordunun üstlerine yürümesi karşısında Bozoklu Celal ve yandaşları Turhal, Zile, Artova ve Sivas üzerinden İran'a yöneldiler. Ancak Erzincan'da Celal yakalandı, kafası kesilerek Yavuz'a gönderildi.

IV- *Şah Veli ayaklanması* 1519'da Yozgat'ta başladı. Şah Veli, Bozoklu Şah Celal'in talibiydi. Çevresinde toplanan 4 binden fazla insanla Celal'in öcünü aldı. Zile'de Sivas beylerbeyi Şadi Paşa'yı savaşa zorladı, birliklerini dağıttı. Çarpışmalarda Sivas defterdarı öldürüldü ve Şadi Paşa yaralandı. Bu olayla Şah Veli öyle büyük ün kazandı ki, bir Osmanlı tarihçisi, sonradan onun “Şah İsmail Safevi'nin bile adını unutturduğunu” yazacaktır.

Şah Veli ayaklanması, aynı yılın ortalarına doğru, Kızılırmak üzerindeki Şahruh köprüsü yakınlarında Husrev Paşa kuvvetlerine yenildi ve büyük bir Alevi katliamı daha yapıldı.

V- *Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmaları* da Alevi Türkmenlerin yoğun olduğu Bozok'da çıkmış, Tokat, Sivas, Amasya, Maraş, Adana, Tarsus ve İçel yörelerine yayılmıştır.

Osmanlı'nın baskıya dayanan toprak-vergi-köylü siyaseti, Alevilere ve Alevilik inancına hor bakışı, Alevileri "mülhid, rafizi (dinsiz, sapık)" olarak nitelemesi ve hakaretin ötesinde Aleviliği

“ağır suç” kapsamı içinde görmesi, ayaklanmaların ana nedenlerindendi.

Türkmen oymaklarından *Süklün* boyunun Koca Dede'sine devlet memurlarının yaptığı hakaret (hiç bıçak vurmadığı sakalının, bıyığının zorla kestirilmesi), Alevi Türkmenlerin geniş tepkisine yol açan bir kıvılcım oldu. Yoksul halkın başa geçirdiği *Baba Zünnun*'un 1525'lerde başlattığı ayaklanma, hızla gelişip yayıldı ve 1527'ye kadar sürdü. Ayaklanma sırasında Bozok sancak beyi (ve Kanuni 'nin halasının oğlu) Mustafa bey, İlyazıcısı Kadı Muslihüddin öldürüldüler.

Baba Zünnun'cu Alevi yığınlar, Kayseri yakınlarında Hurrem Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerini perişan ettiler. Hurrem Paşa, İçel sancak beyi Ali bey, Kayseri valisi Behram bey ve daha birçok zeamet ve timar sahibi beyler öldürüldü. Bu başarılarıyla taraftarları artan Baba Zünnun ise Artova ve Kazova'ya doğru ilerleyerek, Alevi köylü yığınlarının kaynağına yöneldi.

Osmanlı yönetimi bu kez Rumeli beylerbeyi Hüseyin Paşa'yı, Sivas beylerbeyi Hasan Paşa'yı ve Maraş beyi Mahmut'u isyanı bastırmakla görevlendirdi. Hüseyin Paşa tüm eyalet askerleriyle Zünnun'un üzerine yürüdü. Höyükli'deki kanlı çarpışmalarda, Baba Zünnun'un kendisi ve yandaşlarından çok ölenler oldu, ama Aleviler Osmanlı ordusuna pes etmediler. Dağlara çekilip toparlandılar. Yeniden Osmanlı güçlerine saldırıp dağıttılar. Hüseyin Paşa öldürüldü.

Baba Zünnuncu Alevi Türkmenler, daha sonra, güneyden gelen Diyarbakır beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın Kürt birlikleri tarafından dağıtıldılar.

Aynı yıllar içinde, *Atmaca ayaklanması*, babasının öldürülmesiyle oymağının başına geçen *Zünnunoğlu*; Maraş, Adana, Tarsus-İçel hattında *Tonuzoğlu* ve *Yenice Bey*, yine Adana'da *Veli Halife*, *Seydi Bey* ve *İnciryemez* Alevi kökenli halk ayaklanmaları aynı zincirin halkalarıydı ve resmi tarihin

“Yükselme Devri” dediği Kanuni Süleyman'ın “Cihan İmparatorluğu'nu” temelinden sarsıyordu.

Erdebil Tekkesi ve Hacı Bektaş Dergahı

Baba Zünnun ölmüş fakat yandaşları dağılmamış, mücadeleyi sürdürmekteydiler. Çünkü Hacı Bektaş torunlarından *Kalender Şah*, Ankara-Kırşehir yöresinde ayaklanmış, süratle *Kazova*'ya doğru gelmekteydi. (Bizce bu iki büyük ayaklanma, ayrı ayrı değil *birlikte* ele alınmalıdır. Aynı ya da birbirini izleyen yıllarda ortaya çıkan bu iki eylem, Alevi-Bektaşî inancındaki halk kitlelerinin ilk ciddi toparlanması ve birlikte hareket etmeyi ilk denemeleridir.)

Baba Zünnun'un harekete geçmesinden az bir süre sonra Kalender Çelebi'nin başkaldırması, iki ayrı cephede aynı beyleri ve vezirleri şaşkına çevirip yenilgiden yenilgiye sürüklemeleri bir rastlantı değildir. Kanımızca bu, Alevi-Bektaşî inancındaki halk yığınlarının “Pirlerin Piri Hünkar Hacı Bektaş Veli Dergahı”na manevi bağlılıklarının siyasi birliği, “İstanbul şehrindeki tacı-devleti” ele geçirmek için bilinçli bir andlaşma ve güçbirliğidir.

Ancak Osmanlı bunu sezmış, ayaklanan kitlelerin *Kazova*'ya birlik sancağını dikmelerine, *bütün güçleri seferber edip* engel olmuştur. Zünnun'culara en büyük darbeyi, Diyarbakır beylerbeyi Hüsrev Paşa, “Rüstem yaratılışlı Kürt askerleri” ile vurmuş (*Peçevi Tarihi I*, s.96), böylece Kalender Şah'ın da yenilmesine zemin hazırlamıştır.

Anlaşıyor ki Hacı Bektaş Veli'nin torunlarından, Balım Sultan'ın (1426?-1516) kardeşi ya da oğlu olan, “Kalender Abdal”, “Civan Kalender”, “Kalender Çelebi” adlarıyla da tanınan *Kalender Şah* bu birliğin lideri seçilmiştir.

Kalender Şah (1476-1527/8) iyi bir ozandır. Balım Sultan'dan sonra Pir postuna oturmuş ve Hacı Bektaş Dergahının başındadır. (Çelebi Cemaleddin Efendi ve Celaledin Ulusoy

Kalender'in Balım Sultan'ın kardeşi olduğunu yazmaktadırlar. Oğlu da olabilir. Ama ölüm yıllarının kesin olduğuna dikkat edilirse; Balım Sultan'ın torunu kabul etmek, ya da İ.H. Uzunçarşılı gibi ikisi arasına birkaç kuşak koymak, çok yanlış ve kasıtlıdır. İ.K.)

Balım Sultan'ın tatlısu yumuşaklığı ve anlaşmacılığına karşın Kalender bu yola başkoymuştur. Dedesi Hacı Bektaş Veli'den *manevi buyruğu* almıştır:

Dün gece seyrimde batın yüzünde
Aslı imam nesl-i Ali'yi gördüm
Elif taç başında nikap yüzünde
Hünkar Hacı Bektaş Veli'yi gördüm

Geçti de secdeye oturdu kendi
Cemali şeminden چراğlar yandı
İşaret eyledi Kar' Abdal geldi
Bize Hak'tan gelen doluyu gördüm
İçtim o doluyu aklım yitirdim
Menzil gösterdiler geçtim oturdum
İndirdim kisvetim ikrar getirdim
Kemend ile bağlı belimi gördüm

Mürşid eteğidir tutmuştur destim
Bu idi muradım erişti kastım
Ben beni yitirdim serhoşum mestim
İsmi vir d eden dilimi gördüm

Kalender yoluna koymuştur seri
Şükür kurban kestim gördüm didarı
Erenler serveri Horasan piri
Hünkar Hacı Bektaş Veli'yi gördüm

Anadolu Alevi-Bektaşî liderleri Seyyidler, Dedeler toplanarak, bir anlaşmaya varmış ve karar vermişlerdi. Kalender

Şah'ın arkasında yürüyeceklerdi. Alevilerin büyük umudu ve şahı Şah İsmail (1487- 1524) büyük yenilgiden sonra toparlanamamış ve ölmüştü. Anadolu Alevilerini Erdebil Tekkesi'ne bağlayan Şeyh Safi'den (Safiyeddin 1252-1324) bu yana en büyük halka *kırılmış* bulunuyordu. Alevi-Bektaşî inancındaki halk kitleleri *kendi şahlarını* yaratmalıydılar. Bunu Hacı Bektaş Dergahı'nın başındaki Kalender'in kişiliğinde buldular.

İşte *Pir Sultan Abdal*, nefeslerinde, deyişlerinde ve düvazıamlarda Hacı Bektaş Veli ve evlatlarını, Dergah'ını işleyerek, onları ehlibeytte, Muhammed Mustafa ve Haydar-ı Kerrar (Ali) ile eşleştirerek, *Hacı Bektaş Dergahı'nın siyasetini yapmıştır*. Bugün de Alevi-Bektaşî toplumunun birliği bu görüşte yatmaktadır.

Pir Sultan, şiirlerinde adını kullanmayacak kadar Şah'laştıırıp, bağlanmışr Kalender'e. Ancak yeni saptamış bulunduğumuz iki önemli şiirde, doğrudan Kalender'e hitap edildiğini görüyoruz. Ayrıca konumuzla da çok yakından ilişkilidir, Kalender Şah'ın taliplerinden olduğu anlaşılan *Koyun Abdal* adındaki ozan (Mezarı Kayseri-Bünyan'ın Akkışla köyünde), bilinen tek şiirinde Kalender'e seslenmektedir.

Koyun Abdal, hareketin içinden olup, ortamı değerlendirirken (Kalender'in) İran Şahı'na (Şah Tahmasb) gideceğı dedikodusu üzerine, endişelerini dile getiriyor ve gitmemesini diliyor:

Seni Şah'a gider derler
Gel gitme güzel Kalender
Anan atan yüzün suyun
Gel gitme güzel Kalender

Hacı Bektaş değil m'atan
Kerbela'da mekan tutan
Hünkar Veli değil m'öten

Gel gitme güzel Kalender

Bölük bölük oldu beyler

Yedilmez oldu yedekler

Terketme güzel Kalender

Gel gitme güzel Kalender

Sen Hacı Bektaş oğlusun

Şu aleme dopdolusun

Sen de bir erin oğlusun

Gel gitme güzel Kalender

Koyun Abdal durmuş ağlar

Kurulmaz oldu otağlar

Dikildi sayvanlar tuğlar

Gel gitme güzel Kalender

Koyun Abdal'ın dileği olmuş, daha sonra anlatacağımız ayaklanma sırasında “İran Şah'ından yardım dileme” ya da “gitme” olayı vuku bulmamıştır.

Ancak Kalender Çelebi'nin, olasıdır ki *Şah İsmail Hatayi*'nin - ölümünden kısa bir süre önce - ziyaretine gittiğini görüyoruz. Hatayi, aruzla yazdığı bir şiirinde, kendisinden on yaş kadar da büyük olan Hacı Bektaş Veli Dergahı Postnişini Kalender'e büyük övgüler düzmüştür.

Onu “iki alemin gerçek sırrı ve sultanı” diye niteleyen, Kalender'in başkanlığında gelmiş olan heyete “ Hak kadehinden içip mest olmuş konuklar” diyen Hatayi, Kalender'i “Mustafa (Muhammed) ve Murteza (Ali)” gibi karşılıyor. “Şah'a kavuşmuş mihman(ım)dır Kalender / Hatayi'nin açtığı velilik kabetesinde / Şah-ı Merdan (Ali) kuludur Kalender” diyen Hatayi, konuklarını yedirip içirip ağırlıyor ve onları hesaba ihsan olarak geçirdiği şakasını yapıyor. Arkasından ona “şöhretin dünyayı tutması göründü (imdi şöhret-i alem göründü)” derken, sanki Kalender'e

el verip, bir gelecek muştuluyor:

İki alemde sultandır Kalender
Kadimi küfr ü imandır Kalender
Kalender'dir hakikat sırr-ı kevineyn
(*iki dünyanın gerçek sırrı*)
Emir-i Hayy-i femandır Kalender
(*Hayy: tanrı*)

Kalender Mustafa vü Murteza'dır
Zihi cism ile hem candır Kalender
(*Zihi: ne mutlu*)

Cihan içinde sertapa bürehne (*baştan
ayağa çıplak*)

Şehin aşkına kurbandır Kalender

Misafirler ki mest-i cam-ı Hak'tır
(*tanrının kadehi*)

Visal-ı Şah'a mihmandır Kalender
(*visal: kavuşma, mihman: konuk*)

Cihanın devrini buldu gıda nuş
Acayip ehl-i imandır Kalender

Geç imdi şöhret-i alem göründü
Hisaba cümle ihsandır Kalender

Velayet Ka'besin açtı *Hatayi*
Gulam-ı Şah-ı Merdan'dır Kalender

Pir Sultan Abdal ve Dergah seçeneği

Pir Sultan Abdal, Kalender Şah ayaklanmasına kadar, tam yirmi yıl boyunca yukarıda dökümünü yaptığımız, sözünü ettiğimiz onlarca isyan hareketlerini ve onların kanla bastırılmalarını, kırımları gördü. İçinde yaşadı. Dikkat ettiysek başkaldırıların ekserisi Bozok (Yozgat), Tokat, Artova, Kazova (Tokat-Turhal

arasındaki ova), Sivas ve Erzincan yöresinde düğümleniyor, güçleniyor, büyüyüp taşıyor. Ya da çözülüp yokoluyor! Kesin olan, *Pir Sultan'ın Sivas'ının* her başkaldırıda bulunmak durumunda olmasıdır.

Pir Sultan Abdal'ın, şiirlerinde karşılıklı etkileşimde bulundukları Şah İsmail Hatayi ile görüşmüş olduğu, hakkındaki söylencelerden ve bazı şiirlerinin yorumundan çıkarılabiliyor. (Bkz. Cahit Öztelli, *Pir Sultan Abdal*, 7.baskı, İstanbul-1989, s.26, 131, vd.) Kalender Şah ile Dede-Talip yakınlıkları bir yana, Şah'lığını kabul ve ilan ettiği Kalender'in Şah İsmail Hatayi ile görüşmeğe gittiği heyetin içinde Pir Sultan da olsa gerektir. Zaten şiirlerindeki kent ve ülke adlarına bakılırsa epey yerler gezmiştir, Pir Sultan.

Pir Sultan'ın Şah Hatayi'ye bir çeşit serzeniş, ya da Çaldıran felaketi sonrası için teselli kokan bir şiiri vardır. Eğer sözünü ettiğimiz “konuk heyette” bulunuyorduyorsa, bunu kendisine okumuş olmalıdır. Bu dört kıtalık şiirinde serzeniş olduğu kadar, teselliyle birlikte eleştiri de bulunmaktadır:

Erenlere eş olayım
 Bu yola yoldaş olayım
 İçeyim serhoş olayım
 Aymak elinden gelir mi?

Alna yazılmış yazıyı
 Besili körpe kuzuyu
 Hakkın yazdığı yazıyı
 Bozmak elinden gelir mi?

Dere tepe dümdüz olur
 Gece geçip gündüz olur
 Gökte kaç bin yıldız olur
 Saymak elinden gelir mi?

Pir Sultan'ım ey Hatayi

Dilimiz söyler hatayı
Pişmedik çiğ yumurtayı
Soymak elinden gelir mi?

Oysa daha önceleri, ilk gençlik yıllarında, olasıdır ki bağ-bahçe ile uğraşırken, ağaçlara yazdığı şiirde bile ismiyle birlikte “Şahım!” diye sesleniyordu:

Yel estimi aşka gelir sallanır
Mart ayında yeşillenir ağaçlar
Kıpkırmızı donlar giyer allanır
Hü dost çağırır sallanır ağaçlar
(...)

Pir Sultan Abdal'ım Hatayı şahım
Adem için ne halk etmiş allahım
Güz gelince salar yaprağın daim
Vakti geldimi sulanır ağaçlar

Yukarıda söylediğimiz gibi, Erdebil Tekkesi ile Anadolu Alevi-Bektaşilerinin bağları, son büyük halka olan Şah İsmail Hatayı'nın ölümüyle kopma noktasına ulaşmıştı.

Şeyh Safi tarafından 13.yüzyılın sonlarına doğru kurulan Erdebil Tekkesi, Safevi hanedanıyla birlikte Safevi Şii devletinin temeli olmuştur. Şeyh Safi'nin oğlu Sadrettin (1334-92), torunu Hoca Ali (1392-1429) ve torununun oğlu Şeyh İbrahim (1429-1447), kimseyi istekleriyle rahatsız etmeksizin Safevi postunda oturuyorlardı. Ünleri Bursa'daki Osmanlı sarayına kadar ulaşmıştı. Öyle ki buradan Erdebil'e Çerağ Akçesi adı altında hediyeler gönderirlerdi (WaltherHinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt*, 2.baskı, Ankara- 1992)

Safevi Erdebil Tekkesi'nin etkisi, Anadolu Alevi halkları arasında, 1449'da İran'dan çıkarılan *Şeyh Cüneyd*'le başlayıp yayıldı. *Şeyh Cüneyd*, bu tarihten 1456 yılına değin Anadolu ve Suriye'de durmadan dolaşmış, *batniliği ağır basan bir Şiiliğin*

siyasetini yapmıştır. Özellikle Teke ve Hamidoğulları Türkmenleri arasında, Suriye ve Adana bölgelerinde Bedreddinci'lerin aralarına sığındığı Varsak Türkmenleriyle birlikte ve daha sonra Samsun-Canik yöresinde yaşamıştır. (Walther Hinz, *agy*, s.16-17)

Erdebil Dergahı'na bağlılık, sonra Şeyh Haydar, arkasından Anadolu'dan akın akın İran'a giden Türkmen oymak ve boylarına dayanarak 1500'lü yıllarda Safevi devletini kurmuş olan *Şah İsmail Hatayi* ile en üst düzeye ulaştı. Çünkü “tek kurtuluş yolu” siyasetine dönmüştü.

Kanımızca Kalender Şah olayı *bir dönüm noktasıdır*. Anadolu Alevi-Bektaşileri Şah İsmail'in ölümünden itibaren Erdebil'in etki alanından çıkmaktadır. Bakıyoruz, Pir Sultan Abdal, bu aralıkta kesin siyasal tercihini *Hacı Bektaş Veli Dergahı ve onun soyundan postnişinlere* koyuyor. Alevi-Bektaşiliğin serçeşmesi Hacı Bektaş Veli'nin Dergahı ve ardılları (halife, postnişinleri) üzerine övgü dolu, etkileyici nefesler, şiirler söylemekte ve açık siyasetini yapmaktadır.

Pir Sultan'ın Hacı Bektaş Dergahı'na bağlılığı

Pir Sultan zaten Hacı Bektaş Veli Dergahı'ndan *el almış*, Pir Balım Sultan elinden dolu içmiştir. Dergah eşliğine yüz sürdüğünü belirttiği nefesten anlaşıldığı üzere, Balım Sultan sağdır. Bizce Pir Sultan'ın Piri, C.Öztelli'nin ileri sürdüğü gibi, iki şiirinde adı geçen “Hasan Efendi” olamaz.

Hasan Efendi postunda oturur
Rumun abdalları hizmet yetirir
Zemheride deste gülü getirir
Hacı Bektaş Veli Sultan Balım var

Bu dörtlüğün geçtiği nefeste Pir Sultan Abdal, Hacı Bektaş Veli ve Balım Sultan'a sevgisini anlatmaktadır. Üstelik şiirin sonunda “*Pir Sultan*’ım biat ettik ol erden” demektedir. Bir başka

şiiirinden, Hasan Efendi'nin Koyun Baba Tekkesi postnişini olduğu da rahatlıkla çıkarılabildiğine göre (bkz. C.Öztelli, *agy*, s.38-39 ve 190), onu Hacı Bektaş Dergahı'na halife yapmak bir zorlamadır. C.Öztelli, Pir Sultan'ın asılma tarihini 1617'lere kadar yaklaştırdığı için bu zorlamayı yapmış olmalıdır.

Hasan Efendi, Dergah'ta yapılan Cem'lerde 12 hizmet postlarından birinde oturmuş olabilir. Hatta Pir Sultan'ın kendisi bir nefesinde, “Ayn-ı Cem'in bülbulüyüm” dediğine bakılırsa o da, “Zakir postu “nda oturmuştur.

Arzuladım sana geldim
Hünkar Hacı Bektaş Veli
Eşiğine yüzler sürdüm
Hünkar Hacı Bektaş Veli

Pir elinden dolu içtim
Erenler demine düştüm
Ak cenneti gördüm geçtim
Hünkar Hacı Bektaş Veli

Kırk Budak'ta şema yanar
Dolusun içenler kanar
Abdalları semah döner
Hünkar Hacı Bektaş Veli

(...)

Balım Sultan er köçeği
Keser kılınıcı bıçağı
Cümle erenler gerçeği
Hünkar Hacı Bektaş Veli

Pir Sultan’ım gerçek veli
Erenlerden çekmem eli
On'ki imamın serveri
Hünkar Hacı Bektaş Veli

Hacı Bektaş Veli, onun dilinde hem Muhammed Mustafa, hem Haydar-ı Kerrar'dır (Ali'dir). Geri çek Şah odur:

Firdevs-i ala'da bir yanal elma
On sekiz bin alem nuru dediler
Muhammed Mustafa Haydar-ı Kerrar
Hünkar Hacı Bektaş Veli dediler

(...)

Pirim der ki Bektaşiyim Bektaş
Size nasip veren ol nasıl kişi
Sıkar un ederdi örs gibi taş
Budur cümlesinden ulu dediler

(...)

Evvel Ali'ydi sonra sonra Veli oldu
Yol erkan bir zaman batında kaldı
Urum ellerinden nameler geldi
Budur Hakk'ın doğru yolu dediler

Pir Sultan'ım eydür Şah'ım Veli'dir
Cihanı bürüyen onun nurudur
Şüphesiz ki Hak Muhammed Ali'dir
Bilmeyene Mülcem soyu dediler

Pir Sultan Abdal Hacı Bektaş kapısından, yani Dergah'tan medet-mürvet bekliyor. Hacı Bektaş Veli'yi "Pirlerin Piri ve Şahların Şahı" olarak niteliyor.

Sensin bizim zahir batın ulumuz
Aman medet mürvet Pir Hacı Bektaş
Her taraftan sana çıkar yolumuz
Ali'sin bir adın var Hacı Bektaş

Seni sevdik senden yana yakıldık
Münkirlerin kesretinden sıkıldık

Herbirimiz kün-ci gamda takıldık
Yetiş bu imdada er Hacı Bektaş
Pirlerin pirisin yok sana teki
Müminin canısın münkirin şeki
Zahirde batında değilsin iki
Yetmiş üç milletsin bir Hacı Bektaş

Şahların şahısın zat-i Ali'sin
Her ilmin kânısın şah-ı velisin
Abdal Musa kendi Kızıl Deli'sin
Abdalların başı der Hacı Bektaş

Pir Sultan Abdal'ım sana dayandım
Uyur idim himmetinden uyandım
Her isteyenlere verdin inandım
Benim de muradım ver Hacı Bektaş

Görüldüğü gibi, Pir Sultan Abdal Hacı Bektaş Veli'den manevi destek diliyor. Bir başka şiirinde Hacı Bektaş Dergah'ından “nasip alır da var, almaz da” derken onları Dergah'a bağlayıp “îrfan defterine yazdırmak” amacıyla olan Pir Sultan, “gelmezleri, görmezleri, bilmezleri” birliğe çağırır:

Evvel bu Dergah'tan nasip
Alan da var almaz da
Tarikate kadem basıp
Gelir de var gelmez de
Sazını almış destine
Hizmet ederdi dostuna
Ahd ile ikrar üstüne
Durur da var durmaz da
Olayım der isen Hızır
îrfan defterine yazıl
Hak her yerde hazır nazır

Görür de var görmez de

İçin bizim dolumuzdan

Çıkman sakın yolumuzdan

Pir Sultan'ım halımızdan

Bilir de var bilmez de

Pir Sultan Abdal, Dergah'ta birliğe çağrı yaparken koşulları, kuralları da tek tek açıklıyor. Yoksa “sürerler dergahtan haller nic'olur” korkusunu çekiyor, anımsatıyor baştan. Kendisi “Şah”ın, yani Hacı Bektaş'ın “aciz kuludur”, öyle görür:

Pir Sultan'ım kemter kuldur Şah'ına

Hünkar Hacı Bektaş nazargahına

Deli gönül hak ol düş Dergah'ına

Er olayım dersin er ile görüş

Aksi takdirde:

Pek imiş kurulmaz feleğin yayı

Ezelden sunulur aşığın payı

İki dinli yüzlü yüze gülücü

Sürerler Dergah'tan haller nic'olur

Er değildir er nefesi tutmayan

Er pislik temiz etmeyen

Özünü rızaya teslim etmeyen

Sürerler Dergah'tan haller nic'olur

Erenler kabul eylemez yalanı

İçi sual olup dışı gülünü

Evvel ikrar verip sonra gülünü

Sürerler Dergah'tan haller nic'olur

Pir Sultan'ım ihlas çağır Pir'ine

Yerler gökler inler ah ü zarına

Mümin olan çıkar Hak divanına

Sürerler Dergah'tan haller nic'olur

Pir Sultan Abdal inanmıştır ki, Pir önünde gerçeklerden söz açılır. Ama “yapı birlik ile yapılır”.

Yine gerçeklerden açtık kapuyu

Bir Pir'in önünde kıldık tapuyu

Arı birlik ile yapar yapuyu

Birlik ile bitmeyende bal olmaz

Pir Sultan'ım eydür kalbimin nuru

Müminler gözlüyse münafık kördür

Erenlerin yolu kadimdir birdir

Her tepenin başında da yol olmaz

Pir Sultan Abdal, hem şöyle sorar:

Muhammed Ali neslinden kim kaldı

Kim var Hacı Bektaş Veli'den gayrı

Onulmaz yaraya merhem kim sardı

Kim var Hacı Bektaş Veli'den gayrı

hem de sorup soruşturmasına yine kendisi yanıt verir:

Çok şükür olsun Hüda'nın demine

Hacı Bektaş Veli Sultan Balım var

Mehdi evsafı eyledim temine

Hacı Bektaş Veli Sultan Balım var

(...)

Bir güneş doğdu dünyanın yüzüne

Aşıkların nur göründü gözüne

Cümle canlar niyaz etti özüne

Hacı Bektaş Veli Sultan Balım var

Pir Sultan'ım biat ettik ol erden

Muhabbet kokusu geliyor serden

Katarından ayırma Şah-ı Merdan
Hacı Bektaş Veli Sultan Balım var

Anadolu'nun yetiştirdiği ve Aleviliğin Yedi Ulu'sundan biri olan büyük ozan, artık Hacı Bektaş Dergahı'nda daha önce oturmuş ve oturmakta olanların, ve Bektaşilerin açık yürekli bir propagandası içindedir. Artık Pir Sultan'a göre “devir Bektaşilerindir” Öyleyse “sevdalı, bade süzen, dünyayı gezen, sırlarına güç erilen ama arifler arifi ve hak yoluna canlarını kurban etmekten çekinmeyen Bektaşiler” derlenip toparlanmalıdır.

Sevda çekmek şanlarıdır
Gizlice erkanlarıdır
Hak yoluna canlarıdır
Kurbanı Bektaşilerin

Onlar Horasan'ı gezer
Demkeş olur bade süzer
Seyyah olup daim gezer
Sultanı Bektaşiler'in

Sırlarına güç erilir
Remizleri geç bilinir
Üstad olan Pir seçilir
Hünkârı Bektaşilerin

Arifler arifi gelir
Arife tarif vız gelir
Uzak yakın hep bir gelir
Hassına Bektaşilerin

Pir Sultan'ım bu ne demek
Yerde insan gökte melek
Hiç cahile çekme emek
Devridir Bektaşilerin

Sanki bu derleniş için “Rum(eli)'u fetheden Kırklar serdari

Şah Kızıl Deli 'yi (yani Seyyit Ali Sultan'ı) imdada” çağırmaktadır.

Şah-ı Merdan Ali kurdu bu yolu
 Hazreti Fatıma cihanın gülü
 Evvel Seyyit Ali aldı yürüdü
 Kırkların serdarıdır Kızıl Deli

Pir Sultan'ım eydür sancak getiri
 Zemheride gonca güller bitiri
 Kalenin altın üstüne getiri
 Rum'un fethin eden Şah Kızıl Deli

Hey erenler evliyalar serveri
 Himmet eyle bize Şah Seyyit Ali
 Tarık-ı Naci'nin sensin rehberi
 Himmet eyle bize Şah Seyyit Ali
Pir Sultan'ım eydür yola aşıkız
 Ta ezelden böyle kalbi sadıkız
 Severiz ey Şah'ım kalbi sadıkız
 Rahmet eyle bize Şah Seyyit Ali

Pir Sultan Kalender Şah'ın huzurunda özünü dara çekiyor

Pir Sultan Abdal'ın, 1514 Çaldıran felaketi öncesi tek güvendiği ve koştuğu Şah, Şah İsmail Hatayi idi. Kendilerini ancak, 15 yıl önce Anadolu Alevi Türkmen boylarının yardımıyla Safevi Devletini kuran Şah İsmail kurtarabilirdi. “Urum'da (Anadolu'da) ağlayan sefilleri, o şad eder (sevindirir) ve güldürebilir”di.

Hak'tan inayet olursa
 Şah Urum'a gele birgün
 Gazada bu Zülfikar'ı
 Kafirlerle çala birgün

Hep devşire gele iller
Şah'a köle ola kullar
Rum 'da ağlayan sefiller
Şad ola da güle bir gün

Çeke sancağı götüre
Şah İstanbul'da otura
Firenk'ten yesir getire
Horasan'a sala bir gün

Gülü Şah'ın doğdu deyü
Bol ırakmet yağdı deyü
Kutlu günler doğdu deyü
Şu alem şad ola birgün

Mehdi Dede'm gelse gerek
Ali divan kursa gerek
Haksızları kırsa gerek
İntikamın alsa gerek

Pir Sultan'ın işi ahtır
İntizarını güzel Şah'tır
Mülk iyesi padişah'tır
Mülke sahip ola bir gün

Bizzat nasip aldığı Piri Balım Sultan'ın anlaşmacı tavrından olacak, “Hacı Bektaş evladını günahkar görüp” Şah İsmail'e sarılmış görünüyor.

Fakat, Çaldıran yenilgisi ve büyük Kızılbaş kırımının ardından Pir Sultan Abdal'ın bütün gücüyle Hacı Bektaş Dergah'ına sarıldığını anlıyoruz. Pir Sultan'ın Çaldıran öncesi ve sonrası yapılan kırımdan kurtulması, Divriği-Arapkir-Kemaliye ilçelerinin ortak otlığı olan Sarı Çiçek Yaylası'nda Koca Haydar adıyla bir zaman gizlenmiş olmasına bağlanabilir. (Bkz. Cahil Öztelli, *Pir Sultan Abdal*, s.30-31)

1516 yılında Balım Sultan'ın ölümüyle Mürşid postuna oturmuş olan Kalender Şah'ın kişiliğinde Alevi-Bektaşî halk yığınları liderini bulmuştur. Kalender Şah'ın yukarıda aktardığımız şiirinde görüldüğü gibi, Şah İsmail Hatayi'nin de bir bakıma *onayı* vardır.

Pir Sultan, aşağıdaki nefeste Kalender Şah'a seslenmektedir. “Aman mürvet” diyerek onun kapısına gelmiş, Pir'inin huzurunda dâr'a dikilmiş, hatalarını bir bir saymaktadır. Kendini düşkün görüp, Pir'ine yalvarmaktadır. Hatta vaktiyle “Hacı Bektaş oğlunu (Balım Sultan kastediliyor olmalı) günahkar” görüp (Dergah'tan) uzaklaşmasından dolayı kendi kendine “yüzü kara” (iftiracı) nitelemesini yakıştırmaktan çekinmiyor.

Pir Sultan Abdal, Pir Meydanı'nda özü dârda, müthiş bir özeleştiri vermektedir:

Zahir batın On'ki İmam aşkına
Aman Şah'ım mürüvvet deyü geldim
Pirim nazar eyle şu ben düşküne
Aman Şah'ım mürüvvet deyü geldim

Bakmaz mısın cesedimin nârına
Elim ermez oldu cihan kârına
Yüzüm yerde geldim durdum dârına
Aman Şah'ım mürüvvet deyü geldim

Hacı Bektaş oğlun günahkar gördüm
Aradım isyanımı özümde buldum
Yüzümün karasın elime aldım
Aman Şah'ım mürüvvet deyü geldim

Erenler yolundan bir taş kaldırdım
Gönül bahçesinde gülün soldurdum
Bugün eksikliğim nefsi öldürdüm
Aman Şah'ım mürüvvet deyü geldim

Pir Sultan'ım eydür karşımda durma
 Gidip münkirlerle yol erkan kurma
 Alnımın karasın yüzüme vurma
 Aman Şah'ım mürüvvet deyü geldim

Pir Sultan Abdal kendini Şah'ına, yani Piri *Kalender Sultan'a* bağışlattırdıktan sonra, nefeslerini düvazlarını en etkin propaganda silahı olarak kullanmaya başlamıştır. Sazı elinde sözü dilinde dağlar aşmakta, ülkeyi köy köy, oba oba dolaşmaktadır. Artık Kalender, Şah'tır, Sultan'dır, Hacı Bektaş ve dört gözle beklediği Ali'dir O.

Onun kişiliğinde Hacı Bektaş Veli'yi gördüğünü Pir Sultan Abdal şöyle dile getirir:

Kuş olup güvercin donunu geyen
 Uyan dağlar uyan Ali'm geliyor
 Mucizatın cümle aleme bildiren
 Uyan dağlar uyan Ali'm geliyor
 (..)

Pir Sultan Abdal'ın cisminde cansın
 Gönlümün evinde kurulu hansın
 Urum'un içinde sen bir Sultan'sın
 Uyan dağlar uyan Ali'm geliyor

Kalender Şah'ın kurtarıcı lider olarak gelmekte olduğunu bildirirken, çekimser duranlara ve korkanlara güven veriyor. Onları bıkmadan-usanmadan, toparlanıp ayaklanmaya çağırıyor:

Muhammed Mehdi'nin hak sancağını
 Çekelim bakalım nic'olursa olsun
 Teber çekip münkirlerin kanını
 Dökelim bakalım nic'olursa olsun
 (...)

Münkirlerin sarayını yıkalım

Yıkalım bakalım nic'olursa olsun

Serden başka benim sermayem yoktur

Verelim gaziler İmam aşkına

Gelin canlar bir olalım

Münkire kılıç çalalım

Hüseyin'in kanın alalım

Tevekkeltü Taalallah

Mervan soyunu vuralım

Padişahı öldürelim

Hüseyin'in kanın alalım

Tevekkeltü Taalallah

Açalım kızıl sancağı

Geçsin Yezit'lerin çağı

Elimizde aşk bıçağı

Tevekkeltü Taalallah

Şah'ının ve evlatlarının, yani Alevi-Bektaşî halk yığınlarının maddi-manevi gücünü açıklama gereği duyup, çatlak sesleri susturma yollarına da başvuruyor:

Arkası yok deme Şah'ım(ın) oğlunun

Zahirde batında yüzbin er vardır

Ondört masum ile Oniki İmam

Yanınca Muhammed'le Ali vardır

Önümüzce Rabbim sözüm pişirir

Yaramaz sofular Şah'ı şaşırır

Dervişler ar'oldu çiçek devşirir

Arının gömecinde balı vardır

Oddan kılıçtan keskindir gülbengi

Kırmızıdır donu hem aldır rengi
Renginde dürüm dürüm alı vardır
(...)

Pir Sultan'ım der ki vaktin beklesin
İkrarını mümin olan haklasın
Arif olan kalb evine saklasın
Erenlerin çok gizli yolu vardır

Pir Sultan Abdal "El-gün arasına d  m   ", toplu halde "  p klenmi  sel gibi açıp giderlerken" biraz ku kulu, ama büyük umutlar içinde  ah'ın yollarındadır. "Engürü da ından"  ok  terlerde değildir, Dergah ve başındaki Pir Kalender  ah. Dolayısıyla toprağını, yurdunu en güzel, en içten duygularla tanımlamış olduğu aşağıdaki  iirine "birçok kimse ile birlikte Pir Sultan'ın İran'a,  ah'a giderken söylediği" yorumunu yapmak anlamsızdır. Engürü da ından (Ankara yöresinden) İran  ahı'nın yolu mu sorulur? (Bkz. C.  ztelli, *agy*, s.67, dipnot 2) Ayrıca,  iirin içine, İran tahtında birincisi 1590 yılından sonra görünen "Ala da  ardındaki  ah Abbas" ifadesi çok sonradan girmiştir. A a ıda görüleceği gibi söz konusu dörtlük, Pir Sultan Abdal'ın nefesinin genel havasına da kesinlikle uymamaktadır.

Engürü da ından bir yol azıttım
Acap  ah'a giden yollar bu m'ola
Sarardı g l benzim döndü aynaya
Acap  ah'a giden yollar bu m'ola
Nice pınarım var dolar eksilir
Ardıç dallarına gök tekeler asılır
Gircılı boran tutmuş beller kesilir
Acap  ah'a giden yollar bu m'ola
Merdindendir deli gönlüm merdinden
Ala Da  ardından  ah Abbas yurdundan

Kanlı yaş akıttım Şah'ın derdinden
Acap Şah'a giden yollar bu m'ola
Nice pınarım var üstü boyalı (bentli)
Taşı kimyalı da toprağı dualı
Kayalarımız var şahin yuvalı
Acap Şah'a giden yollar bu m'ola

*Pir Sultan Abdal'*ım coşup giderim
El-gün arasına düşUp giderim
Köpüklenmiş selim taşıp giderim
Acap Şah'a giden yollar bu m'ola

Pir Sultan Abdal'in "Şah'a gider ben bir bezirgan gördüm" diye başlayan nefesinde "bezirgan" ve "katar" birer simgedir bizce. Üstü örtülü olarak, bezirgan, Kalender Şah'ın yükselttiği isyan katarına çağrıdır. Kendisi de artık o katarın ayrılmaz eridir. Çünkü bu katar "hemen hakikatın yolunu tutmuş"tur. "Ona hizmet eden ancak Dergah'a yeter". Ayrıca "Bezirgan yükünü Yemen'den tutmuş" betimlemesi, Kanuni döneminde Osmanlı'ya Yemen'in iç kısımlarını kaybettiren Zeydi ayaklanmalarını anımsatmakta ve çok gezmiş olan Pir Sultan'ın oralara kadar uzanmış olduğunu düşündürmektedir. Katar çok güçlüdür; ona kâretmez Osmanlı haramisi. Şu dünyada çekilen vefasızlıktan kurtulmak için tek fırsat, bezirganın katarına girmektir.

Şah'a gider ben bir bezirgan gördüm
Ayrılmam katardan ben şimden geri
Hemen tutmuş hakikatın yolunu
Ayrılmam katardan ben şimden geri
Bezirgan yükünü Yemenden tutmuş
Ona hizmet eden Dergah'a yetmiş
(...)

Bezirganın yükü lâl ile gevher
Ona kâr mı kılar harami safder
(haydut, cenkci)

(...)

Şu yalan dünyada ne bulduk vefa
Fırsat elde iken giregör safa

(. ..)

Pir Sultan Abdal'ım aşıkı çoklar
Hiç kardaş bulmamış kend'özün saklar
Korktuğumuz yerden yaradan saklar
Ayrılmam katardan ben şimden geri

Artık zamanı gelmiştir. Pir Sultan'ın Şah'ı Kalender Şah, Ali'liğini göstermelidir ki “ Ali kim olduğu bilinsin”! Şah'ına, yukarıdaki nefeslerinde görüldüğü gibi hem “ Ali “ hem “Hacı Bektaş” diyordu. Erenler evliyalara serçeşmesi Hacı Bektaş Veli ise, torunlarından Kalender Şah da serçeşmedir. Şu halde “kendini teslim et bu ser çeşmeye” diyor Pir Sultan. Ama onun asıl istediği, tüm Anadolu Alevileri ve de ezilen halklar adına dileği “Hazreti Ali'nin devrinin yürümesi ve yeryüzünü kızıl taçların bürüyerek İstanbul şehrinin alınmasıdır”.

Hazreti Ali'nin devri yürüye
Ali kim olduğu bilinmelidir
Alay alay gelen gaziler ile
İmamların öcü alınmalıdır

Kendini teslim et bu Serçeşme'ye
Er odur ki birisinden şaşmaya
Bin gaziye bir münafık düşmeye
Din aşkına kılıç çalınmalıdır
Çağırılar filan oğlu filana

Kılıcı arştadır doğru gelene
Ne itibar yezit kavli yalana
Ya ser verip ya ser alınmalıdır

Yeryüzünde kızıl taşlar bürüye
Münafık olanın bağıri eriyey
Sahib-i zamanın emri yürüye
Mehdi kim olduğı bilinmelidir

Pir Sultan Abdal'ım ey Dede Dehman
Kendini çevir de andan gel heman
İstanbul şehrinde ol sahih-zaman
Tac u Devlet ile salınmalıdır

Pir Sultan Abdal'ın “Dede Dehman, Dehmen”ı (doğrusu Dihman - İ.K.) hakkında Cahit Öztelli'nin P.Naili Boratav'dan kaynaklanarak yazdığı “Dede Dehmen, Şah Tahmasb'ın adıdır” (C. Öztelli, *agy*, s.139) yorumu doğru olamaz. Bu, Pir Sultan'ı İran Şahı'na bağlamak için zorlama bir yorum olurdu. Pir Sultan Abdal'ın “mihman canlar bize safa geldiniz” şiirindeki bir dörtlüğü biz, bizzat Dede olan babamızdan aşağıdaki biçimde dinledik:

Misafir kapının iç kilididir
Ev sahibi ise anın dilidir
Mehman Muhammed'dir dehman Ali'dir
Mihman canlar bize safa geldiniz

Hemen anlaşılacağı üzere bu ifade, “konuk Muhammed'dir ve onun makamındadır, karşılayan da Ali'dir” anlamını taşımaktadır. Dolaylı olarak Muhammed'in Kırklar'a konukluğu ve Ali'nin onu karşılaması anımsatılmaktadır.

Yani, yukarıdaki nefesinde Pir Sultan Abdal, Ali olarak gördüğü ve nitelediğı Kalender Şah'a, yani Şah'ına “Dede Dehman” diye hitap etmektedir.

Kalender Çelebi ayaklanması ve Pir Sultan

Baki Öz, Kalender Çelebi ayaklanmasının kitle tabanı ve toplumsal niteliği üzerine şu genel belirlemeyi yapmaktadır:

"Hacı Bektaş soyundan olan Kalender Çelebi ayaklanmasının kitle tabanı köylü-çiftçi kesimiydi. Yoksul halktı. Geniş Türkmen yığınlarıydı. Elinden dirliği alınmış, yoksulluğa itilmiş küçük dirlik sahipleriydi. Devletçe dışlanmış, baskıyla düzen içerisinde tutulmaya çalışılan kesimlerdi. Bunların geneli Alevi ve Türkmenlerdi. Doğallıkla içlerinde devletçe kıyım uğramış, toprak yoksulu bırakılmış Sünni ögeler de vardı. Kalender Çelebi'nin bağlaşıkları bu tür Sünni ögelerle, elinden dirlikleri alınan küçük toprak sahipleriydi." (B.Öz, *Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları*, İstanbul-1992, s.185)

Osmanlı tarihçilerinden Vakanüvis İbrahim Peçevi, Müneccimbaşı, Solakzade Mehmet, Hemdani Çelebi Kalender Şah ayaklanmasından uzun uzun bahsetmektedirler. Ortak noktaları, Kalender'in büyük güç ve itibar kazandığı, arkasında çok sayıda ve her kesimden halkın toplandığıdır. Ve hepsi de kendi inançları doğrultusunda bunların "dinden çıkmış, inancı bozuk, dinsiz-mezhepsiz" olduklarında birleşirler. Bu nitelendirmelerle Alevi halkı "Rafizi, mülhid, Kızılbaş" diye adlandırırlar.

İbrahim Peçevi şunları yazmaktadır:

"Kalender Şah o kadar güç ve itibar kazandı, o kadar kalabalık bir toplumun başı oldu ki, böylesi hiçbir isyancıya nasip olmuş değildi. Aşık ve Abdal diye anılan ne kadar imanı ve fiili bozuk kimseler var idiyse yanına toplanıp, yirmi- otuz bin kadar eşkiyadan oluşan bir çete meydana geldi." (*Peçevi Tarihi I*, s.93)

Solakzade de benzer yargıdadır:

“Kalender adlı kötü yollu bir aşık... zamanın Mehdi'siyim diyerek (ortaya çıktı)... abdal torlaklar, dinsiz meşrebliler ile mezhepsizler, pekçok kötülükseverler ile onun havasına uyararak, yanına toplandılar. Bunların otuz bin kadar olduğu anlaşılmaktadır.” (*Solakzade Tarihi II*, s.154, vd.)

Osmanlı Tarihinin bu en büyük ayaklanmasını Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin torunlarından ve Dergah postnişini Kalender Şah'ın yönetmesi, tüm Alevi-Bektaşî topluluklarını biraraya getirmişti. Gün, “İstanbul'daki devletin tac ü tahtını” ele geçirmenin günüydü. Baba Zünnun'dan başlayarak Atmaca, Zünnunoğlu, Tonuz oğlan, Veli Halife ayaklanmaları, 1526-1527 yıllarındaki Kalender Çelebi büyük toplumsal başkaldırısının halkalarıydı.

Ayaklanma Ankara-Kırşehir yöresinde patlamıştı. Yani ayaklanmanın merkezi karargahı Hacı Bektaş Dergahı çevresi olmuş, yığınlar burada toplanmıştı. “Ali nesli güzel İmam Urum üstüne” Doğu'dan - İran'dan Horasan'dan - değil “Mağripten çıkmış”, yani Batı'dan geliyordu:

Yürüyüş eyledi Urum üstüne
Ali nesli güzel İmam geliyor
İnip temenna eyledim destine
Ali nesli güzel İmam geliyor

Doluları adım adım dağıdır
Tavlasında küheylanlar bağlıdır
Aslının sorarsan Şah'ın oğludur
Ali nesli güzel İmam geliyor

Tarlaları adım adım çizili
İrakip elinden ciğer sızılı
Al yeşil giyinmiş gerçek gazili
Ali nesli güzel İmam geliyor

Mağripten çıkar görünü görünü
 Kimse bilmez evliyanın sırrını
 Koca Haydar Şah-ı Cihan torunu
 Ali nesli güzel İmam geliyor

Pir Sultan Abdal'ım görsem şunları
 Yüzüm sürsem boyun eğip yalvarı
 Evvel baştan On'ki İmam serveri
 Ali nesli güzel İmam geliyor

Burada “ Ali nesli güzel İmam”, bizce Kalender' den başkası değildir. Hatırlanırsa yukarıda Koyunoğlu da şiirinde ona “güzel Kalender” diye hitap ediyordu. Pir Sultan Abdal onu hep “Şah, güzel Şah” bilmiş ve öyle demiştir. (Gençlik döneminde Şah İsmail'i kurtarıcı olarak beklerken yazdığı şiirlerinde de, onun adını nadiren kullanmıştır.) Bizce, 4.dörtlükte geçen “Cihan Şahı'nın torunu Koca Haydar” da Hacı Bektaş Veli'nin torununun oğlu Kalender Şah'ın ta kendisidir. Pir Sultan'ı İran şahlarına yamamak isteyen Cahil Öztelli'nin şiirin bu dizesini değiştirerek, “Şah Cüneyit torunu Koca Haydar”a dönüştürmesinin bilimsellikle bağdaşan bir yanı yoktur. (Cahit Öztelli, *agy*, s.140-141)

Pir Sultan, onca ayaklanmalar yaşamış, katılmış, toplumsal birliğin siyasetini yapmış ve hatta sazını silah gibi kullanarak, sancağın nereye dikileceğinin taktiğini bile vermiştir. “Görsem şunları ve boynumu eğip, yuzumu sürsem”, yalvarsam derken, “Kızılırmak gibi yatağından boşansın artık kuvvetlerin; Hama, Mardin ve Sivas'takilerle birleşip, ikiyüzlü Osmanlı'nın başına taşlar üşürerek, yani onları yokederken SANCAĞIMIZI KAZOVA'YA DİKİN ARTIK” diye beklemektedir.

Gözleyi gözleyi gözüm dört oldu
 Alim ne yatarsın günlerin geldi
 Korular kalmadı kara yurt oldu

Ali'm ne yatarsın günlerin geldi
Kızıl Irmak gibi bendinden boşan
Hama'dan Mardin'den Sivas'a döşen
Düldül eyerlendi Zülfikar kuşan
Ali'm ne yatarsın günlerin geldi
Mümin olan bir nihana çekilsin
(nihan: gizli)
Münafık başına taşlar üşürsün
Sancağımız Kazova'ya dikilsin
Ali'm ne yatarsın günlerin geldi
(...)

*Pir Sultan Abdal'*ım bu sözüm haktır
Vallahi sözümün hatası yoktur
Şimdiki sofunun Yezidi çoktur
Ali'm ne yatarsın günlerin geldi

Ankara, Kırşehir, Bozok (Yozgat), Tokat, Sivas, Erzincan, Maraş, Adana ve Tarsus, ayaklanmaların alanı olmuştur. Kazova'ya sancak dikildiği takdirde Kalender Şah bütün güçlerin birleşmesini sağlayabilirdi.

Ayaklanmayı bastırmak için Sadrazam İbrahim Paşa görevlendirilmişti. Anadolu beylerbeyi Behram Paşa ile Karaman beylerbeyi Mahmud Paşa eyalet askerleriyle ona katılmış bulunuyorlardı. Her iki Paşa'nın askeri birlikleri, Kazova'ya yönelen Kalender Şah'ın ardına düştü. Kazova'daki korkunç savaşta Kalender'in emekçi-Alevi savaşçıları Osmanlı ordusunu bozguna uğrattı. Arkasından Mahmut Paşa'yla birleşen diğer Osmanlı güçleri Tokat yakınlarında Cincifle denilen yerde, 27 Mayıs 1527'de yapılan savaşta yine yenildiler. Karaman beylerbeyi Mahmut Paşa, Alaiye beyi Sinan bey, Amasya beyi Koçi bey, Anadolu Tımar defterdarı Ruh ve Karaman defterdarı

kethudası Şeyh Mehmet öldürüldüler.

Bu yenilgilerle birlikte Osmanlı ordusunun tüm ağırlıkları Kalender Şah birliklerinin eline geçti. Tarih yazarı Solakzade'nin söylemiyle:

“Bütün torlaklar ağırlıklı silah, hayme ve çadırlar edindiler. Çıplak ve perişan iken giyiniş kuşandılar. Övünülecek giysilerle donandılar.” (*Solakzade Tarihi II*, s. 155)

Pir Sultan Abdal bu olayları Kızıl Deli Sultan üzerine yazdığı bir şiirinde anlatmakta ve Kırklar simgesiyle vermektedir:

(...)

Kırklar Urum'a geçti sen duydun mu

Tanrının arslanı geldi bildin mi

Pınar yanında kendini buldun mu

Kırlara serçeşmesin pirim Ali

Cümlemizden ulusun Kızıl Deli

Kırklar bir bir arda sökün eyledi

Domuz kafirlerin yolun bağladı

Tanrının arslanı imdat eyledi

Kırlara serçeşmesin pirim Ali

Cümlemizden ulusun Kızıl Deli

Geldi Kazova'sın duman bürüdü

Kara kafirlerin yağı eridi

Allah allah deyüp Kırklar yürüdü

Kırlara serçeşmesin pirim Ali

Cümlemizden ulusun Kızıl Deli

Kırklar Rum ilinde makam tuttular

Makamlar açtılar çırağ yaktılar

Bütün kafirleri dine çektiler

Kırlara serçeşmesin pirim Ali

Cümlemizden ulusun Kızıl Deli

Pir Sultan'ım bu sözleri söyledi

Kafirleri Yezitleri bağladı

İlk selamı essela'da²¹ söyledi

Kırlara serçeşmesin pirim Ali

Cümlemizden ulusun Kızıl Deli

Kalender'in bu başarılarından sonra, *Dulkadirli* boylarının çoğu ayaklanmaya katıldı. Bunların büyük bir kısmı *Alevi değildi*, fakat dirlik ve timarlar elinden alınmış kimselerdi. Bunlarla birlikte Kalender Şah kuvvetlerinin sayısı 40 bine yükselmişti.²²

Ayaklanma, giderek önünde durulmaz hale geliyordu. Bu durum karşısında Sadrazam İbrahim Paşa, *Dulkadıroğulları*'ndan (Kalender tarafına geçen) Başatı, Karacalu ve Dokuzboy beylerine dirliklerinin derhal geri verileceğini gizlice bildirdi. Ayrıca yolsuzlukların düzeltileceğini duyurdu.

Vali Ferhat Paşa ile diğer sancak beyleri de “halka yanlış davranıyorlar” gerekçesiyle, ama aslında ayaklanmacıları ezemedikleri için idam edildiler. *Dulkadır beyleri* devletçe doyurulunca başkalarını da yanlarına çekmeye başladılar. Böylece Kalender Şah ayaklanmasına katılanlarda büyük çözümler başgösterdi.

Sonuçta Osmanlı, savaşta yenemediği Kalender güçlerini onların hazır olmadığı içten parçalama siyasetiyle güçten düşürdü. Özellikle geceleri birçok insan ayrılıp evine dönüyordu. Öyle ki Kalender Çelebi'nin yanında “3-4 bin Kalenderi (burada 'Kalenderci, Kalendersever' yani Alevi-Bektaşiler anlamındadır—

²¹ Essela: kendine güvenen ortaya çıksın anlamında meydan okuma deyiimi)

²² Kalender Şah ayaklanması ve Hacı Bektaş Dergahı'nın şimdiki postnişini Veliyettin Ulusoy efendinin görüşleri için bakınız: https://emarvakfi.net/wp-content/uploads/TKP-IS/Kavga-Kervan/PDF/Kervan/kervan_s29_o893.pdf

İ.K.) kaldı.” (Bkz. *Müneccimbaşı Tarihi II*, s.527)

Pir Sultan Abdal'ın “dostların muhabbeti kaldırıp, geriye kaçışını” , vefasızlığı ve ihaneti anlatan şiirinden birkaç dörtlük ve arkasından da her ne pahasına olursa olsun kendisinin Pirinden dönmeyeceğini korkusuzca vurgulayan nefesini verelim. Bu “Pir”, tabii ki “Pirlerin Piri Hacı Bektaş Veli”nin torunu Kalender Şah'tan başkası değildir.

Çıktım yücesine seyran eyledim
Gönül eğlencesi küstü bulunmaz
Dostlar bizden muhabbeti kaldırmış
Hiçbir ikrarından ahdi bulunmaz

Zülüfleri top top olmuş cığalı
Rakiplerin Hak'tan olsun zevali
Bir günahkar kulum doğdum doğalı
Günahkar kulunun dostu bulunmaz
Hanı benim ile lokma yiyenler
Başı canı dost yoluna verenler
Sen ölmeden ben ölürüm diyenler
Dostlar da geriye kaçtı bulunmaz

Yine kırılandı dağların başı
Durmuyor akıyor gözümün yaşı
Vefasız ardından gitse bir kişi
Hakikat ceminde desti bulunmaz

Koyun beni Hak aşkına yanayım
Dönen dönsün ben dönmezem
Pir'imden Pir'imden dönüp mahrum mu kalayım
Dönen dönsün ben dönmezem Pir'imden

Benim Pir'im gayet ulu kişidir
Yediler ulusu Kırklar eşidir
On iki İmamın server başıdır

Dönen dönsün ben dönmezem Pir'imden

Kadılar müftüler fetva yazarsa
İşte kement işte boynum asarsa
İşte hançer işte kellem keserse
Dönen dönsün ben dönmezem Pir'imden

Ulu mahşer olur divan kurulur
Suçlu suçsuz gelir anda derilir
Piri olmayanlar anda dirilir
Dönen dönsün ben dönmezem Pir'imden

Pir Sultan'ım arşa çıkar ünümüz
O da bizim ulumuzdur Pirimiz
Hakka teslim olsun garip canımız
Dönen dönsün ben dönmezem Pir'imden

Kalender Çelebi, elinde kalan birkaç bin kişilik kuvvetle Kayseri-Sarız üzerinden - olasıdır ki Adana ve Tarsus yöresindeki ayaklananlarla ve Bozok bölgesindeki Zünnunoğlu ve Atmaca kuvvetleriyle birleşmek için, iki gücün ortasında bulunan – Nurhak Dağları'na çekildi. Bazı yazarların ileri sürdüğü gibi “İran'a gitmek için Kalender'in yol aradığını” sanmıyoruz. (Bkz. Baki Öz, *agy*, s.189, dipnot 163) Kaldı ki, İran yolu Nurhak tarafından değil Sivas-Erzincan hattı üzerinden geçiyordu. Kalender Şah kuvvetleri ise güneye doğru inmişti.

Kalender Şah 'ın elindeki inançlı ama yetersiz kuvvet, Sadrazam İbrahim Paşa'nın “Mehmet Ağa ile Pervane adındaki iki eşkiya avcısı” tarafından Başsaz ya da Başsan adlı yerde tuzağa düşürüldü. (*Peçevi Tarihi I*, s.94) Burada Kalender Çelebi ve sadık adamı Veli Dünder öldürüldüler. Başları bir atın terkisine asılarak Padişah'a götürüldü. Kalender'in taraftarlarından pek azının kırımdan kurtulabildiğinde Peçevi, Solakzade ve Münecimbaşı hemfikirdirler.

Kalender Şah Ayaklanması'nın böylece bastırılması üzerine Kanuni Süleyman (1520-1566) Sadrazam İbrahim Paşa'yı cömertçe ödüllendirdi. Sadrazamın yıllık ödeneğini iki katına (1 milyon 200 bin akçeden 2 milyon akçe'ye) çıkardı.

Pir Sultan Abdal'ın Kalender kırımından kurtuluşu

Baştan beri ileri sürdüğümüz düşünceler doğrultusunda düşünüldüğünde, Kalender Şah ayaklanmasına elli yaşlarında katılmış olması gereken Pir Sultan Abdal ayaklanmanın bastırılmasını izleyen kırımdan acaba nasıl kurtuldu?

Şah İsmail'in ölümünün ardından, Hacı Bektaş Veli Dergahı'nı Erdebil'in önüne geçirme ve merkez yapma siyasetini cesaretle ortaya atıp savunan Pir Sultan Abdal Osmanlı'nın Bektaşileri ve Alevileri birbirinden ayırma ve parçalama gayretini boşa çıkarmış, Dergah postnişini Kalender Çelebi'yi ezilen Anadolu Alevi kitlelerinin kurtarıcı “Şah”ı olarak görüp, övgüsünü yapmıştır. Bektaşî ve Alevileri tam birliğe yöneltmiştir. Ve de, inançları doğrultusunda başını vermekten çekinmeyen Alevi halk topluluklarını Muhammed-Ali, Hüseyin, Ehlibeyt, On İki İmam sevgisi; Muaviye Yezit Mervan laneti, yani “Tevella ve Teberra” simgeleri içinde Kalender Şah'ın çevresinde toplama, birleştirme çağrıları yaptığı anlaşılıyor.

Şiirlerine simgeleri öylesine ustalıkla yerleştirmiştir ki, bunlar adeta Pir Sultan'ı koruyucu örtü olmuşlardır. Ancak Kanuni'nin, babası Yavuz Selim'i aratmayan Kızılbaş düşmanlığından 20 yılı aşkın bir süre kendini koruyabilmesi, Anadolu'yu daha doğrusu yaşadığı bölgeyi uzun süre terketmesine bağlanmalıdır.

Gençliğinde, Şah İsmail yandaşı olarak onun propagandasını yaptığı zamanlar, kendini Arapkir-Eğîn-Divriği'nin ortak otağı olan *Sarı Çiçek Yaylası*'nda gizlediğini belirleyen bilgilerden söz etmiştik. Pir Sultan Abdal'ın - kendini

ikinci gizleme dönemi olarak niteleyeceğimiz - bu yılları Rumeli'de geçirmiş olduğunu gösteren şiirlerinden vereceğimiz bazı örneklerle konuyu sonlamak istiyoruz.

Feleğin bile düzene desteğini vererek, kendisini “çevre çevre yeldirdiğini” söyleyen Pir Sultan, “ayrılığın okunu dolduran” nedeni üç şeye bağlamaktadır; ecel, didar ve nasip! Başta ecel, yani ölüm korkusu olunca güzel yüz ve nasip kavramlarının önemi kalır mı?

Kismet verip bizi salan çöllere
Ya eceldir ya didardır ya nasip
Felek bizi saldı özge hallere
Ya eceldir ya didardır ya nasip

Kismet verip çevre çevre yeldirdi
Bilmediğimiz hikmetlere daldırdı
Çekip ayrılığın okun doldurdu
Ya eceldir ya didardır ya nasip
Felek arka vermiş çarhın devine
Arıt kalbın evin iman sevine
Türlü dalga geldi gönlüm evine
Ya eceldir ya didardır ya nasip

(...)

Pir Sultan Abdal'ım der ki vardığım
Ulu dergahıdır yüzler sürdüğüm
Bilmediğim hikmetleri bildiğim
Ya eceldir ya didardır ya nasip

Öldürülme korkusu Pir Sultan'ı nereye kaçırmıştır? Sanırsanız aşağıdaki nefes bunun karşılığını verecektir:

Akdeniz'i seyreyledik yalıdan
Böyle aldık nasihati uludan
Tanrıdağı kurbu Kızıl Deli'den

Görünür İmamevleri görünür

Senin aşıkların geçti rahından
Korkmaz mısın aşıkların ahından
Akyazılı Sultan 'ın dergahından
Görünür İmarnevleri görünür

Senin dervişlerin geçer kabadan
Geydikleri hırkaları abadan
Her nereye baksan Otman Baba'dan
Görünür İmamevleri görünür

Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin tahtı
Konmazdı Yezit'ten alırdı ahı
Her gece seyrimde seherin vakti
Görünür İmamevleri görünür

Hünkar Hacı Bektaş Veli aşkına
Bahçende açılan güller aşkına
Kerbela'da yatan İmam aşkına
Görünür İmamevleri görünür

Pir Sultan'ım kendi kurdu bu yolu
Yüz be yüz gördüğüm Ali'dir Ali
Horasan'da Ali Rıza'yı Veli
Görünür İmamevleri görünür

Tahmin edileceği gibi Pir Sultan Abdal, uzun bir yolculuktan sonra Trakya'ya geçmiştir. İmamevleri denilen yere gelirken bu şiiri yazmış gibi görünüyor.

Belki uzun bir süre burada oturdu. "İmam evleri", Orman Baba'nın tekke ve türbesinin bulunduğu *Tanrıdağı* adı verilen Edime kırından ve Akyazılı Sultan Dergahı'nın bulunduğu yerden görülebilen bir yerleşme birimidir. (Cahit Öztelli'nin, bu İmamevleri'nin "İran Şah'larının ya da On İki İmamlardan birinin bulunduğu bir yer olabileceğini" hangi gerekçe ile ileri sürdüğünü

anlamak doğrusu çok güçtür.)

Açıkça anlaşıldığı üzere Pir Sultan Abdal, *Trakya ve Balkan Bektaşileri ve Bedreddini'ler* arasında uzun zaman kalmıştır. Otman Baba'ya bağlı Akyazılı Sultan dergahında (Varna) ve daha çok Hacı Bektaş Dergahı'na doğrudan bağlı *Seyyit Ali Sultan Tekkesi'*nde (Dimetoka) yıllarını geçirmiştir. Seyyit Ali Sultan - diğer adıyla Kızıl Deli - için ve onun adının geçtiği, en az 6-7 nefesi vardır bize ulaşan. “Evliyalar serveri” olarak seslenip himmet dilediği Kızıl Deli'nin tekkesinde hizmet gördüğünü, Baba İbrahim'le Cem'ler yürüttüğünü belirleyen nefesleri vardır.

Bir örnek sunalım.

Gelin ey erenler seyran edelim
 Açıldı kapısı Seyyit Ali'nin
 Eksiğimiz bilip dara duralım
 Himmeti ganidir Kızıl Deli'nin
 Çekti sancağını dağlar dolandır
 Mümin olan canlar aşka bulanır
 Kurbanlar tığlanur çırak uyanır
 Çekilir gülbenkler Seyyit Ali'nin
 Ne güzel baharı yetmiştir şimdi
 Lalesi sümbülü açmıştır şimdi
 Abdallar semahı tutmuştur şimdi
 Himmeti ganidir Seyyit Ali'nin
 Baba İbrahim şehitler ayırır
 Kırkların ceminden o da beridir
 Pirim cansız duvarları yürüdür
 Himmeti ganidir Kızıl Deli'nin
*Pir Sultan'*ım eydür kendi özümüz
 Güzelce Şah'ıma var niyazımız
 Bir gün kara toprak örter yüzümüz

Himmet'i ganidir Seyyit Ali'nin

Sivas ellerine geri dönüş

Ve bir gün, bilemediğimiz bir tarihte, Pir Sultan Abdal bu illerden geri döner. Dostlarına “bizi safa ile gönderin” der. Tatlı dillerine doyamadığı dostlarıyla helallaşır. “Bir daha ya geldim ya gelemedim” ve “ölüm uzak derler heman yakındır” dizelerinden anlaşılacağı üzere, yaşamının son yıllarında dönmüş olmalı Sivas'a.

Geldim gider oldum illerinize
Dostlar bizi safa ile gönderin
Doyamadım tatlı dillerinize
Dostlar bizi safa ile gönderin

Şöyle bir güzelden ahd alamadım
Bir ahbine bütün yar bulamadım
Bir daha ya geldim ya gelemedim
Dostlar bizi safa ile gönderin

Himmet eylen şu dağları aşalım
Pir aşkına kaynaşalım coşalım
Gelin birer birer helallaşalım
Dostlar bizi safa ile gönderin

Çıkalım yaylaya inelim düze
Himmet eylen yaran ahbaplar bize
Bir selam göndersem gelir mi size
Dostlar bizi safa ile gönderin

Tarihyazıcı Solakzade, Kanuni Süleyman'ın Kızılbaşlar hakkındaki düşmancıl duygularını şöyle dile getirmektedir:

“Dünya padişahı (Kanuni), sürekli Kızılbaş taifesinin sövüp saydıklarına kalben perişan olup, bunlardan öç almaya her zaman hazır bulunmakta ve o yanlara hareketi, küçük bir bahaneye bağlarlar idi. 'Bu dinsizlerin pisliklere bulaşmış

vücutlarını zaman sayfasından ne zaman çıkarırız' diye her zaman söylerlerdi.” (*Solakzade Tarihi II*, s.213)

Böylesine Kızılbaş düşmanı olan “Dünya Padişahı”nın yönetimindeki ülkede 20 yılı aşkın süre hayatta kalması, Aleviliğin bu ulu ozanı için çok büyük bir başarıdır.

Pir Sultan Abdal Sivas'a geri döndüğünden çok az zaman sonra, Kanuni Süleyman'ın Sivas Valisi Hızır Paşa (1548-50?) tarafından darağacına çekildi. Onca ayaklanma ve kırım, onca başarı ve yenilgi, onca halk kahramanlığı ve kahpelik yaşamış, Aleviliğin ulu ozanı “Pir Sultan'ın Abdalı” Koca Haydar, Yavuz'dan itibaren İran'a karşı yapılan her savaş öncesi gelenekselleşen Kızılbaş kırımından kurtulamamıştı. Hem de bir dönek eliyle, hem de Sivas'ta.

Şöyle diyordu Koca Haydar:

Pir Sultan Abdal'ım Hakka yakındır
Edebi erkanı hemen takın dur
Ölüm uzak derler heman yakındır
Dostlar bizi safa ile gönderin

Alevi halk yığınları kendisini safa ile gönderdi ölüme. Hiç unutmadı Yedi Ulular'ın Koca Haydar'ını. Yüzlerce yıl boyunca dilinden eksik etmedi. Her fırsatta mücadelenin sancağına Pir Sultan Abdal adını yazdı. Yeni Pir Sultanlar doğurdu Anadolu halkı ve toprağa verdi şehitlerini.

Banaz'da dikili Pir Sultan heykelinin yansıttığı onurlu, dirençli mücadele ruhu, bugün “bir olalım, diri olalım, iri olalım” diyen ve Dergah çevresinde kenetlenmekte olan Alevi-Bektaşî toplumunun bilincinde yaşıyor. Ama unutmayalım ki “Yavuz'lar Kanuni'ler, Ebu Suud Efendi'ler, Hızır Paşa'lar ve Dulkadir beyleri” de yaşıyorlar! Ve sancak daha Kazova'ya dikilmedi!

KERVAN Sayı 29, Ağustos 1993

SİVAS ŞEHİTLERİ ANISINA

Londra'da Laiklik ve Demokrasi Gecesi

Londra İşçi-Alevi Birliği'nin düzenlediği "Sivas Şehitlerinin Anısına Laiklik ve Demokrasi Gecesi" 2 Temmuz akşamı yapıldı.

Anma geceleri vardır, ağıtlar yakılır, gözyaşları dökülür, ertesi sabah unutulur. Anma toplantıları vardır, yolu aydınlatır, bir oluşumun simgesi olur. O yolda yürüyenlere güç sağlar. İşte bu "anma günü"nü biz, gözümüz yaşlı ama başımız dik ve gelecekten korkmadan, bir emanet gibi aldık, laiklik ve demokrasinin simgesi oldu.

Madımak'da yakılan 37 canımız şimdi birer laiklik ve demokrasi meşalesidirler.

Sivas'ta yakılan otuz yedi can
Onlardır yüreğimizde yaşayan
Laiklik ve demokrasi yolunda
Yanıp yakılırken ışıklar saçan

Saçları tutuşmuş alev kızılı
Tek tek adı beyinlere kazılı
Kanlı Sivas tarihlerde yazılı
O idi Pir Sultan Abdal'ı, asan

Her biri kendi dalında devdi
Tek kusurları insan sevmekti
Şeriatçı yezid merhametsizdi
Kahrolacak onlara kucak açan

Derviş Baba bu acı unutulmaz
Umarım Sivaslar bir daha olmaz
Kinle şeriatla ülke kalkınmaz
Cihadı ibadet sayıp kan saçan

Gece Sivas Şehitleri'nin anısına saygı duruşuyla açılırken, buruk gönüller Pir Sultan ilini defalarca dolaştı.

Madımak'da yakılan can dostumuz güzel insan Edibe Sulari'nin ağabeyi *İbrahim Ağbaba Sulari*, yaptığı kısa ve özlü konuşmasıyla yükselen şeriatın Alevi toplumuna getireceği belaları anlattı.

RP'nin İzmir'de nasıl ayda 6 milyon TL. maaşa bağlayarak insanları satın aldığından örnekler verdi. Davut Sulari'den parçalar söyleyerek, 37 şehidimizin ruhunu şad etti.

Kemal Kaplan'ın güzel saziyla, Sivas ve şehitlerimiz üzerine okuduğu içli türküler şeriatçıya hıncımızı bileli. Ardından, gelecek için umut veren genç sanatçı *Aynur Haşhaş Şah Hatayi*, Davut Sulari, Kul Hasan vb. ozanlardan okuduğu nefesler, türküler ve uzunhavalarla geceye büyük coşku getirdi.

Gecenin ilk konuşmacısı, İran'da şeriatçı Humeyni rejiminin zindanlarında işkencede 10 yıl geçirmiş olan Tahran Üniversitesi profesörlerinden *Areman Arani* idi. İran'daki şeriat yönetimi gerçeğini anlatan Prof.Arani'nin ülkesinde geçerli şeriat uygulamalarından verdiği örnekler, şeriatçılığın İran halkını nasıl ortaçağ karanlığına sürüklediğini gözler önüne serdi. İran'dan da görülüyor ki şeriat düzeninde demokrasiden *kesinlikle söz edilemez*.

Gecede ana konuşmacı İstanbul Büyükşehir Belediyesi eski başkanı *Prof. Dr. Nurettin Sözen*'di. Sözen'in Laiklik ve Laik Cephe üzerinde kapsamlı konuşması büyük ilgiyle dinlendi. Sözen, Laik Cephe'nin oluşturulması için vakit kaybetmemek gerektiğini, Atatürkçilerin, solcuların, sosyalistlerin, *herkesin* bu cephede bir bütün hale gelmesi ve şeriat özlemcileriyle mücadele etmesi gerektiğini ısrarla vurguladı.

Gecemizin son konuğu yılların Alevi sanatçısı Ali Ekber Çiçek'di. Alevi müziğine 34 yılını veren Alevi sanatçısı *Ali Ekber Çiçek*'in ünü Avrupa'dan, Avustralya'ya ve Amerika'ya ulaşmıştır.

Toplum, Alevi Cem müziğinin tanınması ve bugünlere ulaşmasında Ali Ekber Çiçek'in katkı ve hizmetlerinin büyük olduğunu bilmektedir.

300'den fazla parçayı derlemiş ve müziğini düzenlemiş olan Ali Ekber Çiçek, gecemizde dillenen sazı ve güzel sesiyle dinleyicilere unutulmaz dakikalar geçirtti. 19.yüzyıl Alevi-Bektaşî ozanı Sıtkı'nın “ Alevi yaratılış öyküsü”nü anlatan bir şiiri üzerinde 3 yıl çalışarak yaptığı, “Haydar Haydar” adıyla tanınan (devriye) müzik düzeyinde, pek az beste bulunmaktadır.

14 bin yıl gezdim pervanelikte
Sıtkı ismin buldum divanelikte
İçtim şarabını mestanelikte
Kırkların ceminde dâra düş oldum

2 Temmuz “Sivas Şehitlerinin Anısına Laiklik ve Demokrasi Gecesi”nden aklımızda gözyaşı, yas kalmasın. Şeriatçı düşmana duyduğumuz hıncı Laik-Demokratik Cephe'nin kurulmasına seferber etmemiz gerektiği kalsın. Şehit canlarımızın anısını ancak şeriata karşı mücadele ile canlı tutabiliriz.

KAVGA Sayı 39, Temmuz 1994

DERGAH'TAN İCAZETLİ ALEVİ-BEKTAŞİ DEDESİ

Pir Sultan Abdal²³

Pir Sultan Abdal, Dede-Talip yakınlığı bir yana, Hacı Bektaş evlatlarından Kalender Şah'ın Şah'lığını kabul ve ilan etmiştir. Şah İsmail ile görüşmeğe giden Kalender Çelebi'nin heyetinde Pir Sultan da vardır. Ancak Erdebil tekkesi ile Anadolu Alevi-Bektaşilerinin bağları, son büyük halka olan Şah İsmail Hatayi'nin ölümüyle artık kopma noktasına ulaşmıştır.²⁴

Bizce Kalender Şah olayı bir dönüm noktasıdır. Anadolu Alevi-Bektaşileri Şah İsmail'in ölümünden itibaren Erdebil'in etki alanından çıkmaktadır. Bakıyoruz, Pir Sultan Abdal bu aralıkta kesin siyasal tercihinin Hacı Bektaş-ı Veli Dergahı ve onun soyundan postnişinlerden yana koyuyor. Alevi-Bektaşiliğin serçeşmesi Hacı Bektaş-ı Veli'nin Dergahı ve ardılları üzerine övgü dolu, etkileyici nefesler, şiirler söylüyor ve Dergahın açık siyasetini yapmaktadır.

Pir Sultan kendisi zaten *Hacı Bektaş-ı Veli Dergahı'ndan el almış, Pir Balım Sultan elinden dolu içmiştir*. Dergah eşiğine yüzünü sürdüğünü belirttiği nefesten anlaşıldığı üzere, Balım Sultan sağdır ve bu olay olasılıkla 1510'dan önce gerçekleşmiştir.

Pir Sultan'ın Piri, Cahit Öztelli'nin ileri sürdüğü gibi, iki

²³ Kervan'ın introsu: Yineliyoruz, Pir Sultan Abdal, Hacı Bektaş-ı Veli Dergahı'na bağlıdır ve onun siyasetini yapmıştır. Kendisi Hacı Bektaş-ı Veli Dergahı'nın icazetli Alevi-Bektaşî Dedesidir.

²⁴ *Yazarın notu:* Safevi Erdebil tekkesinin etkisi, Anadolu'nun Alevi halkları arasında 1449'da İran'dan çıkarılan Şeyh Cüneyd'le başlayıp yayıldı. Şeyh Cüneyd 1456'ya değin Anadolu ve Suriye'de durmadan dolaşmış, Batniliği ağır basan bir Şiiliğin siyasetini yapmıştı. Erdebil Dergahı'na bağlılık, sonra Şeyh Haydar, onun ardından da - 1500'li yıllarda Safevi Devleti'ni Anadolu'dan akın akın İran'a giden Türkmen oymak ve boylarına dayanarak kurmuş olan - Şah İsmail Hatayi ile en üst düzeye ulaşmıştı.

şiiirinde adı geçen “Hasan Efendi” değildir. (Pir Sultan'ın bir şiiirinden Koyun Baba Tekkesi postnişini olduğu anlaşılan Hasan Efendi, Dergah'da yapılan Cem'lerde 12 hizmet postlarından birinde oturmuş olabilir.)

Hasan Efendi postunda oturur
Rumun abdalları hizmet yetirir
Zemheride deste gülü getirir
Hacı Bektaş Veli Sultan Balım var

Bu dörtlüğün geçtiği nefesinde Pir Sultan Abdal, Hacı Bektaş Veli ve *Balım Sultan*’a sevgisini anlatmaktadır. Şiirin sonunda da “Pir Sultan'ım biat ettik ol erden” demektedir. Bir nefesde “Aynı Cem'in bülbülüym” dediğine bakılırsa, “zakir postu”nda da oturmuştur.

Arzuladım sana geldim
Hünkar Hacı Bektaş Veli
Eşiğine yüzler sürdüm
Hünkar Hacı Bektaş Veli

Pir elinden dolu içtim
Erenler demine düştüm
Ak cenneti gördüm geçtim
Hünkar Hacı Bektaş Veli

Kırk Budak'ta şema yanar
Dolusun içenler kanar
Abdalları semah döner
Hünkar Hacı Bektaş Veli

(...)

Balım Sultan er köçeği
Keser kılınıcı bıçağı
Cümle erenler gerçeği

Hünkar Hacı Bektaş Veli

Hacı Bektaş Veli, Pir Sultan'ın dilinde hem Muhammed Mustafa, hem Haydar-ı Kerrar'dır. Gerçek Şah odur.

Firdevs-i ala'da bir yanal elma
On sekiz bin alem nuru dediler
Muhammed Mustafa Haydar-ı Kerrar
Hünkar Hacı Bektaş Veli dediler
(...)

Pirim der ki Bektaşiyim Bektaş
Size nasip veren ol nasıl kişi
Sıkar un ederdi örs gibi taş
Budur cümlesinden ulu dediler

Pir Sultan Abdal, Hacı Bektaş kapısından (Dergah'dan) medet-mürvet bekliyor. Hacı Bektaş Veli'yi "Pirlerin Piri ve Şahların Şahı" olarak niteliyor.

Sensin bizim zahir batın ulumuz
Aman medet mürvet Pir Hacı Bektaş
Her taraftan sana çıkar yolumuz
Ali'sin bir adın var Hacı Bektaş
(...)

Pirlerin Pirisin yok sana teki
Müminin canısın münkirin şeki
Zahirde batında değilsin iki
Yetmiş üç milletsin bir Hacı Bektaş

Şahların şahısın zat-i Ali'sin
Her ilmin kânısın şah-ı velisin
Abdal Musa kendi Kızıl Deli'sin
Abdalların başı der Hacı Bektaş

Bir başka şiirinde Pir Sultan Abdal, Hacı Bektaş Dergahı'ndan “nasip alır da var almaz da” demekle, canları Dergaha bağlayıp “îrfan defterine yazdırmak” amacını şöyle koymaktadır.

Evvel bu Dergah'tan nasip
Alan da var almaz da
Tarikate kadem basıp
Gelir de var gelmez de

(...)

Olayım der isen Hızır
îrfan defterine yazıl
Hak her yerde hazır nazır
Görür de var görmez de

Canları Dergah birliğine çağırırken “Şah'ın kemter (aciz) kulu” olarak “Hünkar Hacı Bektaş nazargahı”nın koşullarını, kurallarını tek tek açıklıyor. Bunlara uyulmaması durumunda ortaya çıkacak sonuçları baştan anımsatıyor. Hacı Bektaş'tan sonra, biat edip nasip aldığı Balım Sultan'ın varlığı da onu çok sevindirmektedir.

(...)

Hacı Bektaş Veli Sultan Balım var
Mehdi evsafı eyledim temine
Hacı Bektaş Veli Sultan Balım var

(. ..)

Bir güneş doğdu dünyanın yüzüne
Aşıkların nur göründü gözüne
Cümle canlar niyaz etti özüne
Hacı Bektaş Veli Sultan Balım var

Pir Sultan'ım biat ettik ol erden

Muhabbet kokusu geliyor serden
Katarından ayırma Şah-ı Merdan
Hacı Bektaş Yeli Sultan Balım var

Balını Sultan, Dergah'ın başındadır şimdi. Ve Pir Sultan'a göre anık “devir Bektaşilerindir”. Öyleyse “sevdalı, bade süzen, dünyayı gezen, sırlarına güç erilen ama arifler arifi ve hak yoluna canlarını kurban etmekten çekinmeyen Bektaşiler” derlenip toparlanmalıdır.

Bir nefesinde, sanki bu derleniş için “Rumeli'ni fetheden Kırkların serdarı Şah Kızıl Deli'yi, yani Seyyit Ali Sultan'ı imdada” çağırmaktadır.

Pir Sultan 'ın özünü dara çekişi

Pir Sultan Abdal'ın, 1514 Çaldıran felaketi öncesi tek güvendiği ve koştuğu Şah, *Şah İsmail Hatayi* idi. Kendilerini ancak, 15 yıl önce Anadolu Alevi Türkmen boylarının yardımıyla Safevi Devletini kuran Şah İsmail kurtarabilirdi. “Urum'da (Anadolu) ağlayan sefilleri, o şad eder (sevindirir) ve güldürebilirdi”.

Fakat, Çaldıran yenilgisi ve Kızılbaş kırımının ardından Pir Sultan Abdal'ın bütün gücüyle Hacı Bektaş Dergalı'ına sarıldığını anlıyoruz. Pir Sultan'ın Çaldıran öncesi ve sonrası yapılan kırımdan kurtulması, Divriği-Arapkir-Kemaliye ilçelerinin ortak otlağı olan Sarı Çiçek Yaylası'nda Koca Haydar adıyla bir zaman gizlenmiş olmasına bağlanabilir.

1516 (ya da 1520) yılında Pir Balım Sultan 'ın ölümüyle, Mürşid postuna oturmuş olan Kalender Şah'ın kişiliğinde Alevi-Bektaşî halk yığınları liderini bulmuştur. Kalender için yazdığı şiirinde görüldüğü gibi Şah İsmail Hatayi de bir bakıma bunu onaylamıştır.

İki aleme Sultandır Kalender

Kadim-ü küfr imandır Kalender
(...)

Geç imdi şöhret-i alem göründü
Hisaba cümle ihsandır Kalender
Velayet kabesin açtı *Hatayi*
Gulam-ı (oğlu) Şah-ı Merdan'dır Kalender

Pir Sultan, aşağıdaki nefeste Kalender Şah'a seslenmektedir. “Aman mürvet” diyerek onun kapısına gelmiş, Pir'inin huzurunda dâr'a dikilmiş, hatalarını bir bir saymaktadır. Kendini düşkün görüp, Pir'ine yalvarmaktadır. Hatta vaktiyle “Hacı Bektaş oğlunu (Balım Sultan kastediliyor) günahkar” görüp uzaklaşmasından dolayı, kendine “yüzü kara” (iftiracı) nitelmesini yakıştırmaktan çekinmiyor.

Pir Sultan Abdal, Pir Meydanı'nda özünğ dâra çekmiş, müthiş bir özeleştirici vermektedir.

Zahir batın On'ki İmam aşkına
Aman Şah'ım mürüvvet deyü geldim
Pirim nazar eyle şu ben düşküne
Aman Şah'ım mürüvvet deyü geldim

Bakmaz mısın cesedimin nârına
Elim ermez oldu cihan kârına
Yüzüm yerde geldim durdum dârına
Aman Şah'ım mürüvvet deyü geldim

Hacı Bektaş oğlun günahkar gördüm
Aradım isyanımı özümde buldum
Yüzümün karasın elime aldım
Aman Şah'ım mürüvvet deyü geldim

(...)

Pir Sultan'ım eydür karşımda durma

Gidip münkirlerle yol erkan kurma
Alnımın karasın yüzüme vurma
Aman Şah'ım mürüvvet deyü geldim

Pir Sultan Abdal, kendini Şah'ına, yani Piri Kalender Sultan'a bağışlattıktan sonra, nefeslerini düvazlarını en etkin propaganda silahı olarak kullanmaya başlamıştır. Sazı elinde sözü dilinde dağlar aşmakta; ülkeyi köy köy, oba oba dolaşmaktadır. Artık Kalender, Şah'tır, Sultan'dır. Hacı Bektaş ve dört gözle beklediği Ali'dir o.

Pir Sultan Abdal'ın cisminde cansın
Gönlümün evinde kurulu hansın
Urum 'un içinde sen bir Sultan'sın
Uyan dağlar uyan Ali'm geliyor

Kalender Şah'ın kurtarıcı lider olarak gelmekte olduğunu bildirirken, çekimser duranlara ve korkanlara güven veriyor. Onları bıkmadan-usanmadan, toparlanıp ayaklanmaya çağırıyor.

Muhammed Mehdi'nin Hak sancağını
Çd.clim bakalım nic'olursa olsun
Teber çekip münkirlerin kanını
Dökelim bakalım nic'olursa olsun

(...)

Münkirlerin sarayını yıkalım
Yıkalım bakalım nic'olursa olsun

Gelin canlar bir olalım
Münkire kılıç çalalım
Hüseyin'in kanın alalım
Tevekkeltü Taalallah
Mervan soyunu vuralım

Padişahı öldürelim
Hüseyin kanın alalım
Tevekeltü Taalallah

Açalım kızıl sancağı
Geçsin Yezitlerin çağı
Elimizde aşk bıçağı
Tevekkeltü Taalallah

Pir Sultan Abdal “el-gün arasına düşmüş”, toplu halde “köpüklenmiş sel gibi aşıp giderlerken” Şah'ın yollarındadır. “Engürü dağından” (Ankara yöresinden) çok ötelerde değildir, Dergah ve başındaki Pir Kalender Şah.

Pir Sultan Abdal'ın “Şah'a gider ben bir bezirgan gördüm” diye başlayan nefesinde “bezirgan” ve “katar” birer simgedir bizce. Üstü örtülü olarak, bezirgan, Kalender Şah'ın yükselttiği isyan katarına çağrıdır. Kendisi de artık o katarın ayrılmaz eridir. Şu dünyada çekilen vefasızlık ve baskılardan kurtulmak için tek fırsat, bezirganın katarına girmektir.

Şah’a gider ben bir bezirgan gördüm
Ayrılmam katardan ben şimden geri
Hemen tutmuş hakikatin yolunu
Ayrılmam katardan ben şimden geri

Artık zamanı gelmiştir. Pir Sultan'ın Şah'ı Kalender Şah, Ali'liğini göstermelidir ki “Ali kim olduğu bilinsin”! Şah'ına o hem Ali hem Hacı Bektaş diyordu. Erenler evliyalar serçeşmesi Hacı Bektaş Veli ise, torunlarından Kalender Şah da serçeşmedir. Ama onun asıl istediği, tüm Anadolu Alevileri ve de ezilen halklar adına dileği, “Hz.Ali'nin devrinin yürümesi ve yeryüzünü kızıl taçların bürüyerek İstanbul şehrinin alınmasıdır”.

Hazreti Ali'nin devri yürüye
Ali kim olduğu bilinmelidir

Alay alay gelen gaziler ile
İmamların öcü alınmalıdır

(. . .)

Pir Sultan'ım ey Dede Dehman
Kendini çevir de andan gel heman
İstanbul şehrinde ol sahib-zaman
Tac u Devlet ile salınmalıdır

“Dede Dehman”, (doğrusu Dihman), C.Öztelli'nin P.N.Boratav'dan kaynaklanarak ileri sürdüğü gibi “Şah Tahmasb'ın adı” olamaz.

Misafir kapının iç kilididir
Ev sahibi ise anın dilidir
Mehman Muhammed”dir dehman Ali'dir
Mehman canlar bize safa geldiniz

dörtlüğünden hemen anlaşılacağı üzere; “konuk Muhammed'dir ve onun makamındadır, karşılayan da Ali'dir”. Pir Sultan Abdal, “ Ali” olarak gördüğü Kalender Şah'a Dede Dehman diye hitap etmektedir.

Kalender Şah Çelebi ayaklanması ve Pir Sultan Abdal

“Kalender Şah o kadar güç ve itibar kazandı, o kadar kalabalık bir toplumun başı oldu ki, böylesi hiçbir isyancıya nasip olmuş değildi. Işık ve Abdal diye anılan ne kadar imanı ve fiili bozuk kimseler var idiyse yanına toplanıp, yirmi- otuz bin kadar eşkiyadan oluşan bir çete meydana geldi.” (*Peçevi Tarihi I*, s.93)

Osmanlı tarihinin bu *en büyük ayaklanmasını* Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin torunlarından ve Dergah postnişini Kalender Şah'ın yönetmesi, tüm Alevi-Bektaşî topluluklarını biraraya

getirmişti. Gün, “İstanbul'daki devletin tac ü tahtını” ele geçirme günüydü. Baba Zünnun'dan başlayarak Atmaca, Zünnunoğlu, Tonuz oğlan, Veli Halife ayaklanmaları 1526-1527 yıllarındaki Kalender Çelebi büyük toplumsal başkaldırısının halkalarıydı.

Ayaklanma Ankara-Kırşehir yöresinde patlamıştı. Yani ayaklanmanın merkezi karargahı Hacı Bektaş Dergahı çevresi olmuş, yığınlar burada toplanmıştı. “Ali nesli güzel İmam Urum üstüne” doğudan, İran'dan-Horasan'dan değil, “Mağripten çıkmış”, yani batıdan geliyordu.

Yürüyüş eyledi Urum üstüne
Ali nesli güzel İmam geliyor
İnip temenna eyledim destine
Ali nesli güzel İmam geliyor

Doluları adım adım dağıdır
Tavlasında küheylanlar bağlıdır
Aslını sorarsan Şah'ın oğludur
Ali nesli güzel İmam geliyor

(...)

Mağripten çıkar görünü görünü
Kimse bilmez evliyanın sırrını
Koca Haydar Şah-ı Cihan torunu
Ali nesli güzel İmam geliyor

*Pir Sultan Abdal'*ım görsem şunları
Yüzüm sürsem boyun eğip yalvarı
Evvel baştan On'ki İmam serveri
Ali nesli güzel İmam geliyor

“Ali nesli güzel İmam”, Kalender'den başkası değildir.

Pir Sultan, onca ayaklanmalar yaşamış, katılmış ve toplumsal birliğin siyasetini yapmıştır. Kalender Çelebi ayaklanmasında, sazını silah gibi kullanarak “sancağımız

Kazova'ya dikilsin” diye sancağın nereye dikileceğinin taktiğini bile vermiştir.

Gözleyi gözleyi gözüm dört oldu
Ali'm ne yatarsın günlerin geldi
Korular kalmadı kara yurt oldu
Ali”m ne yatarsın günlerin geldi
Kızıl Irmak gibi bendinden boşan
Hama’dan Mardin'den Sivas’a döşen
Düldül eyerlendi Zülfikar kuşan
Ali’ m ne yatarsın günlerin geldi
Mümin olan bir nihâna çekilsin
Münafık başına taşlar üşürsün
Sancağımız Kazova’ya dikilsin
Ali'm ne yatarsın günlerin geldi
(...)

Ankara, Kırşehir, Bozok (Yozgat), Sivas, Erzincan, Maraş, Adana ve Tarsus ayaklanmaların alanı olmuştu. Ayaklanmayı bastırmak için Sadrazam İbrahim Paşa görevlendirilmişti. Anadolu ve Karaman Beylerbeyleri Behram Paşa ile Mahmud Paşa eyalet askerleriyle ona katılmışlardı. *Kazova*'daki korkunç savaşta Kalender'in emekçi-Alevi savaşçıları Osmanlı ordusunu bozguna uğrattı. Arkasından Mahmut Paşayla birleşen diğer Osmanlı güçleri Tokat yakınlarında *Cincifle* denilen yerde, 27 Mayıs 1527'de yapılan savaşta yine yenildiler. Mahmut Paşa, Alaiye beyi Sinan bey, Amasya beyi Koçi bey, Anadolu tımar defterdarı Ruh ve Karaman defterdarı kethudası Şeyh Mehmet öldürüldüler. Osmanlı ordusunun bütün ağırlıkları Kalender erlerinin eline geçti.

Pir Sultan Ahdal bu olayları Kızıl Deli Sultan üzerine yazdığı bir siirinde anlatmakta ve Seyyid Ali Sultan'ın “Kırk Eri”

simgesiyle vermektedir:

(...)

Kırklar Urum'a geçti sen duydun mu

Tanrının arslanı geldi bildin mi

Pınar yanında kendini buldun mu

Kırklara serçeşmesin pirim Ali

Cümlemizden ulusun Kızıl Deli

Kırklar bir bir arda sökün eyledi

Domuz kafirlerin yolun bağladı

Tanrının arslanı imdat eyledi

(...)

Geldi Kazova'sın duman bürüdü

Kara kafirlerin yağı eridi

Allah allah deyüp Kırklar yürüdü...

Kalender'in bu başarılarından sonra, Dulkadirli boylarının çoğu ayaklanmaya katıldı. Bunların büyük bir kısmı Alevi değildi, dirlik ve timarları ellerinden alınmış kimselerdi. Bunlarla Kalender Şah'ın kuvvetlerinin sayısı 40 bine yükselmşti.

Giderek önünde durulmaz hale gelen bu güçle başetmek amacıyla, Sadrazam İbrahim Paşa, Dulkadiroğullarından Başatı, Karacalu ve Dokuzboy beylerine gizlice “dirliklerinin derhal geri verileceğini” bildirdi. Dulkadır beyleri devletçe doyurulunca başkalarını da yanlarına çekmeye başladılar. Kalender Şah ayaklanmasına katılanlarda büyük çözümler oldu. Sonuçta Osmanlı, savaşta yenemediği Kalender güçlerini onların hazır olmadığı içten parçalama siyasetiyle güçten düşürdü. Öyle ki, Kalender Çelebi'nin yanında “3-4 bin Kalenderi (Kalenderci anlamında) kaldı.” (*Müneccimbaşı Tarihi II*, s.527)

Pir Sultan Abdal ise, "dostların muhabbeti kaldırıp, geriye kaçışını", vefasızlığı ve ihaneti anlatmakta, kendisinin ise ne

olursa olsun Pirinden dönmeyeceğini vurgulamaktadır.

Çıktım yücesine seyran eyledim
Gönül eğlencesi küstü bulunmaz
Dostlar bizden muhabbeti kaldırmış
Hiçbir ikrarından ahdi bulunmaz

(...)

Hanı benim ile lokma yiyenler
Başı canı dost yoluna verenler
Sen ölmeden ben ölürüm diyenler
Dostlar da geriye kaçtı bulunmaz

Koyun beni Hak aşkına yanayım
Dönen dönsün ben dönmezem Pir'imden
Pir'imden dönüp mahrum mu kalayım
Dönen dönsün ben dönmezem Pir'imden

(...)

Kadılar müftüler fetva yazarsa
İşte kement işte boynum asarsa
İşte hançer işte kellem keserse
Dönen dönsün ben dönmezem Pir'imden

Kalender Çelebi elinde kalan kuvvetle Kayseri-Sarız'dan – olasıdır ki Adana ve Tarsus yöresinde ayaklananlarla, Bozok bölgesindeki Zünnunoğlu ve Atmaca kuvvetleriyle birleşmek için. iki gücün ortasında bulunan - *Nurhak Dağları*'na çekildi. Bu kuvvet, Başsaz (ya da Başsan) adlı yerde tuzağa düşürüldü. Kalender Çelebi ve sadık adamı Veli Dünder öldürüldü. Başları atın terkesine asılarak padişaha (Sultan Süleyman I) götürüldü. Kalender'in taraftarlarından pek azı kırımdan kurtulabildi.

Pir Sultan'ın kırımdan kurtuluşu

Kalender Şah ayaklanmasına elli yaşlarında katılmış olması gereken Pir Sultan, ayaklanmanın bastırılmasını izleyen kırımdan acaba nasıl kurtuldu?

Pir Sultan Abdal, şiirlerine simgeleri öylesine ustalıkla yerleştirmişti ki, bunlar adeta Pir Sultan'ı koruyucu örtü olmuşlardır. Ancak Kanuni'nin babası Yavuz'u aratmayan Kızılbaş düşmanlığından yıllarca kendini koruyabilmesi, Anadolu'yu, daha doğrusu yaşadığı bölgeyi uzun süre terketmesine bağlanmalıdır.

Bizce Pir Sultan Abdal, kendini ikinci gizleme dönemi olan bu yılları Rumeli'nde geçirmiştir. Bunu, kapalı da olsa gösteren şiirleri mevcuttur. Feleğin bile düzene desteğini vererek, kendisini “çevre çevre yeldirdiğini” söyleyen, “ayrılığın okunun doldurulduğundan” söz eden Pir Sultan'ın bir nefesinden aktardığımız şu parça, onun Trakya'ya geçtiğini anlatmaktadır.

Akdeniz'i seyreyledik yalıdan
Böyle aldık nasihati uludan
Tanrıdağı kurbu Kızıl Deli 'den
Görünür İmamevleri görünür

(...)

Akyazılı Sultan'ın dergahından
Görünür İmamevleri görünür

(.. .)

Her nereye baksan Otman Baba'dan
Görünür İmamevleri görünür

“İmamevleri", Otman Baba'nın tekke ve türbesinin bulunduğu *Tanrıdağı* adı verilen Edirne kırımdan ve Akyazılı Sultan Dergahı'nın bulunduğu yerden görülebilen bir yerleşme birimidir.

Açıkça anlaşıldığı üzere, Pir Sultan Abdal, Trakya ve Balkan Bektaşileri ve Bedreddini'ler arasında uzun zaman kalmış, Otman Baba'ya bağlı Akyazılı Sultan Dergahı'nda (Varna) ve daha çok Hacı Bektaş Dergahına doğrudan bağlı Seyyit Ali Sultan Tekkesi'nde (Dimetoka) yıllarını geçirmiştir. Seyyit Ali Sultan (diğer adıyla Kızıl Deli) için ve onun adının geçtiği en az 6-7 nefesi vardır bize ulaşan.

Ve birgün, bilemediğimiz bir tarihte (“bir daha ya geldim ya gelemedim” deyişine bakılırsa, yaşamının son yıllarında) Pir Sultan Abdal bu illerden yurduna (Sivas'a) geri döner.

Himmet eylen şu dağları aşalım

Pir aşkına kaynaşalım coşalım

Gelin birer birer helallaşalım

Dostlar bizi safa ile gönderin

(...)

Pir Sultan Abdal’ım Hakka yakındır

Edebi erkanı hemen takın dur

Ölüm uzak derler heman yakundur

Dostlar bizi safa ile gönderin

Balım Sultan'dan nasib almış ve Hacı Bektaş Dergahı'nda tutulan Cemler'de “Zakir” olarak hizmet görmüş *Pir Sultan Abdal, Dergah'da kazan kaynatıp icazet almış bir Alevi-Bektaşî Dedesiydi*. Doğu Anadolu'dan Balkanlar'a uzanan Osmanlı topraklarında talipleri vardı. Bir yandan gizlenirken, bir yandan da Muhammed-Ali Yolu'nu sürdürüyor; taliplerine yol-yordam öğreterek onları irşad ediyordu.

Pir Sultan. Abdal, Sivas'a geri döndükten sonra - ne kadar sonra bilemiyoruz - sonra Kanuni Süleyman'ın Sivas Valisi Hızır Paşa tarafından darağacına çekilmiş. Yavuz'dan itibaren İran'a karşı yapılan her savaş öncesi gelenekselleşen Kızılbaş kırımından

kurtulamamış.

Pir Sultan'ın oğlu Pir Mehmed

Pir Sultan Abdal Osmanlı'nın eline düşüp idam edildikten sonra, aile çevresi büyük zarar görmüş. Uzun süre saklanarak canını canını kurtardığı anlaşılan, "İnce Mehmed" lakabını taşıyan oğlu *Pir Mehmed* ortaya çıktığında, kendisinin Pir Sultan'ın oğlu olduğundan kuşku duyulmuş ve kabul etmemişler.

Pir Mehmed bu nedenle hüccetini yenilemede büyük sıkıntılar çekmiş. Sonunda babasının bağlı olduğu ve İcazetli Dede olarak kaydının bulunduğu Hacı Bektaş Veli Dergahı aracılığıyla nesebini ispatlayabilmiş.

Pir elinden elifi tac urundum
Kubbesi Duvazde İmam Ali'dir
Nasibim ol verir andan barındım
İki cihanda da varım Ali'dir

(...)

Tarikat dediler bir yol sürdüler
Getirdiler elimize verdiler

(...)

Sürdüm ötesin evlada yetirdim
Sohbetimde can tercüman getirdim
Anın emri ile durdum oturdum
Gönlümde gayri yok varım Ali'dir

Aşk oduyla ciğerlerim dağlıyım
Boş değilim bir ikrara bağlıyım
Abdal Pir Sultan'ın abdal oğluyum
Adım *Pir Mehmed* Pir'im Ali'dir

diye kendini tanıtan Pir Mehmed'in taliplerinden, az tanınmış bir

Alevi ozanı İsmail, bu olayı uzun bir şiirle belgelemektedir.
(Pertev Naili Boratav, *Pir Sultan Abdal*, s.42)

Aradılar Pir Sultan'ın aslını
Görelim ki ne söyletir Yaradan
Dinleniz de şerh eyleyim vasfını
Zuhur oldu Kazım Musa Rıza'dan

(...)

Hem Rıza hem Haşim hem Seyyid
Bir başında vardır hem Ebu Talib
Bektaş-ı Veli'de yazılı kayıd
İnanmayan haber alsın oradan

(...)

Güvercin donunda havadan indi
Darı çeçi üstünde namazın kıldı
Doksan bin evliyaya scrçeşme oldu
Mevlam kismetlerin verdi orada

Uçurdular Pir Sultan'ın kuşunu
Seyrangah eyledi Yıldız başını
Hub gösterdi toprağını taşını
Mevlam kismetin verdi orada

Şah Yıldız dağında semah eyledi
Bir ayak üstünde bin bir kelim söyledi
İndi Banaz'ı hoş vatan eyledi
Hayli devr ü zaman geçti orada

(...)

Yüce gördü şehidliğin yolunu
Mansur gibi kabul kıldı dârını
Kokladı elmayı verdi serini
Hırkasın asılı koydu orada

Seksen bin er Horasan'dan zuhuru
 Geldi Urum'a hatmeyledi zâhiri
 Şeşper koltuğunda gitti ahiri
 Dört yolun dördüne gitti orada

Halifeler biraraya geldiler
 Evlad kimdir deye meşv(e)ret kıldılar
 İnce Mehemed'i Şaha saldılar
 On'ki Şah'dan sened aldı orada

İsmail'im ötesini bilmezler
 Evlad olmayana senet vermezler
 Senede mühüre it'mad kılmazlar
 Aradan kaldırmazlar zann ü gümanı

İsmail'in bu şiirinde Pir Sultan'ın soyu ve idamı sırasındaki kerametleri, Hacı Bektaş'a bağlılığı ve Dergah'da kaydının bulunduğu anlatılmaktadır.

Aleviliğin 7 Ulu Ozanı'ndan biri olan Pir Sultan Abdal bu manevi bağlılıkla kalmamış, Dergahın başındaki Kalender Çelebi'yi Şah bilip, ona sarılmış, "İstanbul'u" (iktidarı) hedef alan Laender Şah ayaklanmasının aktif siyasetini yapmıştır.

Alevi halk yığınları kendisini safa ile gönderdi ölüme. Hiç unutmadı koca Haydar'ı. Yüzlerce yıl dilinden eksik etmediği gibi, her fırsatta mücadelenin sancağına Pir Sultan Abdal adını yazdı. Yeni Pir Sultanlar doğurdu, yeni şehitler verdi, veriyor...

Dergah'tan icazetli Alevi Dedesi Pir Sultan Abdal *ölmez*. Bu kutlu Anadolu toprağında Pir Sultan Abdallar *tükenmez*. Her Alevi-Bektaşî can bir Pir Sultan'dır ve sancak daha Kazova'ya dikilmedi! Banaz'da dikili heykelinin yansıttığı onurlu, dirençli mücadele ruhuyla O bize, " bir olun, diri olun, iri olun, Dergah'ın çevresinde kenetlenin" diyor.

KIZILBAŞ SİYASETİNİN BÜYÜK OZANI VE ŞİİR DİLİNİN USTASI

Dede Kul Himmet²⁵

16 yüzyılı, gizli-aşık ve kaç göçe başından sonuna dek yoğun yaşamış büyük Alevi ozanı ve dedesi Kul Himmet hakkında, dikkate değer özel bir araştırma görülmemektedir. Diğer Alevi-Bektaşî ozanları arasında, cönklerde rastlanan bazı şiirlerinden seçmeler yapılarak ve yaşamına ilişkin tahmini bilgilerle Kul Himmet geçiştirilmiştir. Kul Himmet'i Pir Sultan'ın mürşidi göstermiş olma yanılgısına rağmen, yaşadığı döneme ilişkin ilk ve en doğru saptama Sadettin Nüzhet'ten gelmektedir:

“Hayatı hakkında malumata sahip değiliz. Yalnız '*Menakıb ül Estrar Behcet ül Abrar*' adlı eserde bazı şiirleri kayıtlı olduğuna göre, 16. asırda yaşadığı kuvvetle söylenebilir. Bektaşîlerin tertip ettikleri mecmualarda Hatayi ve Pir Sultan'la beraber en çok bu şairin manzumelerine tesadüf edilmektedir. Bu da gerek yaşadığı devirde ve gerekse sonraki devirlerde büyük bir şöhret temin ettiğini göstermektedir.” (Sadettin Nüzhet, *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*, İstanbul-1944)

Aleviler arasında Menakıbnâme, Büyük Buyruk, İmam Cafer Buyruğu, Şeyh Safi Buyruğu, Fütüvvetname, Menakıb-ül Evliya vb. adlarıyla tanınan ve 1608 yılında Bisatî'nin kaleminden çıkan *Menakıb-ül Estrar Behcet-ül Ahrar* yapıtı, bir çeşit *ante quem* oluşturmaktadır. Yani bu yapıtın yazıldığı tarihten önce Kul Himmet ölmüş olmalıdır. Yoksa yaşadığı ortamı ve şiirlerini

²⁵ *Kervan*'ın introsu: Kul Himmet'in türbesinin bulunduğu (Tokat'ın Almus kazasının Varzıl (Görümlü) köyünden İrfan Çoban'ın yapmış olduğu araştırmayı-derlemeyi yayına hazırlayan İsmail Kaygusuz'un yazdığı Kul Himmet değerlendirmesi, Alev Yayınları'ndan yakında çıkacak olan bu kitabın Önsöz'ünü oluşturuyor.

tanıyan Bisati, kendisiyle mutlaka görüşür, bu konuda Kul Himmet'ten yararlanır, ondan uzun uzun sözederdi. Haliyle daha çok şiirlerine yer verirdi. Çünkü gerek Buyruk'ta anlatılan Alevi inancı, Muhammed-Ali yolunun ilkeleri, felsefesi ve nasıl sürdürülmesi gerektiğini en iyi bilen (o olduğu gibi), ayrıca nefeslerinden anlaşıldığı gibi erkanlara bile katkısı bulunmuştur Kul Himmet'in.

Ayrıca Şah Hatayi'nin de birçok nefesinde övdüğü yücelttiği ve ona candan bağlılığını söylediği Hacı Bektaş Veli gibi, Şeyh Safi'nin de ermiş velilerden olduğunu vurgulamak ve Erdebil'i çekim merkezi yapmaktı amaç. Şeyh Safi'nin İmam Cafer Sadık'tan esinlendiğini ve Buyruk'daki sözleri ondan aldığını ve hatta İmam Cafer'in mührünü taşıdığını şiirlerinde ifade eden Kul Himmet bu propagandaya büyük katkıda bulunmuştur:

Erdebil'den gelince Rum'a
Sözümüz bizim didardan gelir

Şeyh Safi Buyruğu'n eyledim kabul
Sözü onun daim Cafer'den gelir

Makalatın ahiri cemalatın zuhuru
Şeyh Safi'ye değildir İmam Cafer mühürü

Halk Türkçesiyle hazırlanmış *Buyruk* kitabı, Anadolu Aleviliğinin şanlı bir tarih sayfasını oluşturan Kızılbaşlık siyasetinin propaganda ürünüdür. Öte yandan Balım Sultan'ın (dil olarak) Osmanlı kentlerine yönelik Alevi-Bektaşî “Erkanname”si de bu siyasetin dışında değildir ve ona hizmet etmiştir.

KUL HİMMET'İN YAŞADIĞI DÖNEM VE İRAN ŞAHLARI

Yine çeşitli cönkler aracılığıyla ve cemlerde çok söylendiğinden, dedelerin sözlü aktarımlarıyla günümüze ulaşan Kul Himmet şiirlerinin bazılarında belirleyici tarih ve geçen isimler, kapalı olarak verilen olaylar onun yaşadığı dönemi açık açık göstermektedir. Çocukluğundan itibaren, Anadolu'da ortaya çıkan onlarca Alevi-Kızılbaş halk ayaklanmalarına tanık olmuş ve Kızılbaş siyasetinin yükselişi ve devlet kuruşunu; başarılarını, bütün krizlerini ve çöküşünü yaşamıştır:

Hey erenler kimse Şah'a gidemez
Şah'a Kanber gibi kul olmayınca

(...)

Her Mekke'ye giden Hacı olur mu
Her abdal olanlar naci olur mu

Her çaput başlılar bacı olur mu
Erenler haliyle hal olmayınca

Cevahir yanmasa aşkın oduna
Sikke yazarlar mı Şah'ın adına
Seni hiç korlar mı talip evine
Zer gibi sararıp kal olmayınca

Mecnun olan gezer daim mestinde
Aşkın dolusunu tutar destinde
Seni taşırlar mı başlar üstünde
Mürşit nazar edip gel demeyince

Dertmend olmayınca gönül hak olmaz
Aşık olmayınca sine çak olmaz

*Kul Himmetim eydir vücut pak olmaz
Mürşit-i Kamilden el olmayınca*

Bu nefeste geçen Şah, Şah İsmail'dir. Kul Himmet'in Şah İsmail Hatayı ve Pir Sultan'la özel ilişkilerini inceleyeceğimiz bölümde vereceğimiz örnekler dışında bir siyaset şiiridir bu. İlk gençlik döneminde, belki Şah İsmail'in Anadolu'ya ikinci gelişinden sonra, Şah'ın peşinden gitmeyi arzu eden Kızılbaş gençleri için yazmıştır. Burada Mürşit olarak sıfatlandırılan, Kızılbaş Safevi Devleti yönetimini elinde tutan Kızılbaş Yüksek kurulu “Ehl-i İhtisas” üyesi Halifet-ül Hülafa, yani Halifeler Halifesi'dir. Mürşit-i Kamil ise Şah İsmail'in kendisidir. Bunun için önce Mürşitten gelen buyruklara uymayı öneriyor. Şah'a kul olmadan, yola aşık olmadan Mürşit-i Kamil'den el almak, insan olarak paklaşmak-durulanmak olası değildir.

Kul Himmet büyük olasıyla Şah İsmail'in Kızılbaş ordusuna katılmıştır. Ancak kendisinin de Safevi soyundan gelmesinin Şah'ın yanında özel bir ayrıcalığı olabilir. Onun tutsak olup kollarının bağlandığını ve Şah'a (Şah İsmail) kurtarılması için yalvardığını anlatan bir şiirini görelim:

Bugün tutsak oldum kollarım bağlı
Ayn-Cem'de oturan erenler mürvet
Erenler serveri Erdebil Oğlu
Ayn-Cemde oturan erenler mürvet

Erenler ne desin kendi gelene
Eksikliğin kendi özünde bilene
Bizim gibi merd-i garip olana
Ayn-i Cemde oturan erenler mürvet

Yalnız kaldım yalvarayım ol Şah'a
Kendi kazancımla düştüm bir caha

Bizim için niyaz edin dergaha
Ayn-i Cemde oturan erenler mürvet

Yezidin yanında söylüyemedim
İnip aşk deryasın boyluyamadım
Arttı yaram merhem eyleyemedim
Ayn-i Cemde oturan erenler mürvet

Kul Himmet ya nice olur halimiz
Açılmadı kaldı gonca gülümüz
Küçük büyük mümin müslim varımız
Ayn-i Cemde oturan erenler mürvet

Görüldüğü gibi tutsak bulunduğu yerde bu şiiri yazmış ve “erenler serveri Erdebil Oğlu”ndan yardım istemekte ve kurtarılmasını dilemektedir. Erdebil Oğlu doğrudan Şah İsmail'in sıfatlarından. Cahit Öztelli'nin dediği gibi “Şah Tahmasb (1524-1576) veya Şah Abbas (1588-1628)” olmaması gerekir. Ozanın burada “Erenler serveri” olarak nitelediği Şah İsmail, “Ayn-i Cemde oturan erenler” ise, Kızılbaş Safevi devletinin, Kızılbaş Türkmen oymaklarının Dede-Beglerinden oluşturduğu yüksek “Ehl-i İhtisas” kuruludur.²⁶ 1501-2’de Kızılbaş Safevi devleti kurulduğunda, Alevi Bektaşî Görgü Cemi kurumları doğrudan devlet yönetimine taşınmıştır.

²⁶ Şah İsmail'i Gilan'da sakladıkları dönemde (1494-1499), inançları gereği Mürşid ve mürid (talip) ilişkileri içinde, “Ehl-i İhtisas” adı altında “Lala, Abdal, Dede, Hadim-hizmet gören ve Halifat al-Hulafa (Halifeler halifesi)”den oluşan bir kurul kurmuşlardı. Devlet kurulduktan sonra bu kurul Lalalığı kaldırarak, yerine “Vekil-i Nefs-i Nefis-i Humayun” adıyla bir yüksek görev yarattı. Bu görev, Şah İsmail'in hem 'Padişah' olarak dünyasal yani siyasal iktidarının, hem de 'Mürşid-i Kamil' olarak inançsal iktidarının vekillik kurumuydu. Bu kurum bir süre için, geleneksel sadrazam ve tüm bürokrasinin, yani Umera'nın başı görevlerini içeren Vezir iktidarlarını gölgede bıraktı. Vekil, Savory'nin deyişiyle Şah İsmail'in 'alter ego'su, yani ikinci kişiliği. (R.M.Savory, *The Cambridge History of Iran*, Vol. VI, s.357, 384 vd.)

Kul Himmet el aldığı piri, Pir Sultan Abdal'ın bir nefesine benzek olarak yazdığı bir düvazımamının sonunda, Şah Tahmasb'a (1524-1576) bağlılığını çekinmeden söylüyor. Bu şiirini büyük olasılıkla kendisi ve çevresini, İranlı-yabancı (Mevali) olarak suçlayanlara karşı yazmıştır. İranlı olmakla birlikte Şii değil Hüseyini (Hüseyin'e bağlı Alevi) olduklarını haykırmaktadır. Pir Sultan Abdal'inkiyle çok az farklı sözcüklerle aynı içeriği taşımaktadır. Ancak Pir Sultan nakaratlarında doğrudan "Hüseyini'yim Alevi'yim ne dersin?" diye meydan okumaktadır. Sonunu, nerede olursa olsun bir Hüseyin sever Alevi olarak ikrar-imanına bağlı olduğu söylemiyle, şöyle bitiriyor:

Pir Sultan'ım çağır Hint'te Yemen'de
Dolaştırsam seni Sahib zamanda
İradet getürdüm ikrar imanda
Hüseyini'yim Alevi'yim ne dersin

Kul Himmet ise sonunu Şah Tahmasb ile bağlıyor:

Kul Himmet'im mürid idim amana
Özüm ulaştırdım Sahib zamana
İradet getürdüm Şah Tahmasb Han'a
Hüseyini'yiz Mevali'yiz ne dersin

Kul Himmet bu şiirini 1533 tarihinden önce yazmıştır. Bu tarihten sonra Kızılbaşların ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan Alevi-Kızılbaş topluluklarının Şah Tahmasb'la bağları kesilmiş ve İran şahından kesinlikle "mürüvvet" beklemez olmuşlardı.²⁷

²⁷ Kızılbaş Türkmen hanları, yüksek kurulu yeniden oluşturarak, 1524'de on yaşlarında tahta oturtup Mürşid-i Kamil postuna geçirdikleri Şah İsmail'in oğlu Şah Tahmasb'ın Şah Vekilliğini, Üçlü ve İkili Yönetimler (Triumviri ve Duumviri) ile 1529-30'lara kadar birbirleriyle mücadeleler içinde sürdürdüler. Sonra bu görevi Şamlu Muhammed Han

Bu süreçte Osmanlı'nın da büyük katkısı vardır. 1533'den 1555'e kadar Kanuni Süleyman'ın İran'a yaptığı üç sefer İran devletini ortadan kaldırmak için değil, Kızılbaşlığı ve Kızılbaşları yoketmek amacını taşıyordu. Bilindiği gibi 1530'lara kadar Anadolu'da onlarca bölgesel Kızılbaş başkaldırıları olmuştur. Ama siyasetleri Osmanlı başkenti İstanbul'a, padişahın tahtına yöneliktir. Kul Himmet de Pir Sultan da bu siyasetin sözcüleri ve propagandacılarıdır.

Örneğin Pir Sultan, hiç de İran yandaşı değil, tam tersine Kızılbaş Safevi yönetimini Kızılbaş çoğunluğun bulunduğu Anadolu'ya ve Kalender Şah ayaklanması sırasındaki (1527-28) büyük mücadeleye çağırmaktadır. Kızılbaş halk yönetimini İstanbul'da görmek istemektedir:

Yeryüzünü kızıl taşlar bürüye
Münafık olanın bağıriye
Sahib-i Zamanın emri yürüye
Mehdi kim olduğu bilinmelidir

Pir Sultan'ım eydür ey Dede Dehman
Kendini çevir de andan gel heman
İstanbul şehrinde ol Sahib-Zaman

devraldı. iç çatışmalara rağmen 1533 tarihine kadar kuruluş döneminde Kızılbaş Safevi yönetimi ikinci yükselişini yaşadı. Ancak Şah'ın çevresini kuşatmış, hiçbir zaman Kızılbaşlığı-Aleviliği kabul etmemiş olan İran feodallarının geleneksel yönetici aristokrat aileleri daha fazla fırsat vermedi. Şah Tahmasb güçlenir güçlenmez, Şamlu Muhammed Han'ı öldürttü. Kızılbaş Türkmen oymaklarını birbirine düşürdü ve zorla yerlerini değiştirdi. Şah Vekilliği yerine bir İranlıyı başvezir yapıp Kızılbaş Ehli İhtisas kurulunu dağıttı. Başkomutanlığı (Emir ul Umera) da ellerinden alıp Gürcülere verdi. 1533 yılından itibaren Tebriz'de kurulmuş olan Kızılbaş Safevi Devleti, Kızılbaşlık özelliğini resmen yitirmiş, İran unsurunun devleti, yani bugünün deyişle Ulusal İran devletine dönüşmüştür. Aynı tarihten itibaren 12 İmamcı Şii şeriatı devletin resmi dini olmuştur. Böylelikle İran'da Kızılbaş azınlığın kurduğu devlet ortadan kalkmıştır.

Tac u devlet ile salınmalıdır

İran'daki Kızılbaş Türkmen oymakları, kökleriyle bağlı oldukları için, Kızılbaş hareketlerin hem destek hem de sığınak yerleriydi.

Ancak Cahit Öztelli'nin abartarak, “Aleviler Şalı Tahmasp'ı çok severlerdi. Nefeslerde onun adı ile andıkları gibi 'Güzel Şah, Ala gözlü Şah' ve özellikle Alevi toplumu arasında 'Dehmen-Dehmen Şah' diye anılmakta idi" diye yazması, dönemin tarihini çok iyi bilmemesinden veya tarihe çarpık bakışından kaynaklanıyor. Sözüünü ettiğimiz 8-9 yıllık ilk döneminde Alevi-Kızılbaş ozanlarının şiirlerinde Şah Tahmasp'a bütün adların yakıştırılması da Kızılbaş Yüksek Kurulunun siyasetinin uzantısıydı.

Kul Himmet Dede'nin tarih düşerek yazdığı iki nefesi Şalı Tahmasp dönemine rastladığı halde adını anmaz. Bunlardan ilki İrfan Çoban'ın Kul Himmet soyundan gelen Dede'lerde bulunan cönklerden derlediği ve hem düvazımam hem de Cem'lerde gülbenk gibi okunan 38 kıtalık uzun nefesidir. Hece sayısını ve uyakları gözününe almadan. Görgü Ceminde içinden geldiği gibi (Şatiyye) gülbenk çekerken yarattığı bu gülbenk-şiirde peygamberler, melekler, Oniki İmamlar, Hacı Bektaş Veli, Kızıl Deli Sultan, Balım Sultan, çok sayıda erler-evliyaların ozanların adına zikrederek hepsinin ve bütün yersel-göksel varlıkların “hürmeti hakkıçün” Ali'den yardım dilemektedir Kul Himmet. Onuncu dörtlükte Şah İsmail'in de adı geçmekte, onu bir veli olarak anmaktadır:

Dillerine ben mailim
Her ne der isen kailim
Kolu şanlı Şah İsmail'in
Hürmeti hakkıçün ya Ali medet

Şiirin sonlarına doğru (36ncı dörtlükte) Kul Himmet tarih

düşmüştür:

Otuz dokuzda buldum kararını
Bir dert ehli hoş yar ararım
Sinop'ta yatan hazreti Bilal'in
Hürmeti hakkıçün ya Ali medet

Kul Himmet Hicri 939'da (1533-4) bu nefesi söylerken, olasıyla kırk yaşlarındadır. Tam kararını bulmuş, olgunlaşmıştır ve derdine ortak olacak, kendisini anlayacak bir dost aramaktadır. Bunun için Sinop'taki bir evliyanın hürmetine Ali'den yardım beklemektedir. Başından çok maceralar geçmiş ve gittiği yerde güzel sözler etmiştir. Ona Horasan'dan ve Erdebil'den erler gelmektedir. Bu ifade, Kul Himmet'in Erdebil ile ilişkisiyle birlikte, bu yıllarda Şalı Tahinasp ile çatışan Horasan eyaletini elinde tutan Kızılbaş oymak beyleriyle haberleştiğini de gösteriyor. Artık yapraklarını açmış dilekler dilemektedir:

Çok serencam geçti serden
Lal ü gevher çıkar dilden
Horasan'dan Erdebil'den gelen
Erenler hürmeti hakkıçün ya Ali medet

Kul Himmet'im açıldı varaklarım
Kabul olsun dileklerim
Hurilerin meleklerin
Hürmeti hakkıçün ya Ali medet

Görüldüğü gibi 1533-34'de yazdığı böyle bir şiirde Şah Tahmasp'in da "hürmeti hakkıçün" Ali'den yardım istememesi için, onu artık sevmemesi ve ona karşı olması gerekmektedir. Bu da yukarıdaki anlattığımız tarihsel olaylarla koşutluk taşımaktadır.

İrfan Çoban'ın yine Kul Himmet evlatlarından Abbas

Dede'den derlediği diğer nefes de bir düvazımanı'dır. Bülbül ile konuşarak onun kendisine hal diliyle söylediklerini bu düvazıman'da dillendiriyor Kul Himmet. Öğütler verirken, aynı zamanda özeleştiriyor. 6. dörtlükte düştüğü bir tarih var ve bu tarihte “Dört kitapla İmam Cafer heyeti”nin “mümin kula” söyledikleri var.

973 (1563) yılında yazılmış olan şiirde, Şalı Tahmasp'ın İran'da Şii Şeriat'ını resmi devlet dini kabul etmesine ve olasıyla onun Anadolu'daki propagandasına karşıkoyum hissediyoruz. “İmam Cafer Heyeti” diye adlandırdığı, ya doğrudan Kızılbaş Safevi devleti yöneticileri eski yüksek kurulu “Ehl-i İhtisas”tır. Ya da bu kurulun üyesi Halifeler Halifesi'nin başkanlığındaki Buyruk hazırlayan “İmam Cafer heyeti” adıyla bir alt komisyon vardı. Bu bilgiler bize, Kul Himmet'in bu heyette yer almış olabileceğini de düşündürüyor. Asıl onların söylediklerine kulak veriniz diye karşı propaganda yapmaktadır. Ancak tıpkı Pir Sultan'ın yaptığı gibi, kapalı ve simgelerle vermektedir düşündüklerini.

Eğer candan sever isen sen beni
Eğlen uçup gitme der güle bülbül
Senin mekanın benim kalbim evidir
Vücudum şehrine kona der bülbül

Konarsan güle kon dikene konma
Sakin eski düşman dost olur sanma
Rakipten korkup ta sen geri durma
Düşmanın kasti cana der bülbül

Bülbül gibi daldan dala sektiğim
Kahrı hoş eyleyip cevrin çektiğim
Beresin bekleyip ikrar göttüğüm
Gülde mi harda mı o ne der bülbül

Gani Celal'dan rahmet ola kuluna
Tabib gerek derde derman buluna
Benliğinen konma gülün dalına
Arı var pençeni kana der bülbül

Hatice-t-ül kübra Zühre'nin sesi
Hasan'ın Hüseyin'in validesi
Hazreti Peygamberin kerimesi
Sorun Fadime'ye o ne der bülbül

İmam Zeynel içti abu hayatı
Muhammed Bakır'a var saadeti
Dört kitapla İmam Cafer heyeti
Yetmiş üçte mümin kula der bülbül

Musa-i Kazım'ın kurşun içişi
İmam Rıza'nın müşkül seçişi
Seher vakti dertli dertli ötüşü
Dost bağında gonca güle der bülbül

Taki'nin Naki'nin ervahı farzın
Cebrail türaba erdirdi özün
Naki'nin alnında Zühre yıldızın
Gelin yaş soruşun bile der bülbül

Hasan Askeri'den asker kopunca
Mehdi mağaradan dışa çıkınca
Binbir çiçekten de paçın alınca
Arının figanı bala der bülbül

Kul Himmet dilinden güherler saçar
Geçer şu mahluğun eyyamı geçer
Mümin olanlara rahmetler saçar
Dünya baki değil fena der bülbül

Kızılbaşların iktidarı üçüncü kez ele geçirme girişimi 1587-90 arasında, Şah Muhammed Hüdabende (1586-87) ve Şah Abbas'ın (1588-1628) ilk yıllarında olmuştur. Şah Abbas'ı da başa geçiren Kızılbaş güçler olmuşsa da, o babasından daha sert bir biçimde Kızılbaş Türkmenleri yönetimden atmış, yerine Gürcüleri ve Çerkezleri yerleştirerek büyük kıyımlar yapmıştır. Bir daha da Kızılbaş güçleri İran'da kendilerini iktidara yöneltecek ortamı yakalayamamışlardır.

Böylece Şah İsmail'in Anadolu Alevi-Kızılbaşlarının siyasi istek ve iradesine ters düşerek, Tebriz'i başkent seçip, Kızılbaş-Safevi azınlık devleti kurması yüzünden Kızılbaşlık siyaseti başarısızlıkla sonlanmıştır.

Şah Abbas'ın ilk yıllarındaki bu girişim ise hemen Anadolu'ya yansımıştır. Kul Himmet bunun üzerine Şah Abbas'ın tahta çıkışını:

Yol oğlu musun Sufi
Bu yolu kurdu Safi
Bu yolu terkedenin
Kalbinde gerek insafi

ile başlayan 121 kıta'lık bir maniler dizisiyle karşılamıştır. 28.dörtlükte onu Sahib-i Zaman (Mehdi) olarak selamlayıp, Şeyh Safi'den itibaren atalarını ona anımsatmış, onu Timur'a (Gürkan-Gürhan) benzeterek Anadolu'ya gelmesini -kapalı olarak- teşvik etmiş ve genç yaşta tahta çıkarılışından umutlar besleyerek dergahına uzaktan niyazda bulunmuştur:

Çıkınca Sahip Zaman
İnkara vermez aman
Birgün sela okunur
Abdesli bilinür Gürhan

Makalatın ahiri
Cemalatın zuhuru
Şeyh Safi 'ye değıptir
İmam Cafer mühürü

Şeyh Sadrettin Hoca Ali
Şeyh İbrahim oldu ulu
Ali padişahıdır
Sözümüzün evveli

Şeyh Cüneyd Şeyh Haydar
Şah İsmail geldi er
Şah Dehmen padişah
Şevketli olhur...

Koca Kabban (?) gördü eza
Ali Abbas kıldı kaza
Şeyh Safi akranında
Şah Abbas geldi taze

Şah Abbas şahımızdır
Gülyüzlü mahımızdır
Niyazım dergahına
Gizli penahımızdır

Dergahına niyazım
Payine sürsem yüzün
Gönlüm intizar kıldı
Yolların gözler ahım

54. dörtlükte Şah herşeyi düzeltir (Pard'olur Şah pard'olur) deyip, sonraki birkaç dörtlükte kendi isteklerine ve asıl Anadolu Kızılbaşlarının siyasetini ortaya koyuyor. Onların emelleri olan

İstanbul'un alınmasını gerçekleştirir diye umuyor ve onu yönlendiriyor. Zülfikarı kuşanmasını istiyor. Ancak o zaman İnkâr'ın (Osmanlı Padişahının) yüreğinden kanlar boşanacaktır:

Pard'olur Şah pard'olur
Eşikte niyaz d'olur
Erenler dem erince
Kış içinde yaz olur

Erenler dem erince
Coşar çarha girince
Ya Merdan eğlenir mi
Meydanda ne görünce

Meydan d'olur meydanlar
Tahtına uğrar canlar
Bin baş bin yol sayılır
Onda sorulmaz kanlar

Alır İslambol tahtın
Yerine getirir ahım
Zülfikarı kuşanır
Geyünür cenk rahtın

Zülfikarın kuşanır
Yezit görür uşanır
İnkârın yüreğinde
Kopar kanlar boşanır

79. dörtlükte Şah Muhammed Hüdabende'den, hatalı ve hiçbir marifeti olmadığından sözediyor. Ariflerin kendisinden öğrendiğini söylüyor. Şah Abbas ise, “Şahlar şahı ve alemin sığınacak yeri”dir. Şah'ın tahta geçmesi, İmam olmasıyla Kul Himmet onun vasıflarını söze döküyor ve övgüsünü tamamlıyor.

Şah Bende'nin zatı çoktur
Hiçbir marifeti yoktur
Arifler öğrenirler
Böyle taslığı çoktur

(...)

Şah'im şahlar şahıdır
Alemin penahıdır ...
Kul Himmet ayan oldu
Güzel Şah imam oldu

Şahın cemali vechinde
Bu vasf kelam tamam oldu

Kul Himmet'in bu maniler dizisini Şalı Abbas'ın tahta çıkarıldığı 1588'in başlarında yazdığı anlaşıyor. Ve büyük olasılıkla büyük ozan son birkaç yılını Kızılbaşların kurtuluşu umudu içinde geçirmiştir. Kul Himmet, bu maniler dizisinin 72.sinden itibaren 7 dörtlük içinde, “Mana ulaştı kırka” diye başlayıp yüze erişinceye dek, sanki her dörtlükte on yılının yaş özelliklerini vermektedir. Mana'yı, içdünyası olarak alırsak, kırk yaşından itibaren olgunlaştığını söyleyip, yüzyaşına dek sürdürüyormuş gibi geliyor insana. Ancak Mani türünün özelliği gereği, tekerleme biçiminde anlamlandırılması güç boş sözler sıralanıyor. Belki özellikle 76. dörtlükte Şeyh Safi'nin (1252-1334) seksen yaşlarında öldüğünü ima etmesi, kendi yaş evrelerini dörtlüklerle verdiğine kanıt gösterilebilir:

Mana seksene yetti
Ali özün şehit etti
Kodular(?) hak yoluna
Şeyh Safi doğru gitti

Böyle olunca Kul Himmet yüz yaşlarında ve arifler meclisinde sohbette iken, Şah Abbas'ın Kızılbaşlar tarafından tahta çıkarıldığı haberini almıştır. Bu onun için bir armağandır. Bu armağanı “şerh etmeğe”, yani açıklamaya geçerken Şah Bende'den (Şah Muhammed Hudabende'nin kısaltılmış söylenişi) başlaması ve arkasından “Şahın minbere çıktığını” zikretmesi de tezimizi güçlendiriyor.

Mana erişti yüze
Yüz gören vermez yüze
Bu arifler sohbetidir
Bir armağan geldi bize

Armağan geldi bize
Dinlen şerh edem size
Her nefis buğuza gerek
İmiş bunlara kaza

Şah Bende 'nin zatı çoktur
Hiçbir marifeti yoktur

(...)

Gönül mescit dil vere
Şah'tır çıkan minbere

Kul Himmet Dede, Erdebil Ocağına Mensup ve Şah İsmail gibi Şeyh Safi'nin torunlarındandır

Kul Himmet'in kim olduğu üzerinde, 1990 yılında yayınlamış olduğu bin sayfalık “Bektaşî Nefesleri ve Şairleri” isimli kitabında (s.163) Turgut Koca şu bilgiyi veriyor.

“16. yüzyılda yaşamış bir şairdir. Yeniçeri ocağından

emekli olunca, bütün Osmanlı topraklarını köy köy dolaşmıştır. Şiirlerini bu gezginciliği sırasında yazmıştır. Bir ara Hacı Bektaş Dergahında dervişlik etmiş, mücerret azizlerdendir. Nefeslerinden bir kısmı bestelenmiştir."

Kitabının önsözünde (s. 6-7): "... tarihin akışı içinde yetişen Bektaşî şairlerinin hayat hikayeleri, tarih sırasına göre, Bektaşî gelenekleri gözönüne alınarak belgelere dayandırılmıştır. Bu şairlerin çağ ve çevre, yine belgelerle tesbit edilmiştir" diyen Turgut Koca'ya sormak gerekir: Turgut Baba, Kızılbaşlık siyasetinin Şah Hatayi ve Pir Sultan'dan sonra üçüncü büyük ozanı Kul Himmet'i hangi belge ile Yeniçeri ocağından yetişmiş ve oradan emekli olduğunu saptadınız? Mücerret olduğunu nasıl uyduruyorsunuz? Kızılbaş düşmanı Osmanlıyı kendi devleti olarak görmeyen Kul Himmet nasıl yeniçeri ocağından olur? Bu Kul Himmet Dede'ye yapılacak en büyük iftira, en büyük kötülüktür. Yeniçerilerin Alevi-Bektaşî inançlı olması belirleyici öge olamaz; Kızılbaşları ezen bir devletin askeri gücüdür o ve bu güç ezilen topluluklar için kullanılmıştır. Yeniçerilerin Bektaşîliğini öne çıkarmak için Dede Kul Himmet'i yeniçeri emeklisi yapmak, Pir Sultan Abdal'ı Rumeli'nde Osmanlı akıncılarıyla fetihlere çıkarmak (agy, s.145) safdillik değilse kasıtlıdır. Bir Bektaşî babasına yakışmaz, dürüst olalım.

Bu "bilgilerin" hiçbir dayanağı yoktur. Kul Himmet'in Tokat bölgesinde yaşadığı ve bir ailesi bulunduğu bilinmektedir. Mücerret (evlenmemiş) derviş de değildir. Tokat'a bağlı Almus ilçesinin Varzıl (Görümlü) köyünde mezarı bulunmaktadır. Kul Himmet soyundan gelen ve Kulhimmetliler adını taşıyan Dedeler (Seyyid) Ocağı vardır.

Kul Himmet'in bugüne değin bilinmeyen soyunu, aşağıda yeni bulunmuş bir şiiriyle açıklayacağız. Bu çok önemli nefesi de, Kul Himmet'in mezarının bulunduğu köyden İrfan Çoban

Kulhimmetli Dedelerden derlemiştir. Ayrıca İrfan Çoban Kul Himmet'in soyunu gösteren Hücetname'yi de görüp okuduğunu söylemektedir. Yine kendisi tarafından Türkçeyazıya çevrilmiş 1228 (1813) tarihli “Mahmudiye Buyruğu”nun sonunda, Kul Himmet Soyağacı Şah İsmail'inkiyle yanyana yazılarak karşılaştırılmıştır. Biz daha çok Kul Himmet’in kendisini ve soyunu tanıtan -görünüşte bir kaç kuşak kesiklik olmasına rağmen- bu nefesini yeğliyoruz. Şiirin tamamını aşağıda geçtikten sonra, yorum ve açıklamalarını yapacağız:

Aslımı sorarsanız behey sofular
Aslımız Oniki İmam'dan gelir

Aslımı neslimi diyeyim size
Neslimiz Ahmed-i Muhtar'dan gelir

Hüseyin'dir aslım ceddım celalım
Anadan gelme ummandan gelir

Ondan İmam'ı Zeynel ü Bakır
İmam Cafer Sadık ummandan gelir

Musa Kazım Hüseyin için çok ağladı
Oğlu Hamza-yı Ebul Kasım'dan gelir

Hamza'dan geldi cihana Ebu Muhammed
Onun oğlu İsmail'den gelir

İsmail'in torunudur Cafer
Cafer oğlu Muhammed'den gelir

Muhammed oğlu Hüseyin'den gelmişem
Hüseyin oğlu Feyruz Şah'tan gelir

Muhammed Hafız ondan geldi dünyaya

Onun oğlu Saadettin'den gelir

Evliya sulb-i Saadettin'dir bilin

Ervahı şartlar insandan gelir

Kutbettin'den geldi Şeyh Salih

Şeyh Safi'nin dedesi Salih'ten gelir

Salih'in oğlu Emaneddin-i Cibril

Şeyh Safi gibi imamdan gelir

Şu dünyada bozulunca aslımız

Ceddi pakim Erdebil'den gelir

Erdebil'den gelince Rum'a

Sözümüz bizim didardan gelir

Şeyh Safi buyruğun eyledim kabul

Sözü onun daim Cafer'den gelir

Yedi kez hacca kılmışam revan

Yollarımız ehl-i irfandan gelir

Rum diyarına destimi attım

Ali sırrı benim kalbimden gelir

Evladımın adını koymuşum Şahin

Hakka doğru yollar bunlardan gelir

Şahin'ime yolumu eyledim teslim

Aslımız Şah-ı Erdebil'den gelir

Adımı anam Hüseyin koydu

Babanı Muhyettin'dir İran'dan gelir

Kula himmet eyledi Şeyh Safi

Kula inanmayan Mervan'dan gelir

Ondan sonra adım oldu *Kul Himmet*

Evliya yolu Kırklar'dan gelir

Sofu bana sırrımı farş ettirdin

Sım farş eyleyen şeytandan gelir

Kul Himmet bu şiirinde Safevi hanedanının soyağacını, Şeyh Safi'ye (1252-1334) kadar sadece 3-4 isim eksiğiyle bize vermektedir. Bu eksik isimlerin peşpeşe olmasından, içinde geçtiği beyitlerin kaybolduğu yargısına varılabilir. Kul Himmet'in bu nefesi, Kızılbaş-Alevi ozanları arasında Safevi soyağacını Şeyh Safi'ye kadar da olsa tanımlayan tek örnek olması bakımından önemi bir yana, ilk kez ozanın kimliğini ve kendi soyunu tanımamızı sağlamaktadır. Her ne kadar İrfan Çoban, Kulhimmetli Dedelerde Şeceresini görüp okuduğunu ileri sürüyor ve yukarıda adı geçen Mahmudiye Buyruğu versiyonunun sonunda Şah İsmail'in soyağacıyla karşılaştırıp, onunla amca çocukları olduğunu kanıtlamaya çalışıyorsa da inandırıcı değil. Soyağacının Kul Himmet'in yukardaki şiirinden aynı eksikliklerle alınmış olduğu bir yana; Şeyh Safi'den sonra Erdebil postuna oturmuş Sadreddin (1334-1393), Sultan Hoca Ali (1392-1429) ve Şeyh İbrahim (1429-1447) atlanarak, Şeyh Cüneyd (ö.1460) ile Şeyh Haydar'ı (ö.1488) Şeyh Safi'nin oğlu ve torunu gösterme hatasıyla böyle bir Şecere'nin varlığı kuşku uyandırıyor.

İrfan Çoban'ın bu karşılaştırmalı sıralamasında Şeyh Cüneyd'in iki oğlu olduğu doğrudur. Ancak Şey Cüneyd'in Çerkez halayığından olan büyük oğlunun adı Muhyittin değil, Hoca Muhammed'dir. (Aşık Paşazade'den aktaran Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s.27, s.110)

Asıl adının Hüseyin olduğu anlaşılan Kul Himmet, babasının adının Muhyittin olduğunu ve şiirinde “cedd-i paki (temiz

soyu)"nun Erdebil'den geldiğini söylemektedir. Belki kaybolmuş beyitlerinde geçiyor olan Kul Himmet'in dedelerinin adlarını bilemiyoruz. Bu şiire göre, Şah İsmail ile çağdaş olan Kul Himmet onun gibi, Şeyh Safi'nin 6. kuşaktan torunudur. Bir iki beyit içinde verildiği fakat günümüze ulaşmadığını düşündüğümüz Kul Himmet'in üç dedesinin adlarını öğrenememize rağmen, diğer Erdebil Şeyhlerinin adlarının yazılmamış olması ve babasının adının Muhyitin olması bizde onun, Şeyh Safiyyüddin'in beş oğlundan biri olan Muhyittin'in soyundan geldiği kanısını uyandırmaktadır.

Şu dünyada bozulunca aslımız
Ceddi-pakim Erdebil'den gelir

beyitinden, Erdebil dergahı postuna oturmak için hak kazanamamış Muhyittin ya da oğlunun Erdebil'den Anadolu'ya geldiği anlamı çıkabilir. Belki de Kul Himmet'in yazdığı "aslının bozulması", yani Dergahın ilkelerine aykırı işler yapmasından dolayı bu hakkı yitirmiştir. Muhyittin'in kardeşi Sadreddin'in yaklaşık yetmiş yıla yakın Erdebil'in başında bulunmasıyla bazı sıkıntılar yaşanmış olabilir. Ama bizce, Kul Himmet'in dedeleri Hoca Ali döneminin sonlarında, Timur'un Anadolu'dan getirip Erdebil'de bıraktığı Alevi Türkmen tutsakların, yani Sufiyan-ı Rum'dan bir kısmının geri dönüşleri sırasında birlikte gelmiş olabilirler.

Görüldüğü gibi Şey Safi Buyruğu'nu kabul edip ona bağlanmasının nedeni, sözlerinin İmam Cafer'den gelmesinden ve onu temsil etmesindendir. Bir başka nefesinde Kul Himmet'in, "Şeyh Safi'ye değüptür/ İmam Cafer mühürü" dediğinden ve Buyruğun tanıtılması ve yaygınlaştırılmasında emeği geçtiğinden yukarıda söz etmiştik. Şiirin sonunda kendisine Kul Himmet adını veren ermişin Şeyh Safi olduğunu açıklıyor: Bu şiir söyleyip

dillenen ozanlara, pirleri veya mürşitleri tarafından, ya da düşlerinde bir veli, bir ermiş, peygamber görünüp yeni bir ad takılması bilinen Alevi geleneklerindendir. Kul Himmet bir başka düvazımam şiirinde Şeyh Safi'ye "Safi Dede'm" diye seslenmektedir:

Güzel Muhammed'in zikr-i hakkıdır
Oniki irenkten metah dokutur
Safi Dede'm yazar Ali okutur
Cebrail'in kanadında yazılı

Şeyh Safi'nin Erdebil dergahının başına geçememiş oğulları ve torunlarının Rum'a (Anadolu'ya) göçtüklerinin bir başka örneği Sivrihisarlı Baba Yusuftur. 1524 yılında ölmüş olan Mürşid-i Kamil Yusuf Baba'nın "Kitab-ı Mahbubiyye" adlı manzum bir yapıtı günümüze gelmiştir. Bu kitabın başında verdiği Safevi soyağacını Adem peygambere değin çıkartmaktadır. Kendisi Şeyh Safi'nin kendisinden sonra yerine geçmiş olan oğlu Sadreddin'in oğlu Cemaleddin'in soyundandır. Sadreddin'in diğer oğlu Hoca Ali Erdebil postundayken Cemaleddin'in oğulları ve torunlarının Anadolu'ya gelip yerleştikleri anlaşıyor. Yusuf Baba adı geçen yapıtında Yunus Emre'nin mezarının Sivrihisar'a yöresinde Sarıköy'de bulunduğunu da zikretmekte. Ayrıca soyundan geldiği Şey Cemaleddin'in kardeşi Hoca Ali'nin müridi Şeyh Hamid Veli (Somuncu Baba, ö. 1413) ve ona bağlı Hacı Bayramı Veli'den (ö. 1430) de söz etmektedir. Bu gösteriyor ki Anadolu'da yol (tarikat) zinciri Erdebil Şeyhleriyle yürüyen Sünni Türk mutasavvıfları bulunmaktadır. Yusuf Baba'nın da Alevi olup olmadığı açık değildir. (Bkz. A. Gölpınarlı, *Alevi Bektaşî Nefesleri*, Ankara-1963, s. 272-276); *Melamilik ve Melamiler* İstanbul-1992, s.34-35)

Kul Himmet'in mezarının bulunduğu ve Kul Himmet

soyluların yaşadığı köyden olan ve köyünde (Almus'un Varzıl köyü) yıllarca imamlık yapmış bulunan İrfan Çoban'ın ozan hakkında derlediği otantik bilgiler, asıl adı Hüseyin olan Kul Himmet'i ailecek bize tanıtıyor. Hanımının adı önce Ördek Ana iken, yerleştiği köyde değiştirip Fatma Ana demişler. Birinin adı Şahin, öbürünün Abbas olan iki oğlu vardı Kul Himmet'in. Yukarıdaki şiirinde sadece iki kez oğlu Şahin'in adı geçmektedir. “Şahin'ime yolumu eyledim teslim” dizesinden anlaşıldığına göre, Kul Himmet artık yolu-erkanı yürütmeğe mecali kalmadığı ömrünün son zamanlarında bu şiiri yazmıştır. Abbas'ın o tarihlerde yaşamadığı anlaşıyor.

Söylentiye göre Kul Himmet olasıyla, küçük yaşta ölen oğlu Abbas'ın ardından çok ağlayıp sızlamaktaymış; kendisine insan kılığına girmiş bir melek (Mikail) görünüp, elini gözlerine sürerek ona Kerbela'yı göstermiş. İmam Hüseyin ve yetmiş iki yakınının şehit oluşlarını gözleriyle görmüş. Melek ona: “Ey, dervişim, diyen kişi! Sen hep_cedd-i celalını översin ve hem Hüseyin'in soyundanım dersin ve hem de vadesi gelmiş bir evlat için figan edersin. Görmez misin İmam Hüseyin'i. Beş kardeşi üç oğlu gözünün önünde şehit edildi; yine de allaha davacı olmadı. Dervişlik, allahın gelene kail olmak ve hoşnutlukla karşılamaktır” deyip gözden kaybolmuş. Kul Himmet de bir daha ağlamamış ve düvazımlar söylemiş. Kul Himmet'in soyu oğlu Şahin'den yürümüş. Varzıl (Görümlü) köyünde yaşayan Şahinoğulları Dedeler kabilesi onun soyundan gelmektedirler.

Kul Himmet, Şah İsmail Hatayi ve Pir Sultan Abdal ilişkisi

Bu üç büyük Alevi-Kızılbaş ermiş ozanı birbirinden etkilenmiş ve çok kez nefesleri birbirini karıştırılmıştır. İçlerinde yaşça en küçüğü olan Kul Himmet birçok şiirinde hem Şah hem ozan olarak Hatayi'yi ve üstadı-piri olarak Pir Sultan'ı zikretmiştir. Pir Sultan'ın da bazı şiirlerinde de Şah Hatayi'nin adı

geçmesine rağmen, onun hiçbir şiirinde ne kendisinden yaşça büyük olan Pir Sultan'ın ve ne de Kul Himmet'in adına rastlanmamaktadır. Bu ancak birinin Şah, öbürlerinin bende-kul durumunda oluşları ya da diğer söylemle, Hatayi'nin Mürşid-i Kamil makamında bulunması dolayısıyla, onlara sadece talip gözüyle bakmasıyla açıklanabilir. Buna karşılık Hatayi'nin, o dönemlerde Hacı Bektaş Veli Dergahının Pir'i, Balım Sultan (1450?-1518?) hem de kardeşi Kalender Çelebi (1483?-1528) üzerine birer şiiri vardır. Bu kişiler, Şah'ın kendi inanç ve siyasetinin kaynağı Hacı Bektaş Veli'nin temsilcileri olduğu kadar, Küçük Asya'da yaşamakta olan Alevi-Kızılbaşların birinci derecede bağlı oldukları dergahın başındaydılar. Alevi toplulukların manevi önderleri Dede'ler, her yıl orada kazan kaynatıp icazet aldıktan sonra gelip Cem-cemaatlarını yaptırıyorlardı. Özellikle Balım Sultan'ı öven şiir tamamıyla siyasidir. Olasıyla 1509'da, II. Bayezid'in izniyle Osmanlı sınırında Yıldız Dağı çevresinde bir süre kalışı sırasında yazmıştır.

Burada yapılan Cemlere ve siyasi toplantılara Hacı Bektaş Dergahı'ndan Balım Sultan'ı temsilen Kalender Abdal, aynı Dergahtan icazetli dede Pir Sultan Abdal ve henüz 17-18 yaşlarında bulunmasına rağmen ozanlığıyla kendini kabul ettirmiş Safevi soylu dede Kul Himmet de katılmıştır. Bu geniş katılımlı siyasi toplantılarda ozan olarak Şah İsmail Hatayi, Pir Sultan ve Kul Himmet' in biraraya geldiklerini belirleyen Kul Himmet köyünde (Varzıl-Görümlü) anlatılan bir önemli söylence ve üçünün de adını birarada zikreden nefesler mevcuttur. Kalender Abdal'ın bu üç ozanın biraraya gelişini, çok geniş yorumlara açık “Eli kanlıların elin yumağa” dizesiyle vermiştir. Üçünü de, cümle aşıkların atası ilan eder:

Ezel-i ervahtan ceddım cemalim

Hatayi Kul Himmet Pir Sultan geldi
Eli kanlıların elin yumağa
Hatayi Kul Himmet Pir Sultan geldi

(...)

Kalender yok bu sözümün hatası
Beş harftendir aşıkların futası
Üç aşıktır cümle aşık atası
Hatayi Kul Himmet Pir Sultan geldi

Kul Himmet dondan dona geçen, sürekli bir dönüşüm içinde herşeyde, her yerde ve bütün sevdiği kutsadığı kişiliklerde Ali'yi gördüğünü anlattığı nefesinde ikisini de anar. Ali hem kendisinde, hem de Şah Hatayi ve Pir Sultan'dadır:

Ali'sin Muhammed yoktur gümanım
Şeriat içinde dinimsin Ali
Tarikat içinde sırr-ı ummanım
Marifet içinde pirimsin Ali

(...)

Dilek diler seni severim canda
Hatayi Kul Himmet Pir Sultan sende
Ruz-i mahşerde ulu divanda
Mümine şefaatt edensin Ali

Kul Himmet bir başka nefesinde, Hatayi'nin şiirine benzek yaparak; hem onun söylemiyle hem de onu arada kullanıp Hacı Bektaş'a yalvarıyor. Ayrıca Pir Sultan yolundan gittiğini ve ondan ayrılmak istemediğini öğreniyoruz:

Hatayi'm(e) Kul Himmet eder niyazı

Pir Sultan yolundan ayırma bizi
Ol mahşer gününde isteriz sizi
Muhammed önünde car Hacı Bektaş

Hatayi'nin özellikle kolay anlaşılır, halk kesiminin çok çabuk kavrayıp etkilendiği 7, 8 heceli dörtlükler ve bazan dördüncü dizenin yinelenerek tekerlemeye dönüştürdüğü uzun mani dizisi ya da katarı türünü Kul Himmet dışında kullanan Alevi-Bektaşî ozanlarına rastlamıyoruz. Ayrıca Hatayi'nin, İmam Ali'nin İslamın yayılmasına ilişkin savaşçıl ve barışçıl eylemlerinin, büyüklüğü ve erdemlerinin konu edinildiği ve yine Ali'yle ilgili tarihsel olayların olağanüstü kerametler biçiminde anlatıldığı öykü-destan şiir türünü Kul Himmet de başarılı biçimde kullanmıştır. Örneğin Ali'nin Uhud ve Hayber Kalesi savaşlarında gösterdiği yiğitlikler, Ali ve Dev, Ali ve Salman, Ali ve Güvercin, Ali'nin Cıfıt'a satılması, Ali'nin Yüzüğü öyküleri her iki ozan tarafından -bazan ikisi aynı öyküyü değişik biçimde- işlenmiştir.

Hatayi'den bir örnek:

ALİ İLE SELMAN ÖYKÜSÜ (*Hatayi'den*)

Okurum hece hece bilmenem halim nice
İsmin Elif kodular Nik beratlı bir hace

Kul olanı usul boya mubahta kohan yuya
Deşt-i Erzan gölünde Selman oynardı ceye

Selman korktu havf etti Elif Lam Mim Kaf etti
Selman'ın hırkasına geldi bir arslan yattı

Bilmedi kande cihan arslan geçmişti dondan
Çağırdım celal hakkıyçün kurtar beni aslandan

Selman gördü havf etti Elif Lam Mim Kaf etti

Gördü bir atlı gelir aslan kakıdı gitti

Kul olanı bu atlıya sad eli beratlıya
Selman bir deste nergis niyaz sundu atlıya

Çağırdım ana ana kül oldum yana yana
Üç yüz yıl tamam oldu Ali geldi cihana

Kırmızı gül alası can cinin müptelası
Ali cihana geldi Selman oldu lalası

Kırmızı gül harman ile dertliler derman ile
Ali hurma dibinde oynardı Selman ile

Oynum yetmez oyuna elim yetmez boyuna
Ali hurma çigidin sındı Selman boynuna

Oku derim ben bunda ne oyunun var bende
Ben bir ulu kişiyim ne oyunun var bende

Can cana mulu musun dedim yar ulu musun
Söyle Selman göreyim sen benden ulu musun

Can cana ne muluyem dedim yar usul üyem
Ben üçyüz sen yedisinde pes ben senden uluyem

Okuram bir ayetin etmezem kul gaybetin
Deşt-i Erzan gölünden kim aldı hal ayetin

Kırmızı gül nalan ile kavlim yok yalan ile
Benim kasavetim var haletim alan ile

Uyur bitmez uyana Ali yetmez yayana
Ali nergisi sundu Selman etti ayane

Hatay'im has değil mi bakın ihlas değil mi

Hazreti Ali'nin lalası Selman-ı Fars değil mi

Şah Hatayi'nin bu destanı gerek anlatım, gerekse biçim ve içerik yönünden pek güçlü görünmemektedir. “İbrahim ile İsmail”, “Ali ile güvercin” ve “Ali ile dilenci” vb. destansı öyküleri yanında (İ.Arslanoğlu, *Şah İsmail Hatayi*, s.382-430) ve Kul Himmet'inkilere göre çok zayıf kalmaktadır. Çok büyük olasılıkla Şah Hatayi bu şiirini çocukluk döneminde yazmıştır.

KERVAN Sayı 61, Haziran 1996

EMAR VAKFI

582.YILDÖNÜMÜNDE CALDIRAN SAVAŞININ GERÇEK YÜZÜ

Çaldıran'da savaşı Yavuz Selim değil, ateşli silahlar kazandı

Şah İsmail'in bir şiirinde Çaldıran Savaşı şöyle anlatılıyor:

Alay alay geldiler
Koşan koşan durdular
İkinci gelen bir top
Atıldı ana saldılar

Eskerler örüledi
Çakmaklar kuruladı
Ol kafir Melhuç oğlu
Şah üstüne duruladı

Hey al kana al kana
Kızıl kanlar çalkana
Melhuç oğlu kılıç urdu
Şahım aldı kalhana

Şah anda bindi ata
Yezitler döndü mata
Şah bir kılıç urdu ki
Kelleden indi ata

Melhuç oğlu attan düştü
Şah anda geriye kaçtı
Beş yüz elli tüfekçi
Şah'ın ardına düştü

Ün edüben gittiler
Şah'ın ardından yettiler
Sultan Ali Mirza'mı
Bu kavgada tuttular

Dört yanın uladılar
Ciğerciğim dağladılar
Sultan Ali Mirza'mın
Ağ ellerin bağladılar

Bindirdiler atına
Göt(ür)düler inkar katına
İnkâr bir sual sordu
Bakınca suratına

Sağ mısın esen misin
Ciğerciğim kesen misin
Koca haydar zül olası
Şah dedikleri sen misin

Elifim var kaddim var
Bir İskender haddim var
Ben Şah'ın kurbanıyım
Şah olmaya ne haddim var

Seni attan indimiyem
Gül benzin soldurmuyam
Gel Şah'a şek getür sen
Vurup boynun öldürmeyem

İşte geldim yanına
Sığındım sübhanıma

Ben pire şek getümem
Lanet senin canına

Şun' atından indirin
Gül benzini soldurun
N'oldu benim cellatlarım
Vurun boynun öldürün

Cellatlar aralandı
Ciğerler parelendi
Sultan Ali İmirza'm
Bu kavgada parelendi

Gönül hüma kuşudur
İşitenler naşidir
Baş verip ser kurtarmak
O da Mervan işidir

Çöl olası Çaldıran
Altun kadeh kaldıran
Hatayi'm ağlar gezer
Musahibin aldıran

Hernedense Şah İsmail ile Hatayi'yi birbirinden ayırma görevini üstlenmiş İbrahim Arslanoğlu'nun “*Şah İsmail Hatayi ve Anadolu Hatayileri*, İstanbul-1992” adlı kitabında yeralan (agy, S.411-412) bu şiir, Şah İsmail'in kendi kaleminden Çaldıran savaşını anlatmaktadır.

Önemli bir belge olarak ortaya çıkan şiirin, Çaldıran savaşına tek yanlı bakan burjuva Türk tarihçileri tarafından görülmemiş, görülmüşse de önemslenmediği anlaşıyor. Biz bu şiirden sözeden birine rastlayamadık. Onlar için doğru olan,

Yavuz'un çevresinde seferin günlüğünü (Ruzname) tutan Haydar Çelebi ve hizmetindeki İranlı bir aristokrat olan ulema takımından Hasan Can'dan nakleden oğlu Osmanlı tarih-yazıcısı Hoca Sadeddin vb. nin anlattıklarıdır.

Şah İsmail Hatayi bu 16 dörtlükte, kendi hücum hattı içerisinde göğüs göğüse çarpıştığı Çaldıran savaşından önemli bir kesiti vermektedir. Uğruna canını vermiş, “musahibim” dediği Sultan Ali Mirza'nın yakalanışı ve Yavuz'un huzurunda sorgulanıp, cellatlara nasıl parçatıldığını çok duygulu ve etkileyici biçimde yedi heceli dizelerle destanlaştırmıştır. Eğer sözcüğün içerdiği “yakın sohbet arkadaşı” değilse; belli ki, Alevi inanç bağlamındaki törenlerde, yani cemlerde birlikte ikrar verip "Musahib" olmuşlar; “Dar-didar görüp” birlikte semah dönmüşler. Benzerlikleri bir yana, “aynı dona bürünmüş”, bir birliktelik içindeymişler “Sultan Ali İmirzası” ile.

Sultan unvanını taşıyan ve sadece bir Afşar Türkmeni olduğu bilinen Ali Mirza, belli ki Gilan'dan beri onun çok yakınında birisiydi. İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın tanımladığı gibi sadece, “Şah'ın maiyetindeki zabitlerden” biri (*Osmanlı Tarihi II*, Ankara-1983, s. 268) değildir. Şah İsmail Hatayi, Ali'den, Ehlibeyt ve Oniki İmamlardan başka hiçkimseyi nefeslerine, şiirlerine konu edinmemiştir. Büyük mutasavvıfların elbette ki adlarını zaman zaman yadetmiştir, ama tamamen içlerinden birini anlattığına biz rastlamadık. Onu çok sevdiği ve yitirdiğine fazla üzüldüğü için bu şiiri yazdığı açıktır.

Şiirde olaylar “Ben” ile birlikte, daha çok “O” şahıs zamiri kullanılarak, üçüncü kişinin, ağzından anlatılmıştır. Çaldıran Savaşının irdelenmesine geçmeden önce şiirde anlatılanların daha iyi anlaşılabilmesi bakımından, onu düzyazı biçiminde vermeyi deneyelim:

“Alay alay gelen Osmanlı askerleri, koşarak sıraya

girdiler. İkinci topun atılmasından sonra ona (Şah'a) saldırdılar. Askerler taşlarla örülü bir duvar gibi sıralanmış tüfeklerinin çakmaklarını kurarken, o inançsız Melhuçoğlu (Malkoçoğlu Tur Ali Bey,-İ.K.) Şah'ın üstüne doğrulayıp, hücumla geçti. Her taraf kızıl kan çalkalanıyordu. Melhuçoğlu'nun kılıç vuruşunu, Şah kalkanla karşıladı. Anında atına binince yezitler (Sünni Osmanlı askerleri-İ.K.) şaşkına dönmüştü. Ardından düşmanın kellesine öyle bir vurdu ki, kılıcı vücudunu ikiye bölüp ata ulaştı.”

“Melhuçoğlu attan düşünce Şah atını çevirip geriye kaçtı. Bunun üzerine beşyüz elli tüfekçi, bağıra çağırarak Şah'ın ardından koşular. Ulaştıklarında onun yerine, Sultan Ali İmirza'sını kavganın ortasında yakaladılar.”

“Dört yanını çevirip onu aralarına alınca, ciğerim yandı, çok üzüldüm. Sultan Ali İmirzam'ın ellerini bağlayıp ata bindirdi ve İnkâr'ın (Alevi inancına düşman Osmanlı padişahı Yavuz Selim kastediliyor.-İ.K.) katına çıkardılar. Yavuz Selim Sultan Ali Mirza'nın yüzüne bakarak onu sorgulamaya başladı:

“ 'Ciğerimi yerinden söken, beni bu kadar öfkeliendiren adam, sen hala sağ ve esen misin? Kahrolası koca arslan, sen misin Şah dedikleri? (Koca Haydar, diye Şah'ın babasının adıyla hitap etmiş gibi görünüyorsa da, izleyen konuşmalar; Haydar'ı arslan anlamında kullandığını gösteriyor.-İ.K.)'

“ 'Elif gibi doğru ve uzun boyum ve İskender'inki gibi bir suratım var. (Şah 'a benziyorum doğru ama) ben haddimi bilirim; Şah değilim, Şah'ın kurbanıyım, ona kurban olurum ben.'”

“ 'Seni atından indirip, eziyet ederek gül benzini soldurmuyayım. Gel inat etme. Şah'a şek getir; yani o olduğunu farzet, onu inkar et ve şah olduğunu söyle. O zaman

boynunu vurdurtmam, seni bağışlarım. (Şek getürmek, 'kuşku duymak ve inkar etmek' anlamlarını içerdiği gibi; 'sanmak, farzetmek, saymak' anlamına da gelmektedir. Burada bizce, Şah'ın yakalanıp teslim olduğunun hemen yayılması arzusu içinde olan Yavuz, 'şek getürmek'in ikinci anlamını tercih etmiştir.-İ.K.)”

“ 'Yanındayım. Ama sana değil ben Tanrı'ma sığınırım. Senin canına lanet olsun; ben ne Pir'imi yadsır ve ne de kendimi onun yerine korum. (Görülüyor ki Sultan Ali Mirza'nın, Osmanlı tarihçilerinin yazdıkları gibi, 'Şah benim' diye ısrarda bulunduğu yok. Tam tersine, ondan 'şahlık' iddiasını isteyenler var.-İ.K.)”

““Bunun üzerine Yavuz öfkeyle: 'Neredesiniz cellatlarım? Şunu atından indirip, önce eziyet ve işkenceyle soldurun yüzünü. Sonra vurun boynunu öldürün' diyerek Sultan Ali Mirza'yı cellatlara teslim etti.”

“Cellatlar oradan, Sultan Ali Mirza'mı alarak ayrıldılar. Onu pare pare ederek, sevdiklerinin de ciğerini dağıldı, onları acılara boğdular.”

“O, Mervan işi işlemedi; kendi başını kurtarmak için, başındaki Şah'ına ihanet etmedi, hakkında bilgi vermedi. Gönlümüzde bir cennet kuşuydu o uçtu gitti. Bütün bu bilgiler işiten ve duyanlardan neşet etmiş, yayılmıştır.”

“Ah! Çaldıran olmaz olsaydın; toprakların çatlayıp kurusun, çöle dönüşesin! Kendisine altın kadehle şarap dolduran musahibi Sultan Ali Mirza'yı, senin üzerinde düşmana kaptıran *Hatayi* artık ağlar gezer oldu.”

ÇALDIRAN SAVAŞININ SEYRİ VE YAVUZ SELİM İLE ŞAH İSMAİL'İN SİYASETLERİ

Baştan söyleyelim: Çaldıran savaşının galibi, dönemin ahlaki değer ölçülerine vurulduğunda yiğitlik değil, kahpelik olmuştur. Erlik ve yiğitliğin ölçütü olan kılıç, ok ve mızrak değil, çağın savaşlarında yenilik simgesi olan 500 top ile 12 bin çakmaklı tüfek Çaldıran savaşını Yavuz'a kazandırmıştır.

Elbette ki Şah İsmail, dedesi Akkoyunlu Uzun Hasan bile 130 yıl önce Fatih'e karşı top kullandığı halde, kendisi ateşli silahlara sahip olmamakla çok büyük yanlış yapmıştır. R.M.Savory'nin ifadesiyle Şah İsmail “ateşli silahların kullanılmasını insanlığa ve yiğitliğe-şövalyeliğe aykırı buluyordu”. (*The Cambridge History of Islam*, Vol. I, s. 400) Bu varsayıma, “Şah-ı Merdan Ali'nin mazharı, yani Ali donunda ortaya çıktığına inanılan Şah İsmail'in askerine kurşun işlemez” gibi aşırı Kızılbaş fanatikliğini de eklemek gerek belki.

Bu tarihe kadar ona Ceyhun'dan Buhara'dan; Fırat'a, Bağdad ve Kayseri'ye uzanan bir imparatorluk kazandırmış olan Kızılbaş ordusu, yenilmezliği ve hızlı hareket yeteneğine sahip süvari gücüyle ün salmıştı. Onun içindir ki Yavuz 140 bin kişilik Osmanlı'da o tarihe kadar az görülmüş bir ordu ve çok üstün ateşli silah gücüyle bu savaşa katılmış ve hiçbir şekilde zaferi yiğitliğe ve şansa bırakmamıştır.

Yavuz'un amacı İran'daki devleti ve Şiiliği ortadan kaldırmak değil, Kızılbaş askeri aristokrasisinin oluşturduğu yönetimi ve ordusunu yoketmektir. Kültürüne, dili ve edebiyatına hayranlık duyduğu İranlılara düşmanlığı yoktu. *Yavuz'un düşmanlığı*, Anadolu Alevi-Bektaşî Türkmenlerinin, yaklaşık elli yıl boyunca sürdürdükleri ihtilalci Kızılbaşlık siyasetlerinin sonucu kurdukları *Kızılbaş Safevi Devleti yönetimine idi*. Tarihçilere ve konuya ilişkin bildiklerimize çok aykırı gelecek ama, bize göre Şah İsmail'e bu dönemde Yavuz'un kişisel kını de olmaması gerekir.

Çünkü 1507-8 ile 1514 arasında Kızılbaş askeri aristokrasisinin kendi aralarında ve Şah İsmail ile büyük sürtüşmeler vardır; bir bakıma İran milli devletine doğru gidiş ve Kızılbaş Türkmenlerin nüfuzunu çeşitli yollarla kırma siyasetinden Yavuz Selim'in haberdar olmadığı düşünülemez.

Bir başka gerçek daha var. 1509 yılı Şah İsmail ve Anadolu Kızılbaş Türkmen kabileleri temsilcilerinin Yıldız dağı toplantısında, Kızılbaş siyaseti bölünmüş; bir yanda Hacı Bektaş dergahının başında bulunan ve bu toplantıya katılmasına engel olunan Balım Sultan'ın kardeşi Kalender Çelebi ve talibi Pir Sultan Abdal'ın sözcülüğünü yaptığı Anadolu'ya ve "Padişah'ın tacı ile tahtını ele geçirme"ye yönelik Kızılbaş siyaseti, diğer yanda ise Şah İsmail'in Safevi İran İmparatorluğu kurma siyaseti. Bu tarihten itibaren Anadolu'dan 6-7 yıl önceki gibi akın akın Şah İsmail'in Kızılbaş ordusuna gidip katılan olmamıştır. (Alev Yayınları arasında yeni çıkan "*Görmediğim Tanrıya Tapmam*" adlı kitabımızda bu konular ve Şah İsmail'in siyaseti çeşitli kaynaklardan yararlanılarak incelenmiştir.) Kaldı ki, Kızılbaş ordusunu oluşturan Kızılbaş Türkmen kabileleri de, son yarım yüzyıl boyunca Azerbaycan ve İran'a göçüp yerleşmiş akrabalarından başkaları değildi.

Gidenler zaten Şah İsmail'in Anadolu'ya gelip kendi devletlerini kurmaları için gitmiş ve kurtuluşlarını Şah'a bağlamışlardı. Bu umut büyük çapta yokolmuştur; aynı yılın sonunda Şah İsmail'in Dulkadiroğlu Alaüddevle ile savaşına Anadolu Kızılbaşları *katılmamıştır*.

Şah İsmail de bu tarihten sonra Doğu'da fetihlere yönelmiştir. Birkaç yıl sonraki Şahkulu Sultan ve ve ardından Nur Ali Halife başkaldırılan bağımsız Anadolu Kızılbaşları ayaklanmalarıdır; Şah İsmail ilgilenmemiştir. Yavuz'un yeğeni Şehzade Murad'ı her iki harekette de görmekteyiz. Şah İsmail'le bu hareketlerde ilişki kurmak hemen hemen aynı düzeydedir.

Kaldı ki, Şahkulu başkaldırısının bastırılması sırasındaki kırımdan kurtulanların İran'a gittiklerinde, kervan soydukları bahanesiyle hepsinin Şah İsmail tarafından yok edildiği bilinmektedir.

Fazla ayrıntıya girmeden söyleyelim: Yavuz'un tahta çıkar çıkmaz, Kızılbaşlar hakkında Kemal Paşazade ve Müfti Hamza'ya fetvalar yazdırdıktan sonra, “yediden yetmişe defter edilerek” girdiği 40 bin ile 100 bin arasında Kızılbaşın katledilmesi, Anadolu Kızılbaş siyasetine dönüktür, başkaldıranlara gözdağıdır. Ama yine de kaynağını Anadolu'dan almış bir Kızılbaş devleti vardı. Onu yoketmekle, Anadolu Kızılbaşlarının -umutlarını tümüyle kesemedikleri- bir yönetimin desteğini yokedecekti. Oysa, birkaç yıl önce Kayseri'ye kadar gelmiş Şah İsmail isteseydi, Sivas, Çorum, Tokat va Amasya Kızılbaşlarını ayaklandırıp, kendi adına hutbe okutan ve Erzincan'da kendisini bekleyen Nur Ali Halife'nin yardımına gelemey miydi?

Gelmedi. Çünkü Şah İsmail Anadolu Kızılbaşlığı davasına ihanet etmişti. Bu ihanet daha 1507-8'de Ehl-i İhtisas Kızılbaş kurulunu dağıtıp, Şah Vekilliği'ni İranlılara vererek ve dinsel kurumu Sadr'ı, Caferi mezhebi üzerinde işletmeye başlatarak adım atmıştı. Ancak görülüyor ki, çevresindeki Kızılbaş hanlar ve askerin baskısıyla, Yavuz'un eline düşen Kılıç adlı bir halifesini Kızılbaş kırımını incelemesi için Anadolu'ya gönderiyor. Şah İsmail, Yavuz ile savaş yapmaya gönülsüz duruyordu. Ama bu savaşa, büyük Kızılbaş Kırımı nedeniyle, kendi ordusu tarafından zorlandığı kadar, Yavuz tarafından gelen tahriklerle gurur sorunu yaparak girmiştir.

Yavuz Sultan Selim 1514 yılı Nisan ayının 3. Haftası sonunda İstanbul'dan, Anadolu ve Rumeli beylerbeyleri ve tımarlı sipahilerinin kuvvetleriyle destekli 140 bin kişilik ordusuyla yola çıktı. Konaklama yerleri olarak özellikle Zaviyeleri tercih ve ziyaret ederek ilerliyordu; Akbıyık Zaviyesi, Karye-i Işık, Bozöyük Zaviyesi üzerinden Seyyidgazi'ye ulaşmıştı.

Seyyidgazi Zaviyesinde konaklama süresini uzatan Yavuz burada Kapıkulu askerlerine sefer için 1000'er akça bahşış dağıtmış. Sonra orduda görev bölümü atamalar yapmış. 20 bin kişilik tımarlı sipahi pişdar (öncü) ordusuna vezir Dukakinoğlu Ahmet Paşa'yı atayan Yavuz Selim, Karaca Ahmet Paşa'yı 500 süvari ile keşfe göndermiş ve Mihaloğlu Mehmet Bey'i de akıncıların başına geçirmiştir. Seyyidgazi türbesini ziyaret eden Yavuz Selim'in, zaviye dervişlerine 100 bin akça dağıttığını görüyoruz. (M.C.Şahabeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *İ.Ü. Ed. Fak.Tarih Dergisi* sayı 22, s.59)

Osmanlı sınırları içinde bulunan bu Alevi-Bektaşî zaviyelerinden geçerek bir yandan onlara gövde gösterisiyle gözdağı vermiş, bir yandan da uslu durdukları takdirde kendilerine yardımcı olacağını göstermek istemiştir. Bu arada Konya'ya uğrayıp Mevlana'nın türbesini de ziyaret ettiği ve 100 bin akça da oraya bağışta bulunduğu halde, yukarıda adı verilen Zaviyelerin bağlı bulunduğu Hacı Bektaş Dergahına uğramamıştır. (Çaldıran'a giderken veya dönüşte Dergaha uğrayıp Balım Sultan'ı ziyaret ettiği, Bektaşî olup kulaklarını deldirip mengüş taktırdığı uydurmadır. Ders kitaplarındaki o pos bıyıklı, kulakları küpeli ve yakışıklı Yavuz resminin onun değil Şah İsmail'in olduğu ispat edilmiştir.) Çok büyük olasılıkla Hacı Bektaş Dergahı çevresi Alevi kırımından nasibini almıştır. Ancak başında bulunan Balım Sultan'ın idam edilmemiş olması, gerek geniş Alevi-Bektaşî kitlesi ve gerekse Yeniçerilerin büyük tepki ve isyanına neden olacağı korkusuna bağlanabilir. Olasıdır ki, Balım Sultan, 1511 Şah Kulu isyanından beri Dergah'ta gözaltındaydı ve dışarıyla teması yoktu.

Yavuz'un ne zaviyelere yaptığı parasal yardıma ve ne de saldırdığı korku ve gözdağına güvenmediğini görüyoruz. Sivas'da 40 bin kişilik bir ihtiyat birliğini, Şah İsmail ile karşı karşıya savaştığı sırada Anadolu'da olası Kızılbaş başkaldırısını bastırmak için

bıraktı. Katliamın ardından zaten sinmiş olan Anadolu Kızılbaşları öyle anlaşıyor ki; Şahkulu ve Nur Halife başkaldırılarında yardımlarına gelerek, Anadolu'yu işgal edip Osmanlı ile savaşmayan Şah İsmail'in, bu kez savaşacağı ve Osmanlı'yı yeneceğine inanıyorlardı. Şah İsmail'in Yavuz'u, ta Azerbaycan içlerine değin çekmesi bunu gösteriyordu. Bu kadar yolu yürüdükten sonra Osmanlı ordusunun Kızılbaşları yenebilecek gücü kalacağına herhalde kimse inanamıyordu.

Her alanda önlemini almış olan Yavuz, Şah İsmail ile hiç değilse Erzincan dolaylarında karşılaşacağını bekliyor olmalıydı. Mama Hatun Kervansarayı'nı da geçip Çermük'e ulaştığı halde ortalarda görünmeyen Şah İsmail'e yazdığı mektuplarda ona hakaret ediyor; memleketi içerisinde yürüdüğü halde, karşısına çıkamadığı ve kadınlar gibi korkup gizlendiğini; bir sultanın süslü kaftanlar içinde dolaşacağına, zırh giymesi gerektiğini yazıyordu. Kendisinin de miğfer yerine baş örtüsü, zırh yerine de entari giymesini öğütlüyordu ve hatta ona bir kadın giysisi bile göndermişti. Bu hakaret edici söz ve davranışların arasında kafirliği, yani Kızılbaşlığı terkedip müslüman olması ve yönetimi bırakarak inzivaya çekilmesi istekleri de vardı.(M. C . Şahabeddin Tekindağ, *agy*, s.62)

Burada bizce Yavuz, Şah İsmail'e, 6-7 yıldan beri İranlı feodal bürokrasi ögesiyle denge kurarak, eskiye göre hegemonyasını fazlasıyla zayıflattığı Kızılbaş Türkmen askeri aristokrasisini, ehl-ı Sünnete dönerek terketmesini öneriyor sanki. Şah İsmail'in kafasındaki İranlı unsuru egemen kılma siyasetine Yavuz bu yolla yardımcı olarak, ortaklaşa Kızılbaşları, tamamiyle yokedemeseler bile adamakıllı sindirerek siyaset meydanından uzaklaştırabilirlerdi. Elbette ki o zaman Şah İsmail İranlı bir Şii hükümdar olarak yerinde kalırdı.(Osmanlı yönetimi bunu, 16.yüzyılın son çeyreğine doğru Şii şeriatının egemen olmasında katkılarıyla İran'da başardı. Şahabeddin Tekindağ'ın

adı geçen makalesinde Şah İsmail'in, bir Şii devleti kurduğu ve Anadolu'da Şii liğin propagandası yaptığı sözleri, tamamıyla yanlıştır. Oysa ne Yavuz'un mektuplarında ve ne de Şeyhü'l-İslam ve müftilerin toplukırım fermanlarında tek Şii sözcüğü kullanılmamıştır.)

Şah İsmail'in Yavuz'un mektuplarına verdiği yanıtlardaki yumuşaklıktan, ondan korkusundan değil ama, sözünü ettiğimiz siyasetine uygun olarak anlaşma niyeti seziliyor. Belki de Yavuz'un “Dine daveti ve Kızılbaş yönetimi bırak isteğini” yukarıda ileri sürdüğümüz biçimde algılamıştı. Mektuplarında Selim'i kendisiyle savaşa zorlayan nedenleri irdelemekte; Al-i Osman hanedanıyla iyi geçinmek istediği ve savaşın kendisi için iyi olmayacağı ve Timur-Bayezid savaşı sonrası karışıklığa düşeceklerini belirtiyordu. Ayrıca hiç de hak etmediği hakaretlerine karşılık olarak ise; bu sözleri bir padişah değil, olsa olsa afyon çekmiş sarhoş katipler yazmıştır diyerek, afyon dolu bir altın kutu gönderiyor.

ÇALDIRAN, KIZILBAŞLARIN BİRLİĞİ İÇİN ÇOK ÖNEMLİ BİR DÖNÜM NOKTASIDIR

Şah İsmail'in bu niyetinin uygulamaya konulmasına, yani Yavuz'la savaş yaparak değil de anlaşmalar yoluyla Osmanlı-İran arasındaki sorunları çözme yoluna girmesine, Kızılbaş askeri aristokrasisinin beyleri fırsat vermediler. Her ne kadar bu Kızılbaş Türkmen beyleri, kısa sürede elde ettiği geniş imparatorluk coğrafyası içerisinde Şah İsmail tarafından, “Han” sıfatıyla eyalet valiliklerine atanarak ya da geniş Tımar arazileri bağışlanarak merkezden uzaklaştırılmışsa da, Yavuz'un asıl amacının kendilerine dönük olduğunu anladıklarından Şah'ı savaşa itiyorlardı. Şah aslında onları merkezden uzaklaştırma ve birbirine rakip duruma getirme yoluyla, temeldeki inanç ve

güç kaynağı Anadolu'ya dönük Kızılbaşlık siyasetini parçalamış ve onları kendi öz güçleriyle baş başa bırakmıştı.

Yavuz Selim'in 1513 yılı sonlarında yaptığı büyük Kızılbaş toplukırımı, Ustacalu, Afşar, Varsak, Dulkadırlı, Rumlu (Orta Anadolu), Şamlu, Kacar ve Karamanlu Kızılbaş Türkmenlerinin hanlarını, siyasetlerini Batı'ya, yani Anadolu'ya yöneltmekte birleştirmişti. 80 bin kişilik büyük bir süvari gücü oluşturup, eski günlerin coşku ve heyecanı içinde Şah İsmail'i Anadolu'ya (gönüllü-gönülsüz) yönlendirdiler. Bu nedenle Çaldıran, Kızılbaşların birliği için çok önemli bir dönüm noktasıdır: Savaşın kazanılması birliği sağlayacak, yitirilmesi ise büyük parçalanmayı getirecek; Şeriatçı Osmanlı yönetimi, Kayseri ve Osmanlı Safevi sınırının geçtiği Sivas-Suşehri'den itibaren tüm Doğu ve güneydoğu Anadolu'nun artık tam egemeni olarak, Anadolu'da büyük çoğunluk oluşturan Alevi-Bektaşilere, yani Kızılbaşlar'a baskı ve zulmü artırarak onları sindirmeye çalışacaktır.

Kızılbaş hanlarının, savaşın başında gösterilen büyük taktiksel hatalardan anlaşıldığına göre, tam birleşemediği ve Şah'ın yakınında bulunanların da, Anadolu'ya dönük Kızılbaş siyasetine olumlu bakmadıkları anlaşılıyor. Şah'ın çok yakınındaki Şah vekili olarak Seyyid Nimetullah oğlu Emir Nizamüddin oğlu Abdulkaki, Sadr (dinsel işleri yöneten) Seyyid Şerif Cürcani'nin torunlarından Seyyid Şerif, Meşhed nakibi Seyyid Mehmed Kemune gibi İranlı ulema ve emirlerinden en değerlisi Şamlu Durmuş Han onu çok etkiliyordu. Yavuz'un Çaldıran seferini ayrıntılı işleyen ama bir türlü tarafsız davranamayan Şahabeddin Tekindağ bu siyasetin farkında olmadığı için, burada doğruyu aktardığı halde, yanlış ve tam tersi bir yoruma saplanmışır. Şöyle demektedir:

“Osmanlı savaş tekniğini iyi bilip, daha Çaldıran tepelerinde iken Selim'e hücum edilmesini, Rumlu Nur Ali Halife ile birlikte teklif eden Ustacalu Mehmet Han'ın savaşın

planını hazırladığı anlaşılmaktadır.” (Ş.Tekindağ, *agy*, s.67)

1512'de büyük bir başkaldırı hareketini yönetmiş, üzerine gönderilen birkaç Osmanlı ordusunu yenmiş ve valiliğini yaptığı Erzincan'da Şehzade Murat ile birleşip, “Üsküdar'a kadar rahatça ulaşabilecek bir güce sahip olarak” Şah İsmail'i beklemiş Nur Ali Halife elbetteki Osmanlı savaş tekniklerini iyi biliyordu. Ustacalu Mehmed Han'a gelince; 1501 yılından beri Şah'a çok yakın askeri kumandanlarından biriydi. 1509'da Dulkadirli Alaüddeve ile yaptığı savaşın arkasından teslim olan Diyarbakır'a vali olarak atanmış ve Kürt beylerinden bazılarını yenerek, Kürdistan'ın büyük bir kısmını Kızılbaş Safevi devletine bağlamıştı. Gerçi Faruk Sümer, inanmakta tereddüd gösteriyor ama Lütfi Paşa ve Hoca Sadeddin gibi Osmanlı tarihçilerinin “Diyarbakır valisi Ustacalu Muhammed Han, Osmanlı hükümdarına pervasızca mektuplar yazarak onun sefere çıkmasına sebep olduğu gibi, Şah'ı da Selim ile savaşmaya teşvik etmişti” (F. Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara-1992, s.20, 30, 39) ortak ifadeleri bizce doğrudur ve yukarıda açıklamaya çalıştığımız siyasetle üstüste düşmekte, uyuşmaktadır. Gerek Rumlu Nur Ali Halife ve Ustacalu Muhammed Han, Osmanlı ordusunun tepelerden inip Çaldıran ovasında savaş düzenine girmeden hemen saldırılmasını, yapılan meşveret meclisinde önermiş ve şiddetle savunmuşlar. Diğer birçok Kızılbaş Türkmen beyleri tarafından kabul gördüğü halde, Şah'ın üzerinde geniş nüfuz sahibi ve dolayısıyla Safevi İran devleti siyaseti yandaşı Şamlu Durmuş Han, Ustacalu Muhammed Han'a: “senin borun Diyarbakır'de öter” diyerek karşı çıkmıştır. (F. Sümer, *agy.*, s.40, dipn.60) Bu karşı siyasi muhalefet, savaşın Kızılbaş ordusu tarafından kazanılmasına engel olmuştur. Eğer Ş. Tekindağ'ın yanlış bir yorum içinde söylediği gibi, savaş planını Ustacalu Mehmed ile Rumlu Nur Ali

Halife yapmış olsalardı tarihin seyri değişmiş olacaktı.

Bu kızılbaş kumandanların son birkaç yıl içindeki başkaldırı ve askeri hareketleri sırasında ani baskın, pusu ve beklenmedik hücumlarından çok büyük zararlar görmüş, defalarca yenilmiş Osmanlı ordusu ve kumandanları da her ikisini de iyi tanıdığından, hiç dinlenmeden Çaldıran ovasına iner inmez, savaş düzenine girip hemen saldırıya geçmişti. Burada, gerek akıncı beylerinden birçoklarının ve gerekse yeniçerilerin Alevi-Bektaşî inançlı olmaları dolayısıyla, neden Selim'e başkaldırmadıkları ya da Kızılbaş casusları böyle bir hareketi başaramazlar mıydı?, tartışmasına girmeyeceğiz. Çünkü bu hareketlerde inançların değil, siyasetlerin en belirleyici öğeler olduğunu düşünüyoruz; sınıfsal sosyo-ekonomik koşullar siyasetlerin içinde saklıdır.

Şimdi savaşın seyri ve sonucu hakkında kısa değinmelere geçelim:

ÇALDIRAN BİR KIRIM SAVAŞIDIR: SAVAŞIN SONUNU ATEŞLİ SİLAHLAR BAŞTAN BELİRLEMİŞTİ. AMA KIZILBAŞ ORDUSUNUN ÇILGIN CESARETİ YAVUZ SELİM'E BÜYÜK KORKULAR YAŞATTI

Osmanlı ordusunun sağ kolunu Anadolu Beylerbeyleri Sinan Paşa ile Zeynel Paşa'nın emrindeki Anadolu ve Karaman kuvvetleri, 'sol kolunu ise' Hasan Paşa komutasındaki Rumeli askeri oluşturunuyordu. Yavuz Selim ise, adet olduğu üzere Sipahi, Silahdar, Ulüfeci ve Gureba (taşralılar, yabancılar) bölükleriyle çevrilmiş olup, yanında Sadrazam Hersekoğlu Ahmed Paşa, Vezir Dukakinoğlu oğlu Ahmed Paşa, diğer vezirler, yüksek devlet ricali ve din adamları vardı. Padişahın tam önünde Ayas Ağa'nın emrinde sayıları 12 bini bulan tüfekçi Yeniçeriler, arabalar ve develerden oluşturulan siperlerin arkasında yer almış. Sağ ve sol kolun sonlarında biri 10 bin, diğeri 8 bin kişilik Anadolu ve Rumeli Azabları, birbirlerine zincirlerle bağlı ve hedeflerini bir mil içinde

vurmakta ustalaşmış topçuların başında bulunduğu 500 topun önünde dizilmişlerdi. (Şahabeddin Tekindağ, *agy*, s. 65-66)

Sultan Selim'e “yiğit, iyi, cesur, korkusuz” anlamında (sözcüğün “fena, zalim, acımasız” anlamları neredeyse unutturulmuştur) Yavuz sıfatının yakıştırılması, “yiğitlik ve mertlik” kavramlarına hakarettir. Babasını bile saltanat için zehirleterek kahpece öldürten; yüzbine yakın Alevi-Bektaşî inançlı Anadolu Türkünü toplukırma uğratan Yavuz Selim'in “kuşkucu, korkak, kompleksli” psikolojisi, yukarıda verilen savaş düzenindeki bulunduğu yerden çok iyi anlaşılıyor. Şah İsmail'i “korkaklık ve acizlikle” suçlayarak, bunların simgesiymiş(!) gibi, ona “kadın giysileri” gönderen bu Osmanlı Padişahının nasıl canından korkup, sıra sıra topçuların tüfekçilerin ve Azapların (okçu askerier) ardında saklanmış olduğu ortadadır.

Buna karşılık Şah İsmail, ordusunun sağ koluna bizzat kendisi kumanda ediyordu. Sol cenahın başında ise Diyarbakır valisi Ustacalu Mehmed Han bulunmaktaydı. Merkezde yüksek devlet ricalı ve bazı Kızılbaş Türkmen hanları yer almıştı. *Tarih-i Alemara-yı Abbasi'*de, savaş meşvereti sonunda Şah İsmail'in Yavuz'a, “teke tek, göğüs göğüse mertçe savaş yapalım” haberi gönderdiği fakat onun kabul etmediği yazılıdır. Bunun doğru olup olmadığını bilmiyoruz ama Şah, Ustacalu Muhammed Han ile girişecekleri çevirme hareketi sonunda Azabları yarmak ve onların saflarını geçmek suretiyle, Yeniçerileri arkadan vurmak niyetinde idi. Bu maksatla sağ cenahın kumandasını üzerine almıştı.

Korcubaşı Saru Pire Ustacalu'nun Çarhacılarla Mihaloğlu'na saldırıp, yenilmesi üzerine, “depesinden dırnağına gök demürlü” (İbn Kemal, *Defter IX*, 227/a) seçkin 40 bin kişilik süvari birliğiyle Rumeli Azablarının üstüne saldıran Şah İsmail, başlarda çok büyük başarı kazandı. Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa ve diğer birçok emirler bu çarpışmada yaşamlarını yitirdiler. Hoca

Sadeddin'e (*Tacü't- Tevarih II*, 263) göre, Azab askerleri oklarını çıkarmaya bile vakit bulamamışlardı. (Ş. Tekindağ, *agy*, s.68) Bu savaşta

Malkoçoğullarından Sofya Sancak Beyi Ali Bey ile Silistre Sancağı yöneticisi Tur Ali Bey, Mora Sancak beyi Hasan Ağa, Prizren beyi Süleyman Bey, Yörgüçoğlu Mehmet Bey de öldürülmüşlerdi. Öte yandan Gaffari, Şah İsmail'in bahadırlıklarını uzun uzadıya anlatırken, Malkoçoğlu Ali'yi onun öldürdüğünü söyler. Tarihçilerin büyük çoğunluğu aynı gerçeği söylemelerine rağmen Ş. Tekindağ, Malkoçoğlu'nun korcu askerler tarafından tuzağa düşürülerek öldürüldüğünü kabul etmektedir. (*Agy*, s.68 dipnt. 70)

Aynı şekilde İ. Hakkı Uzunçarşılı da (*Osmanlı Tarihi II. Cilt*, 4. basım, Ankara-1983, s.266) Şah İsmail'in ordusunun sağ koluna bizzat kumanda ettiğini ileri süren tarihçileri onaylamıyor. Oysa bunu, Osmanlının büyük Şeyhülislam ve tarihçisi İbn Kemal kaydediyor. (Demek ki Cumhuriyet tarihçisi, Yavuz ve oğlu Kanuni döneminin alim ve tarihçisinden daha bir Osmanlı!) Diğer yandan Türkçü Şahabeddin Tekindağ Hoca'nın Yavuz Sultan Selim sevgisi ve hayranlığı temelinde kaleme aldığı, dönemin siyasetlerinden uzak ve habersiz yorumlar içeren makalesinde, Şah İsmail'in savaş başlamak üzereyken, savaş planı hazırlanması sırasında "bıldırcın avında bulunduğunu" yazanlara bile inanıp, onun savaş alanlarındaki başarılarını görmek istememesi doğaldır. Belli ki her iki tarihçi de, Yavuz Selim kat kat siperler ardında gizlenmiş otururken, Şah İsmail'in at sırtında savaş alanında kılıç sallamış olduğu gerçeğine tahammül edemiyorlar!

Şah İsmail Hatayi'nin başa aldığımız şiirinde görüldüğü gibi, Şah'ın, üzerine saldıran Malkoçoğlu (şiirde Melhuç oğlu) ile teke tek savaştığı; saldırılarını kalkarıyla boşa çıkararak, bir kılıç darbesiyle onu öldürdüğü anlatılmaktadır. Malkoçoğlu attan düşünce, beşyüz elli tüfekçi birden geri kaçan Şah'ın ardına

düşmüştür.

Şah İsmail'in başında bulunduğu ordunun sağ kolunun başarıları sürerken, sol cenahın kumandanı Ustacalu Mehmed Han süratle merkeze doğru ilerliyordu. Osmanlı ordusunun sağ cenah kumandanı Sinan paşa safları geri alıp, kaçarmış gibi görünerek ya da çarpışa çarpışa, Ustacalu'yu çektiği top menzilinde tuzığa düşürdü. Anlaşıldığına göre, tam merkezin karşısına gelindiğinde, Ustacalu Mehmed Han ile kardeşi Kara Han'ın başında bulunduğu Kızılbaş Türkmen güçleri, merkezdekilerle aynı zamanda top ateşine tutulmuşlardı.

Osmanlı yönetiminin Kızılbaşlara baktığı açıdan bakan ve yazdıkça hırsı ve öfkesi kabaran Şahabeddin Tekindağ'ın cümleleriyle yenilgiyi verelim de, Hoca'nın 4-5 asır sonra dahi kininin sönmediğini görüyoruz:

“Sinan Paşa ... (onları) müdhış Osmanlı topçusu ile karşı karşıya bırakmış idi. Üzerlerinde büyük küçük kazanların bulunduğu topların hep birden açtıkları cehennemi ateş üzerine, Şii Ordusu (Kızılbaş Ordusu denilmek isteniyor.-İ.K.) darma dağınık oldu; başta Mehmed Han Ustacalu olmak üzere, Seyyid Mehmed Kemune, Hulafe Bik Emir Abdülbaki, Horasan hakimi Lala Bey Şamlu, Tekelü Çayan Bik ve pek çok Türkmen hasır gibi yerlere serildiler; savaş Osmanlıların lehine döndü...”

Ancak bilimsellik adına, tarafsızlığı fazla açık olmasın diye Hoca, “lehe dönüşün”, pahalıya malolduğunu itiraf etmek gerektiğini duyuyor:

“Bununla beraber, bu çarpışmada, Anadolu umerasından (emirlerinden) Atas Bey, Niğde beyi Yörgüçoğlu İskender Bey, Beyşehir hakimi Karlıoğlu Sinan Bey, Kayseri beyi Üveys Bey, Sultanazade olan Karesi hakimi Mehmed Bey yanında bir kısım züema (zeamet sahibi) ve timarlı Sipahinin de şehit düştüklerini işaret etmek icap eder.” (Ş.Tekindağ, *agy*,

s.68-69)

Aynı anda patlatılan yüzlerce topun cehennemi ateşinin ardından, canlı kalan Kızılbaşlar saldırıdan geri durmamış, Şah ve beyleri başlarında, çılgınca ve korkusuzca ateşli silahlara göğüslerini açarak Osmanlı ordusunun merkezine doğru ilerlemeyi sürdürüyorlardı. Ölümü hiçe sayarak yalnkılıç üstlerine gelmekte olan Kızılbaş dalgalarından korkan Osmanlı Padişahı, hemen yeni kuvvetler eşliğinde, deve katır gibi yük hayvanları birbirine zincirlerle bağlanarak oluşturulmuş siperlerin arkasına konuşlandırılmış Yeniçerilerin tüfeklerini ateşlemesini emretti. Ustacalu Menteşe Sultan emrindeki Kızılbaş Türkmenlerin bu siperlere hücumları da şiddetli top, tüfek ve zemberek ateşiyle karşılandı.

Yine birçok hanlar ve askerler toprağa düştüler. Şiirinde beşyüz elli tüfekçinin peşine düştüğünü söyleyen Şah İsmail, birkaç kez at değiştirerek her tarafa koşuşturmakta, yaralanmasına rağmen, askerlerinin önünde çarpışarak onlara cesaret vermekteydi. İşte bu sıralarda Şah atından düşürülmüş; Ustacalu Türkmenlerinden Hızır Aka kendi atını verip kaçmasına yardım ederken, kendisine çok benzeyen ve olasıyla aynı kıyafet içinde bulunan musahibi, Afşar Türkmenlerinden Sultan ali Mirza onun yerine Şah olarak yakalanmıştı.

ŞİİRDE BİLİNENLERİN TERSİ ANLATILIYOR

Günümüze kadar, çok sayıda tarihçilerden gelmiş olan bilgilere göre; Sultan Ali Mirza “Şah benim!” diyerek, Osmanlı askerlerine teslim olmuştur. Oysa başta incelediğimiz şiirde ise tam tersine; Yavuz Selim onun Şah İsmail olduğunu söylemesini istiyor ve eğer kabul ederse kendisini bağışlayıp, atına bindirerek geri göndereceğini söylüyor. Yine şiirde Sultan Ali Mirza, cellatlara verilme ve katledilme pahasına Yavuz'un, “kendini Şah farzetmesi, gerçek Şahı inkar etmesi” isteğini

şiddetle reddediyor. Ancak bu şiirde, kendisine atını verdiği söylenen Hızır adındaki Ustacalu Türkmenden söz etmemesi, sadece Şah'ın kendi kendine, yani kimsenin yardımı olmaksızın geri kaçtığıнын anlatılması biraz garip geliyor. Yerini almak istemediği için bu uğurda can vermiş musahibi Ali Mirza için bir şiir-bir ağıt yazıyor. Ama kendi atını vererek canını kurtarmasını sağlayan Ustacalu Hızır'dan neden tek söz etmiyor? Acaba Alevi inancındaki Hızır mı sözkonusudur? Son anında insanların imdadına yetiştiğine inanılan Bozatlı Hızır'ın Şahı kurtardığı mı yayılmıştı? Ve bu söylentiye tarihçiler, Hızır isimli bir Ustacalu Türkmen askerine çevirmiş olamaz mı?

Şiirdeki Sultan Ali Mirza ile, İnkâr diye sıfatlandırılan Yavuz Selim arasındaki ilginç konuşmalar bize, Çaldıran hakkında yanlış bilinen ya da bilinmeyen birçok şeyin bulunduğunu gösteriyor: Öyle anlaşıyor ki, savaş süreci içindeki bu aşamada, onca topa ve tüfeğe sahip olan Yavuz, ordusunun yenileceği yönünde bir korkuya kapılmıştır. Çünkü patlayan toplar ve tüfeklerle düşen her Kızılbaş alayının yerini bir başkası alıyor; geri çekilmek şöyle dursun korkusuzca ateşli silahların üzerine gidiyorlardı. Osmanlı ordusunun sol kolu tamamıyla dağılmış ve yukarıda Şahabeddin Tekindağ Hoca'nın -gönülsüz de olsa- itiraf ettiği gibi sağ kol da çok büyük kayıplara uğratılmıştı. Kızılbaş ordusu büyük kayıplarına rağmen merkezi alabildiğine sıkıştırıyor, sağ ve sol kol birleşerek çevirme hareketini gerçekleştirmek üzereydi. Bize göre işte bu aşamada Yavuz Selim, bir yandan aralıksız ve bütün şiddetiyle topları ve tüfeklerini ateşlerken, öbür yandan tutsak alınmış olan Şah'ın benzeri Sultan Ali Mirza'yı kullanmak istemiş olması doğal bir savaş hilesi ya da taktiği idi. Sultan Ali Mirza'ya, canının bağışlanacağı sözü verilerek, Şah olduğu kabul ettirilince; bir anda Şah İsmail'in tutsak edildiği ilan edilip, Kızılbaş ordusunun karşısına çıkartılarak, teslim olmalarını söyletecekler ve bunu sağlayacaklardı. Bundan sonra gerçek Şah'ın ortaya

çıkarak kendini kabul ettirebilmesi biraz zor olurdu! Şah İsmail Hatayi 'nin şiirsel söylemiyle Sultan Ali Mirza, “ser kurtarmak için Mervan işi” işlememiş. “Şah'ın sadece kulu olduğunu” söyleyip, Yavuz'a hakaretler yağdırarak kendi kendisini cellatlara teslim ettirmiştir.

Dalga dalga gelen ve çılgınca bir cesaretle hücum üzerine hücumu geçen Kızılbaş birlikleri, aralıksız ateş kusan top ve tüfeklerle kırılmışlardı. Çok sayıda Kızılbaş Türkmen Hanları ve Beylerinin ve Devlet ricalinin ölümü ve Şah İsmail'in kaçması veya kaçırılması üzerine, Kızılbaş ordusundan geri kalanların bir kısmı dağıldı, bir kısmı geri çekilerek savaş alanından uzaklaştı. Merkezdeki ordugahta bulunan Şah'ın yakınları, Hanların aileleri ve kadınlarının esir alındığından sözeden kaynaklar, ordudan esir edilenler ve öldürülenlerin sayısını vermemektedir. Kızılbaş ordusundan, silahlarını bırakarak teslim olan birlikler olmadığını sanıyoruz ama çok büyük oranda ölü vermişlerdi. Lütfi Paşa'nın, Osmanlı'nın Çaldıran yengisine “Sufi Kıran” adını vermesi boşuna değildir. Çaldıran, bir inancı, bir yaşam felsefesini ortadan kaldırma ve bu inanca bağlı kitleleri yok etme amacını taşıyordu. Ve bir kırim savaşıydı Çaldıran.

Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim, 500 top ve 12 bin tüfekte girmiş olduğu bu dengesiz savaşta; 15 yıldır yenilgi yüzü görmemiş Safevi Kızılbaş ordusunu, olağanüstü intihar hücumlarıyla büyük direnişine rağmen, gün boyunca yapılan aralıksız çarpışmalar sonunda dağıttı. Gerçekte, baştan vurguladığımız gibi, 23 Ağustos 1514 Çarşamba günü Çaldıran'da yapılan yoketme-toptankırım savaşını Yavuz değil, ateşli silahlar kazanmıştı.

Kızılbaş ordusunu yendiler ama Kızılbaşlığı ve Kızılbaşları asla yenemediler; 25 milyona yakın Alevi-Bektaşî kitlesi, Kızılbaş ataları ve zulme, sömürüye karşı amansız mücadele vermiş Kızılbaşlık siyasetiyle onur duymaktadırlar. O günün Kızılbaşlık

siyaseti, öz rengiyle bugün sadece Sosyalist ve Devrimci Komünist siyasetlerin içinde yükselerek gerçek yerini alacaktır. Çaldıran kırımının 582.yıldönümünde Alevi-Bektaşî toplumu artık bunun bilincine kesinlikle varmalıdır ve varacaktır.

KERVAN Sayı 63, Eylül-Ekim 1996

EMAR VAKFI

İsmail Kaygusuz'un Belli Başlı Yapıtlarının Listesi

Yoldaşımızın yapıtlarıyla ilgili aşağıdaki listeyi <https://www.ismailkaygusuz.com/> sitesinden aldık. Hazırlayan arkadaşlara teşekkür ediyoruz. Bu arada, İsmail Kaygusuz'un bu listeye ek olarak çeşitli dergilerde yayınlanmış çok sayıda makale ve röportajları olduğunu da okurlara duyurmak istiyoruz. Bir gün bu çalışmalarının tam listesinin yayınlanacağı ümidiyle...

Araştırma-İnceleme Kitapları:

- *Onar Dede Mezarlığı ve Şeyh Hasan Oner* , Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul-1983
- *Musahiblik*, Alev Yayınları, İstanbul-1991(genişletilmiş 2.Baskı, Alev Yay.İstanbul, 2004)
- *Alevilik'te Dar ve Pirleri*, Alev Yayınları, İstanbul-1993
- *Alevilik İnanç Kültür ve Siyaset Tarihi I*, Alev Yayınları, İstanbul-1995
- *Görmediğim Tanrıya Tapmam*, 2.Baskı, Su Yayınları, İstanbul, 2009
- *Hünkar Hacı Bektaş Veli*, Alev Yayınları, İstanbul-1998
- *Alevilik, Diyanet Siyaset*, Alev Yayınları, İstanbul- 2004
- *Hasan Sabbah ve Alamut (Öğretisi,tarihi, felsefesi)*, Su Yayınları, İstanbul-2004
- *Anadolu Bilgeleri (Anadolu'yu aydınlatan düşün ve eylem adamları)*, Su Yayınları, İstanbul-2005
- *İslam İmparatorluklarında İktidar Mücadeleleri ve ALEVİLİĞİN DOĞUŞU*, Su Yayınları, İstanbul-2005
- *Müslümanlık ve Hristiyanlığın İnanç Öğretilerinde ÖTEKİ GERÇEKLER*, Su Yayınları, İstanbul-2006
- *Abdal Musa Sultan Velâyetnamesi*, Karacaahmet Sultan Derneği Yayınları, İstanbul, 2008
- *Makalat-ı Şeyh Safi*, Alevi Akademisi Yayınları, Ankara, 2009
- *Ummü'l Kitab*, Demos Yayınları, İstanbul, 2009
- *İmam Cafer Sadık*, Su Yayınları, İstanbul, 2021
- *Alevilik Üzerine Söyleşiler*, Su Yayınları, İstanbul, 2021
- *Evlılar ve Azizler Köyü Onar, Köyün Gizemli Geçmişinden Roman ve Şiir Diliyle Tarih Anlatıları*, Babek Yayın, (Ölümünden sonra kızlarının katkılarıyla yayınlandı...)

Romanları:

- *Son Görgü Cemi* (Roman), Alev Yayınları, İstanbul- 1991
- *Kentin Kızı PLANKIA MAGNA* (Roman), Alev Yayınları, İstanbul-1997
- *Perge'nin Kızı Plancia Magna* (Tarihsel roman), 2.Baskı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008
- *SAVAŞLI YILLAR 1-2*, Son Görgü Cemi/Çileli Günler (Roman), Alev Yayınları, İstanbul, 2006
- *İnsanoğlu Çifttir/July ile Jale* (Baskıya hazır)
- *Caş - Iğdır'ın üç alması*
- *Telipinu'nun Öfkesi*

Tiyatro Oyunları:

- *Silvanlı Kadınlar*, Alev Yayınları, İstanbul-1999
- *Satılık* (Evlilik Oyunu), Alev Yayınları, İstanbul-1999
- *Kısır*, Alev Yayınları, İstanbul-1999
- *Pascal ile Stephanie (Paris'te bir Kafe Tiyatro'nun doğuşuna katkı)*, Alev Yayınları, İstanbul-1999
- *Plankia Magna*, Alev Yayınları, İstanbul-1999
- *Oğlan Şeyh Maşuki Duruşması*, Alev Yayınları, İstanbul-1999
- *Baba Erenler*, Alev Yayınları, İstanbul-1999
- *"Dünya mülkü halkındır" dedi Baba Resul*, Alev Yayınları, İstanbul-2001
- *Arkeolog* (Baskıya hazır)

Anı-Öyküler:

- *Darbe Günleri (Üniversite ve Bilim-Araştırma Çevresinden Yaşanmış Öyküler ve Anılar)*, Alev Yayınları, İstanbul-2001
- *Dünden Bugüne Alevi Olmanın Bedeli (Yaşanmış Öyküler)*, Alev Yayınları, İstanbul-2004
- *Şarabi Öyküler*, Su Yayınları, İstanbul, 2008

Çeviri:

- Karam Khella, (Çev. İsmail Kaygusuz), *Tarihin Yeniden Keşfi ÜNİVERSALİST TARİH* Avrupa Merkezci Tarih Bilincinin Yıkımı, Su Yayınları, İstanbul-2005

BİRİNCİ CİLDİN SONU

EMAR VAKFI